

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı

17. ASIRIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI SAVAŞ TEKNİĞİ ve TİMARLI SİPAHİLER

M. Hilmi ARIÇ

Yüksek Lisans Tezi

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Adnan GÜRBÜZ**

Sivas
Haziran 2010

ÖZET

17. asır ateşli silahların gelişmesi ve yaygınlaşması neticesinde dünyadaki savaş mantığının kökünden değişmeye başladığı bir dönemdir. Yaşanan askerî değişim dünyanın büyük imparatorluklarını yaklaşık iki asır sonra birbirini tüketme noktasına getirecek ölçüdedir.

Yeniçağ Avrupa'sında en kuvvetli iki imparatorluk, Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları arasındaki çekişme ve rekabet askerî değişimin hararetli gelişmesine sahne olmuştur. Her iki hanedan kendi kültür kodlarından tevarüs ettikleri motifleri çağın getirdiği yeniliklerle mezcetmede büyük bir hüner göstermişlerdir.

Özellikle yüzyılın sonunda Habsburgların kendi aleyhlerinde olan dengeleri muvazeneye getirmekteki maharetleri takdire şayandır. Kurulan denge rakibi olan Osmanlıyı inceleyenlerin çeşitli sorular sormalarına sebep olmuştur. Acaba Osmanlı artık duraklamaya ve hatta gerilemeye mi başlamıştı? Tuğralarında “*el-muzafferü'd-dâimâ*” sıfatını bi-hakkın taşıyan padişahlar 16. asırda mı kalmıştı? Yoksa batılı rakipleri yüzlerce yıldır mücadele içinde oldukları doğulu komşularıyla baş etmeyi mi öğrenmişlerdi? Yapılan çalışmalar, tasnifler, tartışmalar ekseri bu minval üzere şekillenmektedir.

Bu tartışmalı dönemde ne olup bittiğini anlamak için Osmanlı ordusunun ve savaş yapısının incelenmesi gerekmektedir. Son yıllarda bu konudaki yayınlarda da artış görülmektedir. Fakat genel itibarıyla askerî değişimin merkezinde olan ateşli silahları ve bunları kullanmakla mümtaz bulunan kapıkulu askerleri ve özelde ise yeniçeriler daha çok ilgi çekmekte ve tedkik edilmektedir.

Osmanlı ordusunun, kökeni çok eskilere dayanan süvari ordularına ve bunlar içerisinde farklı bir yeri bulunan timarlı sipahilere bu dönem içinde ışık tutan müstakil bir çalışma maalesef yapılmamıştır.

Bu çalışma timarlı sipahilerin askerî yönü ile ilgili araştırmaların eksikliğine dikkat çekmek ve konuyla ilgili yapılacak çalışmalara bir girizgâh olmak gayesindedir.

17. asır boyunca timarlı sipahiyi bütün Osmanlı coğrafyasında takip etmek ve hakkıyla tedkik etmek kabil olamayacaktır. Dolayısıyla konuyu yüzyılın ikinci yarısıyla sınırlandırmak ve Osmanlı Avrupa'sı içinde tutmak daha net bir görüntü

yakalamak için tercih edilmiştir. Özellikle bu dönem galibiyetlerle mağlubiyetlerin bir arada görüldüğü ve Osmanlı'nın askerî kabiliyetinin artık sorgulanmaya başladığı bir döneme tekabül etmektedir.

Çalışmanın birinci bölümü 17. Asırda Tımarlı Sipahinin Vaziyeti başlığıyla verilmiştir. Burada sipahinin cephe gerisindeki vaziyeti ele alınmaya çalışılmıştır. Burada da temel konu tımarlı sipahinin kim olduğu ve sipahilerin genel karakteristiğine dair dönem içerisindeki özelliklerinin neler olduğu yer almaktadır.

İkinci bölüm ise 17. Asırda Değişen Savaş Mantığı başlığı altında yaşanan askerî değişimin Osmanlı ordusu üzerinde meydana getirdiği değişim ve sipahilere akseden yönlerinin neler olduğu üzerine şekillenmektedir. Bu bölümde ayrıca sipahinin genel bir tasviri de oluşturulmak istenmiştir.

Üçüncü bölüm, 17. Asır Savaşlarında Sipahiler başlığı altında sipahinin dönem savaşlarında farklı şartlar altında nasıl rol aldıkları ve ne gibi vazifeler üstlendikleri tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma boyunca Başbakanlık Osmanlı Arşivinden elde edilmiş arşiv vesikaları (defterler ve müstakil belgeler), seyahatnameler, kronikler, müze malzemeleri, ana kaynaklar olarak kullanılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili bağımsız muhtelif dillerde (Türkçe ve İngilizce) araştırma ve inceleme eserleri kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, sipahi, tımar, savaş. 17. asır

ABSTRACT

The 17th century is a period when the way of war in the world began to change basically as a result of the growth and the proliferation of firearms. The military revolution occurred was in some measure that would bring the world's largest empires to the point of all were consumed by each other.

The feud and the fierce competition between the two most powerful empires of Early Modern Europe, The Ottoman and The Habsburg Empires, caused the military revolution developed vehemently. Both dynasties showed a great skill to combine the motifs inherited from their own cultural codes with contemporary innovations.

Especially at the end of the century, the Habsburgs' skills to equilibrate the balances against them were admirable. The balance established has led a variety of questions by the researchers of competitor Ottoman. Do you suppose the Ottomans had begun to pause and even to decline? Had sultans who used to carry the title "*muzafferü'd-dâimâ*" (victorious always) in their monograms stayed in the 16th century? Or had the Western rivals learned how to cope with the Eastern neighbour that they had been in the struggle for hundreds of years. Studies done, classifications, and discussions are generally formed according to this manner.

The Ottoman army and the structure of war should be examined to understand what was happening in that controversial period. There has been an increase in publications on this subject in recent years. But in general kapıkulu soldiers distinguished in using firearms which were in the centre of the military revolution and in particular janissaries are more interesting and subjected to analysis.

An independent study, that may enlighten cavalry-based armies of the Ottoman army which came from ancient origins and timarlı sipahies having a different position in them, has not been done unfortunately.

This study aims to draw attention to the lack of research related to the military aspects of timarlı sipahies and to be a lead to relevant studies to be done.

Following timarlı sipahi in the Ottoman region during the 17th century and examining properly will not be possible. Consequently, limiting the subject to the

second half of the century and keeping it in the Europe of Ottoman have been chosen to capture a clearer image.

Especially this period is the corresponding one when victory and defeat were seen in one and the military capability of the Ottoman Empire was now begun to be questioned.

The first part of the study has been given under the title “The Layout of Timarli Sipahi in the 17th Century.” Here the situation of sipahi in behind the front has been tried to be handled. The basic issue here is who timarli sipahi is and what properties regarding their general characteristics sipahies have in that period.

The second part has been shaped under the title “The Changing Way of War in the 17th Century” about the change caused by the military revolution and lived in the Ottoman army. The general picture of sipahi has also been wanted to shape in this part.

In the third part under the title “Sipahies in the 17th Century Wars”, how sipahies acted under different conditions during the wars and which tasks they undertook have been tried to be shown.

During the research, archival documents detached (books and documents) from Prime Ministry Ottoman Archives, travel books, chronicles, and museum materials have been used as main sources. Moreover, relevant independent research and investigation works in several languages (Turkish and English) have been used.

Keywords: Ottoman, sipahi, timar, war, 17th century.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	V
TABLO VE RESİMLER.....	VII
ÖNSÖZ.....	1
KISALTMALAR.....	2
GİRİŞ.....	3
A-KONUNUN SEÇİMİ.....	3
B-KONUNUN ÖNEMİ.....	3
C-KONUNUN SINIRLARI.....	4
D-KAYNAKLARIN TANITIMI.....	4
I.BÖLÜM-17. ASIRDA TİMARLI SİPAHİ.....	10
A-OCAKZADELER MESELESİ.....	14
1-Kul Menseliler.....	16
2-Raiyyetzadeler.....	17
3-Çocuk Sipahiler.....	21
B- HULULLER (TİMARLARIN BOŞA ÇIKMASI).....	23
1-Sefere İştirak Etmeme.....	23
2- Ölüm ve Şehadet.....	29
3-Firar.....	32
4-Rağbet Etmeme.....	33
5-Sair Hululler.....	36
II. BÖLÜM-17. ASIRDA DEĞİŞEN SAVAŞ MANTIĞI.....	37
A-ATEŞLİ SİLAHLARIN GELİŞİMİ KARŞISINDA KLASİK SİLAHLAR.....	37
B-17. ASIRDA SİPAHİ TECHİZATI.....	41
1-At:.....	44
2-At Takımları.....	48
3-Kılıç:.....	52
4-Yay.....	55
5-Gönderli Silahlar.....	59
6-Topuz.....	61
7-Kalkan.....	63
8-Tabanca ve Tüfek.....	66
9-Zırh.....	69
C- MEYDAN MUHAREBESİNDEKİ DEĞİŞİM VE TABUR MUHAREBESİ İÇİNDE SİPAHİ SINIFI.....	75
D-ASKER SINIFLARINDAKİ NİSBÎ DEĞİŞİM.....	79
III. BÖLÜM-17. ASIR SAVAŞLARINDA SİPAHİLER.....	85
A-TAARRUZ.....	85
1-Çarha Taarruzu.....	85
2-Doğrudan Taarruz.....	88
3-Takip Taarruzu.....	90
B-MÜDAFAA.....	90
C-MUHASARA.....	93
1-Muhasara Hizmetleri.....	93

2-Metris Çatışmaları	94
3-Süvari Muharebeleri	96
SONUÇ	97
KAYNAKÇA	99
Arşiv Kaynakları:	99
Başbakanlık Osmanlı Arşivleri	99
Dönem Kaynakları:	101
EKLER	107

TABLO VE RESİMLER

Tablo I: Sefere iştirak etmeme yüzünden mahlûl kalan timarlar ve yeni sahipleri	107
Tablo II: Şehadet sebebiyle mahlûl olan timarlar ve yeni sahipleri	111
Tablo III: Ölüm sebebiyle mahlûl olan timarlar ve yeni sahipleri	112
Tablo IV: Firar sebebiyle mahlûl olan timarlar ve yeni sahipleri	115
Tablo V: Rağbet etmeme sebebiyle mahlûl olan timarlar ve yeni sahipleri	116
Tablo VI: Hulul Sebepleri ve Oranları	118
Harita III: Mahlul Kalmış Timarların Mevkileri	119
Harita II: Ölüm ve Şehadet Sebebiyle Hululler	120
Hatita I: Sefere Gelmemeye Sebebiyle Hululler	121
Resim 1: Asafî Dal Mehmed Çelebi, Şecaatnâme, 2007, 127	17
Resim 2: Polonya müzelerinde yer alan 17. asır sipahi techizatı. Sipahinin zırhı, kılıcı, kalkanı, eyeri ve atının yancığı (at zırhı) ile teşhir edilmektedir.	42
Resim 3: Kazan Üzengi ve Tatar Üzengi (www.turkenbeute.de)	49
Resim 4: Kotas (www.turkenbeute.de)	50
Resim 5: 17. asır Osmanlı Eyeri ve Kadife Kaplı At Zırhı (www.turkenbeute.de)	51
Resim 6: Kılıç (Harbiye Askerî Müze)	52
Resim 7: Şemşir (www.turkenbeute.com)	53
Resim 8: Gaddare (www.turkenbeute.com)	54
Resim 9: Eyerinin yanında meç taşıyan sipahi. Nusretnâme, 1588, Topkapı Sarayı Müzesi, 1524/256b	55
Resim 10: Meç (Muhammed, 2008: 67)	55
Resim 11: II. Murat kabak atışı yaparken	56
Resim 12: Usta Mehmet Yusuf yapısı yay (www.turkenbeute.com)	57
Resim 13: Tirkeş (www.turkenbeute.com)	58
Resim 14: Cirit ve Kuburu (www.turkenbeute.com)	60

Resim 15: Şeşper (www.turkenbeute.com)	62
Resim 16: Fatih Sultan Mehmet yılanlı sütuna şeşper atarken. Hünernâme I Topkapı Sarayı Müzesi, H1523	63
Resim 17: Mohaç'ta Eflak kalkanı taşıyan bir Rumeli sipahisi. Nusretnâme, 1588, Topkapı Sarayı Müzesi, 1524/256b	64
Resim 18: İbrişim Kalkan (www.turkenbeute.com)	65
Resim 19: 17. asır ibrişim Osmanlı kalkanı (Ahmet Armağan Yavuz Koleksiyonu)	66
Resim 20: Tüfek ve Piştov (www.turkenbeute.com)	68
Resim 20: Karabina (Harbiye Askerî Müze)	69
Resim 21: IV. Murat Levnî, Kebir Silsilename, Topkapı Sarayı Müzesi, A3109	70
Resim 22: Örme zırhın pullu taranmasına bir örnek Selimnâme, Topkapı Sarayı Müzesi, H1597–98	70
Resim 23: 17. asır Osmanlı zırhı (Viyana Harp Müzesi)	71
Resim 24: Kolçak ve Baldırcak (Harbiye Askerî Müze)	72
Resim 25: Zırh (Harbiye Askerî Müze)	73
Resim 26: Talikizade Suphi Çelebi, Eğri Fetihnamesi, Topkapı Sarayı Müzesi, H.1609	75
Resim 27: Mohaç savaşını gösteren minyatürde çarhacılar. Atları süratli ve çevik olmaları için zırhsız, kendileri ise düşmana karşı ezilmemeleri için baştanbaşa zırhlı olarak hücumla kalkmışlar. Nusretnâme, 1588, Topkapı Sarayı Müzesi, 1524/256b	86

ÖNSÖZ

Genel kanaat 17. asırdan itibaren tımarlı sipahinin zayıfladığı ve eski savaş kabiliyetini kaybettiği yönündedir. Yeniçağın değişen ve gelişen orduları içinde sipahiler savaşla alakası kalmamış veya karşılaştığı düşmanla baş gelemeyen bir askerî zümre olarak görülmektedir. Hatta daha da ötesi pay-i tahtın defaatle yaptığı ikazlara rağmen savaşa gelmemekle itham edilmektedir.

Bu çalışmada farklı zeminlerde dillendirilen ve hükmi sabit haline gelmeye başlamış olan bu görüşlerin doğruluğu bir nebze olsun sorgulanmak istenmiştir. Nitekim bir askerî zümrenin bozulmaya başladığına sadece savaşların neticeleriyle veya birkaç sui-misalle hükmedilemez. Zira orduların zafer veya hezimetini muhtelif askerî teşkilatların eksiksiz mücadelesi, iyi komuta, uygun coğrafya, iklim ve zamanlama gibi ince ayrıntılara dayanmaktadır. Ayrıca düşmanın savaş usullerini bilmek ve tanımak da en az kendi tarafını tanımak kadar önemlidir. Bunca bileşeni olan bir denklemde sağlıklı netice alınmadığı takdirde tüm unsurları bir kenara bırakarak tek tek tımarlı sipahileri veya ordunun başka herhangi bir cüzünü itham etmek sathi bir bakış olacaktır.

Çalışma boyunca tımarlı sipahilerin 17. asrın ikinci yarısında askerî vaziyeti hakkında bazı tesbitler yapılmaya gayret edilecektir. Elbette ki böyle kapsamlı bir konu daha derinlemesine ve ayrıntılı olarak incelenebilir. Burada yapılmaya çalışılan sadece umumî manzarayı bir nebze olsun ortaya koymaktır.

Bu çalışmayı yapmak için beni cesaretlendiren, fikir ve kaynak noktasında ufkumu açan saygıdeğer hocam **Prof. Dr. Adnan Gürbüz**'e can u gönülden teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışmayı adeta benimle beraber yaparcasına alaka gösteren, emeğini, fikrini ve kıymetli tenkitlerini benden esirgemeyen **Arş. Gör. Zafer Karademir** ve **Arş. Gör. Ahmet Yüksel**'e de şükranlarımı sunarım.

M. Hilmi Arıç

KISALTMALAR

BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
İE. A.	İbnül Emin Askerî Tasnifi
C. T.	Cevdet Timar Tasnifi
K.K.	Kamil Kepeci Tasnifi
TT.	Tapu Tahrir
SŞS	Sivas Şeriye Sicilleri

GİRİŞ

A-KONUNUN SEÇİMİ

Tarih boyunca Türk devletleri okçu süvari savaşçılar olarak tanınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu da bu silsilenin ve birikimin en kâmil ve nihaî noktasını teşkil etmekteydi. Tımarlı sipahiler ise Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan itibaren var olan temel askerî zümreydi.

Osmanlı ordusu ve askerî sistemi üzerine pek çok çalışma bulunmaktadır. Lakin bunlar askerî-siyasî, askerî-iktisadî, askerî-ictimai konularda yoğunlaşmış durumdadır. Askerin ve hassaten sipahinin cephedeki tavrı, savaş mantığı ve askerî kimliği üzerine derli toplu bir çalışma bulunmamaktadır.

Tarih araştırmalarında askerî yapının muharip yapısı üzerinde duran çok fazla çalışma bulunmaması diğer dallarda yapılan yorumların da hatalı veya eksik olarak ortaya konmasına sebebiyet vermektedir. Hal böyleyken mağlubiyetlerin, zaafaların ve çürümenin kaynağı olarak doğrudan muharip sınıflar mesul tutulmaktadır. Bu çalışma hassaten hezimetin kesafet kazanmaya başladığı, muhteşem zaferlerden bozgunlara uzanan bir zaman dilimi olan 17. asrın ikinci yarısında tımarlı sipahinin vaziyetini incelemeyi hedeflemektedir.

B-KONUNUN ÖNEMİ

Konunun temelinde her ne kadar tımarlı sipahi bulunuyor olsa da sipahinin şahsında Osmanlı askeriyesinin değişen şartlara ve tekniklere karşı intibak kabiliyeti görülmektedir. Bunun yanı sıra ortaçağdan gelen süvari-sipahi geleneğin yeniçağ boyunca nasıl bir şekil aldığı ve farklılaştığının da izlerini görmek mümkündür. Böyle ciddî bir dönüşüm çağının ortasında ordunun temel sınıflarından olan tımarlı sipahi üzerine yapılacak daha kapsamlı ve uzun soluklu çalışmalara ihtiyaç vardır.

Bütün çalışma boyunca sipahi hakkında ortaya konulan eserlerde bu askerî zümrenin pek çok yönden tedkik edilmesine rağmen “asker” olarak çok da ele alınmaması şaşırtıcı bir ayrıntı olarak görülmelidir. Gerçi tarih araştırmalarında ictimai- iktisadî sahaya yönelmenin verdiği bir saikle ortaya konulan eserlerde

sadece timarlı sipahinin değil Osmanlıdaki çoğu askerî zümrenin muhariplik yönünün ikinci plana atıldığını söylemek mümkündür.

Bu çalışman da askerî tarih noktasında çok az temas edilen bir sahada muğlâk görülen noktaları esas alınacaktır.

C-KONUNUN SINIRLARI

Çalışmanın konusu 17. asrın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu içindeki timarlı sipahilerin askerî yönleridir.

İncelenen dönem 1650-1700 yıllarını kapsamakla beraber öncesine ve sonrasına dair de bazı verilere ve mukayeselere müracaat etmek lüzumu duyulmuştur. Dönemin temel özelliği Osmanlı ordusunun ve içinde timarlı sipahinin zaferlerin yanı sıra mağlubiyetleri bir arada en yoğun yaşadığı dönem olmasıdır. Bunun yanı sıra askerî değişimin dünyadaki orduları hızla dönüştürdüğü bir döneme tekabül etmektedir.

Coğrafya olarak ise her ne kadar Osmanlı Avrupa'sı esas alınmışsa da Anadolu ve Suriye taraflarına dair de bilgilerin yer yer aktarılması gerekmiştir. Yine de savaşlara dair tesbitlerde temel alınmış olan coğrafyaya sadık kalınmıştır. Coğrafya seçiminde ise Osmanlı sipahisinin kendisinden çok farklı yapıdaki Habsburg, Macar, Rus, Kazak (Rus Kazağı), Leh, Alman ve diğer Avrupa ordularıyla karşılaştığı ve yoğun muharebeleri yaşandığı Orta ve Doğu Avrupa tercih edilmiştir.

Kısacası sipahinin incelenmesi için zengin bir zaman ve zemin olan 17. asrın ikinci yarısında Osmanlı Avrupa'sı bu konunun tedkiki için en münbit bir sahayı ihtiva etmektedir.

D-KAYNAKLARIN TANITIMI

Çalışmada temel kaynak olarak arşiv vesikaları, kronik, seyahatname, müze malzemeleri ve muhtelif bağımsız kaynaklardan istifade edilmiştir.

Bunlardan arşiv vesikaları defter ve münferit evraklar olarak iki kısımda tedkik edilebilir. Esas asker sayısı hakkında bilgi edinmemizi sağlayabilecek yoklama defterleri henüz tasnif edilmiş değildir. Diğer taraftan, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Kamil Kepeci tasnifinde yer alan (Kamil Kepeci Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemî Defteri, Genel: 472, Özel: 193) bir defterde yer alan tevcihlerden yola

çıkarak dönemin genel yapısına dair bazı bilgiler edinmek mümkün olmaktadır. Defter fizikî bakımdan iyi durumdadır ve elli sayfadır. Ciltli, ebrusuz ve 47 X 16,5 ebatlarındadır.

Defter, Belgrad'ın ikinci fethinden sonra 1105 (1694) tarihinde tanzim edilmiş ve müdafaada yer alan serdengeçtilere ihsan edilen dirlikler yazılmıştır. Yekûnda 366 tevcihin yer aldığı defter, Osmanlı coğrafyasındaki timarlı sipahilerin dirliklerinin genel ve özet bir resmini vermektedir. Kayda alındığı dönem itibariyle Osmanlının Habsburg, Venedik, Lehistan'dan müteşekkil mukaddes ittifakla giriştiği mücadelenin en kritik safhalarından birine aittir. Öncesinde Orta Avrupa'da dengeler muazzam bir değişim göstermeye başlamıştır.

Ömrü Osmanlı ile mücadeleyle geçen Macar kralı I. Rakoczi'nin ölümünden sonra eski kralın hanımıyla evlenen Tökeli İmre iktidarını tesis edebilmek ve Osmanlının desteğini almak için çeşitli manevralar yapmıştı. O esnada tahtta bulunan IV. Mehmet'in sadrazamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa da Osmanlının batıdaki düşman Habsburglara karşı eskiden beri takip edilen usulü devam ettirmek maksadıyla Macar kralıyla beraber hareket etmeye başlamıştı. Yalnız Tökeli zannettikleri kadar muktedir ve iyi bir müttefik olamamıştı. Bununla beraber haraç-güzar olan Lehistan Osmanlının aleyhine dönmüştü. Hâlbuki daha 1659'da I. Rakoczi'ye karşı yapılan Erkek Macar muharebesinde dahi Osmanlı saflarında mebzul miktarda Leh kuvveti vardı. (Evliya, 2001/5: 75). Viyana bozgununun kahramanı Jan Sobyesky'nin Leh kralı olması Osmanlının aleyhine dönen siyasî havanın en çarpıcı ayrıntılarından. (Raşid, 1282/2: 417). 1683 Viyana mağlubiyetini takip eden dönemde Orta Avrupa büyük bir harp meydanına dönmüştü. 1718'e kadar sükûnet bulmayan bu dağdağa içinde Osmanlının payına müdafaa zaferleri ve ağır mağlubiyetler düşmüştü. İlerlemenin artık tamamen bittiği neticesiz ve büyük yıkımlarla geçen bu savaşlar devletin statik dengesini de elbette bozacaktır.

Ani ve peş peşe gelen düşman dalgalarına karşı müracaat edilen halktan toplanan başıbozuk ve nefir-i âm sevk edilmesi sivil hayattaki dengeleri de menfî yönde etkileyecektir. Tüm bu değişimler ve hengâme içinde timar sistemi ve timarlı sipahi de birinci dereceden etkilenecektir. Osmanlı ordusunun temel kuvveti olan sipahiler bu uzun süren muharebeler döneminde problemin neresinde yer almışlardır?

Elimizdeki defter ana hatlarıyla bunu görmemize yardımcı olabilecek mühim bir vesikadır.

Defterdeki tevcih hüccetlerinin tanzimine bakılacak olursa, üst tarafta mutad olduğu üzere mevzuubahis olan dirliklerin ilk evvel tabi oldukları sancakları yazılmıştır. Bir çizgiyle ayrıldıktan sonra kalemde önceki kayıtlarına istinaden orada kayıtlı sahipleri, mevkileri ve miktarları verilmektedir.

Alaiye

Ali

Kebir tâbi-i Manavgad

2000

Alanya sancağında Manavgad nahiyesine tabi Kebir köyünün 2000 akçelik dirliği Ali nam kimsede kayıtlı olduğu ifade edilmiş olunuyor. (14. hüccet). Birden fazla kimse ve birden fazla dirlik bir arada zikredilebiliyor.

Aşağısındaki metinde yukarda adı geçen dirliğin veya dirliklerin akıbetinden bahsetmeye başlıyor. Sabit bir sıralama olmamakla beraber hüccetler birbirine benzer bir şekilde ve belli bilgileri ihtiva edecek surette tanzim edilmiştir.

Genel itibariyle tahville oraya mutasarrıf olandan için “*mezkûrun*” diyerek veya dirlikten için “*timar-ı mezbûrun*” diyerek başlanıyor. Bazı zamanlar eski sipahinin doğrudan ismiyle başlanıyor. “*Ömer aher dirliğe sülûkunda...*” (10. hüccet) gibi. Defter kaydından alınan isimlerle hüccette geçen sipahi isimleri birbirini tutmayabiliyor. Bu da beylerbeyi tahviliyle kısa süre önce verilmiş dirliklerin deftere henüz kaydolunmamış olmasından ileri gelebilir.

Sonrasında umumiyetle sebep-i hulûl veriliyor. Yani bu dirliğin hangi sebepten ötürü boşa çıkmış veya sepete düşmüş olduğu belirtiliyor. Sefere gelmeme, ölüm, firar, rağbet etmeme, yerinde olmama ve şehadet sırasıyla bunların en çok görülenleri arasında yer alıyor. Bazen birden fazla sebep verilmiş olabiliyor. Bunlar bir anda farklı dirliklerle ait olabildiği gibi mevcut bir toprağın serencamı şeklinde de olabiliyor. “*Timar-ı mezbûrlar İbrahim ve Ahmed’in fevtinde tahvil hükmü ile mutasarrıf Şahin fevtinden...*” bu misalde iki ayrı dirlik, sipahilerinin ölümüyle Şahin nam bir başkasına devredilmiş. O da ölünce timarlar boşta kalmış. Bunun gibi birden fazla hulul sebebi kaydedilebilmektedir.

Sebeb-i hululden sonra yeni sipahinin tarifine başlanmaktadır. “*Orta boylu, elâ gözlü, açık kaşlı*” hemen tüm Osmanlı vesikalarında en çok karşılaşılan tarif olduğu gibi burada da sıklıkla görülebilmektedir. Çoğu zaman ise “... *boylu, ... gözlü, ... kaşlı*” (6. hüccet) şeklinde şahsî özellik kısımları boş bırakılarak bu fasıl es geçilmiştir. Anlaşılan o ki kâtipler de böyle sıkça tekrar eden ve uzun boylu ayırt edici olmaktan uzak tarifleri yazmayı abes bulmuşlardır.

Tarifin ardından yeni mutasarrıfın ismi verilmektedir. Nadir de olsa bazı hüccetlerde ismin yazılmamış olması dikkat çekicidir.

Akabinde hangi şartla tevcih edildiği verilmesi gerektiğinden “*serdengeçtilik şartıyla*” ibaresi yer almaktadır. Bu tevcih sebebi bazı hüccetlerde “*humbaracılık ilminde mahir olmak*” şeklinde kaydedilmiştir. Serdengeçtilik noktasında teveccühe mazhar olurken ne gibi bir hüner yahut iş gördüklerine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Belki böyle bir bilgiye ulaşmak muharebe esnasında Osmanlı ordusunun savaş usulleri hakkında daha açıklayıcı bilgiler elde etmeyi kolaylaştırabilirdi.

Bundan sonra ise tevcih noktasında aşağıdan yukarıya doğru âmil olan kişilerin isimleri sıralanmaktadır. Yer yer serdengeçti ağasının ismi geçse de daha ziyade “*perakende alaybeyi*” zikredilmektedir. Bu ikisinden veya alaybeyinden alınan i’lâm ile Vezir Cafer Paşa tarafından 1105 senesinde tevcihin yapıldığı belirtilerek son bulur. Burada ismi geçen Büyük Cafer Paşa namıyla maruf şahsiyettir. Kendisi Enderun’da yetişmedir. Saraydan çıktıktan sonra Kars mutasarrıflığı, sonrasında Erzurum ve Van Beylerbeyliği görevlerinde bulunmuştur. 1096 (1685) senesinde vezaret payesiyle Sivas valisi olarak tayin olunmuştur. 1097’de (1686) Canik mutasarrıflığına getirilmiş, sonrasında Anadolu müfettişliği yapmıştır. 1099 (1691) yılında Temeşvar valisi ve serasker olup, 1102’de (1691) Bosna valiliğine getirilmiştir. 1103 (1692) Anadolu valisi sonrasında da yukarıda bahsedilen Belgrad muhafazası vazifelerine getirilmiştir. 1107’de (1696) Halep valisi olarak görevlendirilmiştir. 8-10 sene müddetince muharebe meydanlarında bulunmuş, Temeşvar muhafazasına gönderilmiştir.¹ 1108’de (1697) Halep’ten

¹ Koca Cafer Paşa ile alakalı olarak Temeşvar müdafaası esnasında nakledilen bir hadise şahsiyetini gayet net bir surette ortaya koymaktadır; muhasara uzayınca müdafilerin erzak sıkıntısı çekmeye başladığını anlayan Saksonya Prensi Frederik Paşaya teslim olması için teklif gönderir. Paşa ise

ayrılıp, ağır has verilerek muhafazaya bırakılmıştır. 1109'da (1697) Zenta meydan muharebesinde şehid olmuştur. Cesur, tedbirli, gayretli ve kadirşinas bir vezirdir. Oğulları Küçük Cafer Paşa ve Genç Ahmet Paşadır. Kardeşi Topal Yusuf Paşadır. (Süreyya, 1996/2: 382).

Aralarda muhtelif tarihler geçmekle beraber neticede tevcihatın gerçekleştiği ve defterin tanzim edildiği nihai tarih olarak 1105 (1693) senesi bizim için esas teşkil etmektedir.

Münferit evraklar ekseri itibariyle İbnül Emin Askerî tasnifinde yer alan timara ve sipahiye ait evraklardır. Bunun haricinde Cevdet Timar ve Cevdet Askerî tasnifine ait evraklara da müracaat edilmekle beraber konuyla doğrudan ilgili çok fazla bir yazışma bulunamamıştır. Bu tür evraklar umumiyetle arzlar veya emirnamelerden ibarettir. Arzlar sadece bir müşkülün arzından ibaret vesikalar değildir. Bunların umumiyetle sağ üst köşesinde arzda bahsi geçen timara dair tevcih kayıtlarının birer sureti derc edildikten sonra mütalaası için padişaha takdim edilip onay alınmıştır. Sol üstte de bu husustaki hüküm celî bir yazıyla yazılmıştır. Arzlarda umumiyetle sancağın tabi olduğu alaybeyi, sancakbeyi veya beylerbeyi tarafından yazıldığına dair bir imza bulunmaktadır.

Kronikler dönem kaynakları olarak arşiv vesikalarıyla beraber 17. asrı kavrayabilmek için önemi eserlerdir. Çalışmaya konu olan dönemi en iyi şekilde aksettiren vekayinüvis ise şüphesiz Mustafa Raşid olarak kabul edilmektedir. Devletin bürokrasisinin içinden yazıldığı için devlet ricali hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Selefi olan Mustafa Nâimâ'nın 1660 senesinde bıraktığı tarih yazıcılığı işini en güzel şekilde icra etmiştir. Fakat yine de devletin resmî tarih yazıcısı olduğu için bir kısım hadiseler karşısında tarafsız bakması mümkün olmamaktadır. Mevzuu bahis olan çalışmayla alakalı da ihtiyaç duyulan pek çok bilgi ayrıntı olarak görüldüğü için vekayinamelerde tafsilatına girilmeden anlatılmış veya hiç temas edilmemiştir. Hassaten savaşlarda sipahinin mevkiini tesbit etmek bu eserlerde çoğu zaman mümkün olmamaktadır.

---

kalenin kendisine ait olmadığını ve teslim edemeyeceğini söyledikten sonra topal ve yaşlı haliyle Prensi mübarezeeye davet eder. Lakin genç Prens bu davete icabet etmemiştir. (Uzunçarşılı, 1983/2: 569).

Yalnız döneme ait muhtelif bazı eserlerde sipahinin izini sürmek mümkün olmaktadır. Islahat layihaları bunların en mühim olanlarındandır. Dönemi aydınlatan en mühim layihalardan olan Koçi Bey Risaleleri timar sistemine dair geniş ölçüde fikir edinmemizi sağlamaktadır. Talimname kitapları ise çok fazla incelenmemiş eserlerden olmakla beraber Osmanlı askerî tarihinin anlaşılması noktasından büyük kıymeti haizdir. Burada da asrın ortalarına doğru yazılmış Kitâb-ı Makbûl Der-Hâl-i Huyûl isimli Kadızade Mehmet'in telif ettiği eser sipahiler noktasından mühimdir. Eser süvari silahşörlük hünerleri üzerine yazılmış mühim bir kaynaktır. 1645 tarihinde yazılmış olan eserin ilk kısmı kavsnâme (okçuluk kitabı), ikinci kısmı silahşörlük, üçüncü kısmı ise furusiye (atçılık) bölümlerinden oluşmaktadır.

Seyahatnameler Osmanlı toplumunda sıradan görülüp kaydedilmeden geçilen ayrıntıları nakletmesi noktasından her konuda birbirinden ilginç ayrıntılar aktarmaktadır. Elbette ki hemen her tarihi kaynak gibi hatta fazlasıyla dikkatli bir nazarla ele alınmaları gerekmektedir. Yabancıların kaydettiği bilgiler nisbeten sathî kalmakla beraber meşhur seyyah Evliya Çelebi'nin anlatımı hem işleyişin içinde olması hem de Osmanlı tarafını bu yönleriyle aktaran neredeyse tek kaynak olması hasebiyle ehemmiyet arz etmektedir. Evliya'nın yazdıklarından dönemin hayat algısından farklı teknik ayrıntılara kadar muazzam bir yelpazeden Osmanlıya bakmak mümkün olmaktadır. Kronik yazarlarında veya resmî evrakta yer almayan pek çok ayrıntıyı Evliya Çelebide bulmak mümkün olmaktadır.

Müstakil çalışmalara bakıldığında ise savaş tarih hususunda yabancı araştırmaların çokluğu dikkat çekmektedir. Türkiye'de ise bu sahada hareketlenme başlamış olmakla beraber halen bakir bir saha olarak görünmektedir. Ömer Lütfi Barkan gibi hocaların askerî sahadaki sosyo-ekonomi tarihi üzerine yaptıkları çalışmalar savaş tarihi çalışmalarında mühim birer kaynak teşkil etmektedir.

I.BÖLÜM-17. ASIRDA TİMARLI SİPAHİ

Sipahî asker demek olup, Farsçada ordu manasına gelen “sipah”tan gelmedir. (Olgun, Draşan, 2005:194). Ortaçağın sonlarından itibaren süvari askeri tesmiye etmek için kullanıldığı görülür. Hindistan ve Cezayir’de muayyen bir askerî sınıfın ismi olagelmıştır. Çağatayca’da memur, eşraf, ayan gibi manaları da havidir. Osmanlıda bu isimle anılan iki askerî zümre vardır. Bunlardan birisi altı bölük halkı da denilen kapıkulu süvarileri içindeki ebnâ-yı sipahiyân da denilen sipahilerdir. Ve kapıkulları arasında en muteber olanlardır. Diğer zümre ise timarlı sipahi denilen eyalet askerleridir. Bunlar kendilerine verilen muayyen bir toprağın vergi geliriyle geçinirler ve savaş zamanları mücehhez olarak harbe iştirak ederlerdi. (Afyoncu, 2010: 258). 16. asır boyunca fütuhatla beraber timarlı sipahi ordusu da genişlemiştir. (Barkan, 1997/12: 289).

Timarlı sipahi kendisine dirlik olarak verilen toprakların örfi vergilerini toplardı. Bunun mukabilinde savaş zamanları orduya mükemmel techizatlı ve atlı olarak iştirak etmek mecburiyetindeydi. Sipahi, timarının büyüklüğüne göre yanında muayyen miktarda cebeli götürme mecburiyeti de vardı. Cebeliler de sipahi tarafından techiz edilmiş süvarilerdi. 3.000 ilâ 5.000 akçeden itibaren birer cebeli getirmekle mesullerdi. 6.000 akçeden itibaren 2, 10.000 akçeden itibaren 3, 20.000 akçeden itibaren 4 cebeliyi donamak mecburiyeti vardı. (Gökbilgin, 1997/10: 689).

Sipahi sınıfının şekillenmesinde Türk-İslam kültür birikiminin izleri net bir şekilde görülmektedir. At belinde katı yay kullanan ve iyi su verilmiş kılıçları olan Türkler, İslam dairesi içinde kendilerine makbul bir mevkiî edinmekte zorlanmamışlardı. (Muhammed, 2008: 20). Zira Hazret-i Peygamber Müslümanlara at binmeyi ve ok atmayı sürekli tavsiye etmiştir. İslam coğrafyasında yazılan askerî kitapların çoğunluğu giriş kısımlarında bu türden hadislere yer vermiştir. 17. asır başlarında Kadızade Mehmet tarafından derlenen Kitab-ı Makbul der-hâl-i huyûl adlı eserin baş kısmında “*Atun oku ve binün ata niyyet-i gaza için illâ bilünüz ki benüm katımda ok atmak ata binmekden sevgülüdür*” şeklinde bir hadis ve benzerleri nakledilmektedir. (Kadızade Mehmet, 1645: 5). Aynı hadis hemen pek çok yerde yer almaktadır. 14. asır sonlarında Memluk sultanlarına takdim edilmek üzere yazılmış

“Hulasa”da da bu hadis ve bu minval üzere rivayet edilen hadisler vardır. (Ahmet el-Erzurûmî, 2003: 196-197). Okçuluk ve atçılık hakkındaki bu şiddetli tavsiyeler Müslümanların savaş mantığının şekillenmesinde rol oynamıştır. Böylelikle İslam öncesinde de bu hünerlere sahip olan Türklerin İslam kültür dairesi içinde de hüsnekabul görmesi kolaylaşmıştır.

Sipahilerin kuruluş dönemindeki ilk halleri “alp” denilen profesyonel askerlerdir. Alpler beylikler devrinde sıkça görülen bir askerî zümreydi. Osman Gazi’nin etrafında Aygıt Alp, Turgut Alp, Konur Alp gibi “yoldaşlar” toplanmıştı. Merkezî otoritenin zaaf içinde olduğu zamanlar müstakil hareket eden bu Alpler zamanla Osmanoğullarına sadakatle bağlanmaya başlamışlardı. Alpler köken itibariyle gazi beyine bir aşiret veya herhangi bir sıhriyet bağıyla merbut bulunmuyordu. Muhtelif yerlerden gelen “garibler”di. Oruç tarihinde “*bu Osmânîler garibleri sevicilerdir*” denilmekle muhtelif yerlerden gaza, ganimet, nam u nişan için gelen kimselerin Alplerin çekirdeğini teşkil ettiğini ve Osmanoğulları yanında yer bulduklarını ifade etmektedir.

Bu gazi zümrelerini Osman Gazi ve evlatlarının etrafına toplayan cazibe unsuru tek başına gaza değildi. Aynı zamanda bu hanedanın daima muzaffer olması ve burada “doyum” bulmak ümidi de beyliği kısa sürede her yerden gazilerin ilhak ettiği bir merkez haline getirmişti. (İnalçık, 1999: 40). Bunlara ilk devirlerden itibaren miri topraklardan yurtluk verildiği de ifade edilir. Osman Gazinin fethedilen yerlerden gazilere hisseler verdiği nakledilmiştir. (İnalçık, 1999: 52). Buradan hareketle de gazi alplerin timarlı sipahinin ilk nüvesi olduğunu söylemek mümkündür.

Âşık Paşanın Garipnamesinde bu askerin tasviri ve neye benzediğine dair de tasvirlerle yer verilmiştir. Alp için dokuz şart lazım geldiği söylenip bunlar şöyle sıralanmıştır;

“Muhkem yürek” yani cesarettir. İkincisi kol kuvvetidir. Neticede asker olduğu için fizikî olarak da üstün olması gerekir. Üçüncüsü gayret ve hamiyettir. Ki hizmet görmeye kadir olsun giriştiği bir cidalde hemen ricate yüz tutmasın.

Dördüncüsü “bayık” bir at sahibi olmaktır. Yani cins bir atı olmalıdır. Her at muharebe meydanında iş görmez. Soylu at da bir asalet emaresi olduğu için Balkanlarda Hıristiyan süvariler de bir asalet sınıfı olarak görülüp timara layık

ulunmuşlardır. Lakin piyade asker raiyyet olarak telakki edilmiştir. Beşincisi zırhtır.² Hatta timarlı sipahinin yanında getirmeye memur olduğu askere “cebeli” yani zırhlı denmesi de zırhın ehemmiyetini gösterir. Zırhın ehemmiyeti 17. asrın sonlarına doğru azalmakla beraber yüzyıllar boyunca geçerli olmuştur. Altıncısı katı yaydır. Bu, “mürekkep” tabir edilen yapıda yani ahşabın boynuz ve sinirle takviye edilmesiyle imal edilmiş yaylardır. Bu silah sürat ve kuvvetiyle zırhlı Hristiyan askeri karşısında en büyük üstünlük kaynağıdır. Yedinci ve sekizinci şartlar kılıç ve süngü (kargı) sahibi olmaktır.

“Yalunuz ok yay ile alp olamaz

Ok ile ol aplik adın alamaz”

Buradan bazı askerlerin uzun boylu kılıç ve kargıyla yakın muharebeye girmeden uzaktan oklamakla iktifa ettiği anlaşılıyor. Alp olmanın şartı ise göğüs göğse muharebeden kaçınmamak olarak gösteriliyor.

Süngü, kargı veya sipahi için daha çok kullanılan tabiriyle gönder süvari askerinin vazgeçilmez silahlarındandı.

Dokuzuncu şart bunlardan farklı olarak bir “yâr-i kafadar” bulunmasıdır. Yani muharebe esnasında dört yanını kollayamayacak olan cengâverin ardı sıra ona mukayyet olacak, sırtını dayayabileceği güvenilir bir dostunun musahibinin bulunması icab eder. (İnalçık, 1999: 53-54). Savaş meydanı sadece bir mübareze sahası değildir. Tehlikenin nereden geleceği belli olmadığından cidal sırasında tek kalmamaya gayret etmek gerektir. Sipahinin cebelisi de bir yerde bu vazifeyi eda etmektedir.

Daha sürüp giden karakter özellikleri itibariyle de alp 13. asırda Anadolu'nun en mükemmel cengâveri olarak tasvir edilir. Bütün bu tarifler ileriki yüzyıllarda sipahi için kullanılan tasvirlerle de büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.

Osmanlı idaresinin sair İslam mülklerine yayılması esnasında eski sipahilere dokunulmamıştır. Mesela, Mısır sultanlarından veya Zülkadir beylerinden ellerinde sahih menşur veya eski kadı hücceti bulunanlara da eşkıncilik şartıyla evvelden ellerinde bulunan mülkleri yine verilmiştir. “*Kâfirin kırmak tarikiyle*” mülk edindikleri “*ümerâ-i Zülkadriyye'den temessükleri bulunduğu için... eşkıncilik*

² Koçi Beyde ve daha pek çok yerde “ata dona kâdir olmak” sözünden maksat da budur. (Koçi Bey, 2007: 35). Don denilen zırh, yani “demir don”dur.

tarikiyle mülk olarak tasarruf etmekte”... Hatta böylelikle bu makule sair Osmanlı sipahilerinin pek çoğunun fevkinde bir yere gelmiş, mülk timar sahibi olmuşlardı. (Barkan, 1997/12: 297). Böylelikle sair beyliklerin bakiyesi olan sipahilerde kazanılmış oluyor ve onlardan da istifade edilmiş oluyordu.

Bunun yanı sıra 859 (1454/1455) tarihinde Balkanlarda halen Hıristiyan dininde sipahiler mevcuttu. Bunlara böylesi bir imtiyazın verilmesinin sebebi İslam fethinden evvel de iş görür savaşçı ve asaletli ailelerden geliyor olmalarıydı. Veya eski Hıristiyan reaya arasından büyük hizmetler görüp sipahi zümresine dâhil olanlara da rastlanmaktadır. Bunlar iki üç nesil sonra İslamlaşmışlardır. İster İslam mülkünde olsun ister Rumeli fütuhatında, eskiden bey statüsünde olanlar kaydedilmişlerdir. Bunlar defterlerde “*kadimî sipahî*” veya “*sipahizade*” olarak zikredilmektedirler. Bunlar zamanla timarlı sipahi zümresine dâhil olmamışlarsa da yeri geldikçe voynuk, martolos, eflak veya doğancı zümrelerinde istihdam olunmuşlardır. Böylece reayaya karışıp kaybolmalarının önüne geçilmiştir. (Barkan, 1997/12:299).

Timarların tahriri, Kanunî Sultan Süleyman’ın son devirlerinden başlayarak II. Selim ve III. Murat devirlerinde ikmal edilmişti. Bundan sonra sistemde yapılanlar sadece yeni tevcihler ve timar sahiplerinin değişimlerini kaydetmekten ibaret kalmıştır. Yeni tahrir yapılmamıştır. (Barkan, 1997/12: 289).

Timarlı sipahiler ile kapıkulu süvarilerini çoğu zaman ayırt etmek mümkün olmamaktadır. Bu zümrelerin her ikisi de yer yer “cündî” olarak tesmiye edilmektedir. İsimleriyle beraber olarak bey, çelebi, ağa gibi unvanları kullanmaktadırlar. (Barkan, 1968: 15). Esasen techizat ve muharebe usullerinde de uzun boylu bir fark görmek mümkün değildir. Onun için sipahiyi belli başlıklarda kapıkulu süvarisiyle beraber ele almak çok da yanlış olmayacaktır.

Eşkinci timarlarından başka müstahfiz timarları da bulunuyordu. (Barkan, 1997/12: 288). Bunlar dizdarlara ve kale muhafızlarına verilen dirliklerdi. Seferlere sipahi olarak iştirak edenler eşkinci timara mutasarrıf olanlardı. 6.000’den 19.999’a değin olan büyük timarlar “Tezkireli” tabir edilmekteydi.

Sipahiler buldukları bölgede halkın üstünde bir hayat standardına ve mevkiye sahiplerdi. Tam manasıyla olmasa dahi yer yer eski feodal “Bey”lerin

mevkiini andıran bir düzenleri vardı. Tımarlı sipahinin konağı, küçük bir saray numunesiydi. (İnalcık, Renda, 2004:147).

Osmanlı imparatorluğunun fütuhatla hızlı bir yayılma gösterdiği dönemler 16. asrın sonlarına değin sürmüştür. Daha bu yüzyılın ortalarından itibaren dahi orduların hareketlerini zorlayan ve seferlerden beklenen neticelerin alınmasını zorlaştıran şartlar zuhur etmeye başlamıştı. Kanunî Sultan Süleyman devrindeki iklim değişimleri, batıda Habsburg hanedanının kıta Avrupa'sının külliyetli bir bölümüne hâkim olması, doğuda Safevîlerin müesseseseleşmesi ve artık devletin muazzam bir coğrafyaya yayılması temel zorluklar olarak sayılabilir.

Ayrıca ateşli silahlarla gelişen yeni muharebe nizamı ve bunun akabinde ortaya çıkan “askerî değişim”, sipahinin Ortaçağdan gelip Yeniçağa giden macerasının seyrini değiştirmiştir.

A-OCAKZADELER MESELESİ

Sipahilikte ön plana çıkan hususlardan biri de asalet ve ocakzade olmaktır. Daha evvelki beyliklerin bakiyesi olan sipahizadelere gösterilen itibarın bir sebebi de budur. Elbette bu kuru kuruya bir veraset meselesinden ibaret değildir. Ortaçağ savaşçılarının pek çoğu askerlik hünerlerini aile içinde öğrenerek yetişirlerdi. Askerî eğitim ve talimin merkezî olarak verildiği dönemler çok sonralara dayanmaktadır. Hele ki askerî tekniğin mümkün merteye bir sır olarak saklandığı da hesaba katılacak olursa eğitimin en iyi alınacağı yerin “ocak” olduğu daha sarıh surette anlaşılacaktır.

Koçi Bey de sipahiliğin asaletine ve ocakzadeliğe ehemmiyet verildiğini ifade etmektedir. “*Asker âbâ ‘an cedd asker olanlardır. Ve ocak ve ocakzadelerdir. Bakkal çakkal ile iş bitmez.*” (Koçi Bey, 2007:229). Sonradan olma askerinin fayda getirmeyeceği ve neslinde sipahilik olanın makbul olduğu görüşünü risalelerinde sıkça ve katiyetle tekrarlanmaktadır.

Sipahiler Osmanlı toplumu içinde imtiyazlı bir sınıfı teşkil ediyorlardı. Farklı zamanlarda kendilerinin bu haklarına ve ayrıcalıklarına ortak olabilecek kimselerin mevcudiyetinden rahatsızlık duymuşlardır. Neticesinde babadan dededen ocakzade olarak gelen sipahilerle sonradan bu mansıba dâhil olan veya olmaya çalışan kimseler arasında bir mücadele ortaya çıkmıştır. Bu çekişme “*atadan dededen sipahi*

olmayanı ibtidaen sipahi etmekte ihtilal mukarrerdir” şeklinde ifadesini bulmuştur. (Barkan, 1997/12: 302).

Ocazade olmayanlara karşı zaman zaman hadden aşan sertliklerin padişah tarafından hoş karşılanmadığı da vakidir. Nitekim Kanunî Sultan Süleyman sipahizade olmayanlar için sarf olunan “ecnebi” sözüne kızıp men etmiştir. Yine de aradan çok zaman geçmeden bu tabir kullanılmaya devam etmiştir. (Barkan, 1997/12:314).

“Hayırhâh-ı devlet pâk ve mazbut bir taife idi. Ve aralarında bir ferd-i ecnebi olmayub cümlesi ocak ve ocakzadeler, âbâ an cedd padişah dirliğine mutasarrıf kimesneler idi. Hatta erbâb-ı timara ecnebi duhul itmesün deyu ibtidadan timar emri bir ferde virilmezdi. Kadimî sipahizade ve kuloğlu olanlara istihkak emri virildiği zaman sahih sipahizade ve kuloğlu kul olduğuna iki nefer zaîm ve on nefer ehl-i timar şhadet itmeyince virilmezdi” (Koçi Bey, 2007:207). Timarın babadan oğla devrinde Koçi Beyin de belirttiği iki zaim on erbâb-ı timarın şhadeti 17. asır vesikalarında da aynen geçmektedir. Fakat bu başkalarına timar tevcih edilmediği manasına gelmediği gibi Koçi Beyin devrine gelinceye değin bunun hilafında pek çok uygulama yapılmıştır. Bu minvalde bazı emirler sadır olmuşsa da; “reaya taifesine, hisar erlerine, kimsenin azatlı kullarına ve kadı ve müderris oğullarına timar verilmeye”³ şeklindeki tembihler ihtiyaç hâsıl oldukça ihlal edilmiştir. (Barkan, 1997/12: 314). Nitekim evlat bırakmadan ölen sipahilerin yerlerinin bir şekilde doldurulması gerektiği gibi farklı bazı sebepler de sipahizade olmayanlara timar tevcihini zarurî kılabilirdi.

Timarlara gayrın müdahalesini men etmek için Koçi Beyin kayıt düştüğü bazı tedbirler de mevcuttur. Bunlar; *“...yine ol ocak erleri bozulmamak için müteveffanın ne dürlü zeamet ve timarı var ise oğluna ihsan oluna eğer sağır ise kılıca kâdir olunca yarar cebelüleri eşe. Müteveffanın evlâdı yoğ ise karındaşlarına ve evladlarına virile eğer bu dahi yoğ ise emmi ve emmizadelerine virile eğer vech-i meşruh üzere zeâmet ve timar ocak erlerine ve ocakzadelere ve akraba ve talukâtına tevcih olunub bu minval üzere müceddeden kanun buyrulur ise bunca zeâmet ve timar pâk ve mazbût olub aralarına reâyâ ve ecnebi ve bigâne duhul idemez olur.”*

³ 950 senesinde Karaman beylerbeyine gönderilen bir fermandır.

(Koçi Bey, 2007, 253). denilerek ifade olunmuştur. Buradan da görüldüğü gibi timara, ocakzade olmayanların karışması karşısında genel bir tepki ve sert bir muhalefet vardır. Bu muhalefet devlet katında yer yer makes bulmuştur. Diğer taraftan ihtiyaçların şekillendirdiği şartlar içinde hariçten sipahi yazılması da nadir rastlanan bir hadise değildir.

Meseleye bir başka noktadan yaklaşılacak olursa daha evvel yukarda da verilen savaşlarda yararlık gösterecek kimselere dirlik verilmesi ön görülürken diğer taraftan bazı kimselerin timardan mahrum edilmesini emreden fermanlar bir başka şekilde de anlaşılabilir. Buna göre muhariplik haricinde bir hizmetin karşılığında birilerine timar tevcih edilmesi men edilmeye çalışılmıştır diye de düşünülebilir.

1-Kul Menşeliler

Osmanlı askerî teşkilatı kendi arasında sürekli rekabet halinde olan zümrelerden müteşekkildi. Devlet bunları yekdiğerini murakabe altında tutmak için de kullanmaktaydı. Yeniçeri ve kapıkulu süvarilerini payitahtta çıkarttıkları karışıklıklar esnasında bir araya gelemeyecek şekilde birbirinden koparmıştı. Böylelikle bu gürühtan birisi şekavet yahut isyana girişse diğeri tahrik edilip üzerine salınarak çıkan gaile bastırılırdı. Her ikisine karşı da timarlı sipahi bir emniyet unsuru olarak hazır bulundurulurdu. “*Selâtîn-i sâlîfe-i ‘izâm altı bölük halkını yeniçeri ocağıyla ve yeniçeri taifesini altı bölük halkıyla ve bu iki tâifeyi züemâ ve erbâb-ı timar kullarıyla zabt iderdi.*” (Koçi Bey, 2007:232). Tam tersi de mümkündü.

Hassaten Anadolu’da çıkan isyanlara karışan sipahilere karşı yeniçeri garnizonları teşkil ettirilmişti. Zamanla iktidardan da iyice uzaklaştırılan erbâb-ı timar arasında rakip olarak gördükleri “soysuz” kul taifesine karşı bir adavet türemişti. Aradaki husumetin adı konurken kapıkullarını devlete layıkıyla hizmet edecek kabiliyetten uzak ve asaletten nasipsiz olarak görmek yüzyıllar boyu sürüp giden bir gelenek halini almıştı.

I. Selim şehzadeligi devrinde, küskün sipahilerin Şah İsmail-i Safevî’nin sipahilere daha teveccühkar olduğu ve İran’da daha muteber halde bulduklarını duyarak o tarafa gitmeye başladıklarını işitmişti. Söylenen şey; neseb sahibi ocak erlerinin yüksek makamlardan mahrum bırakıldığı ve timarların aslı nesli belli

olmayan hamiyetsiz kimselere verildiği yolundaydı. Buna mukabil Şehzade Selim, merdümzâdeleri koruyacağını ve Kızılbaş cânibine gidilmemesini söyleyip Gürcistan gazâsını tertip etmiştir. (Barkan, 1997/12: 301).

Kul menşelilere timar tevcih edilmesi sipahiler arasında temel huzursuzluklardan biri haline gelmişti. Devletten istedikleri himayet ve iltifatı göremeyen sipahiler dönem dönem pek çok isyan teşebbüsüne iştirak etmişlerdir. Hatta bu teşebbüslerin sahipleri “*harbe ve darbe kâdir*” “*erbâb-ı seyf*” sayesinde muvakkat zaferler dahi elde etmişlerdir.

Koçi Bey risalelerinde ilk timarlara kapıkullarının ve başkalarının karışması 1584 Özdemiroğlu Osman Paşaya dayandırılmış. (Koçi Bey, 2004: 51-52). Buna mukabil daha evvelce de benzer tevcihlerin var olduğu tesbit edilmiştir. Eyaletlerde yalnız sancakbeyliği ve beylerbeyliği değil, zeamet ve timarlar daha 15. asrın ilk yarısında padişah ve bey kullarına (Hıristiyan kökenlilere) verilmekteydi. Timar sahiplerinin yalnız Türk aslından Müslüman gönüllü ve akıncılardan ibaret olduğu görüşü yanlıştır. (İnalçık, Renda, 2004: 145).

Kendisi kul taifesinden gelme olan Abaza Mehmet Paşanın IV. Mehmet devrinde çıkardığı isyan bu husustaki tavrın güzel bir nişanesidir. Paşa kendisi kul zümresinden olmasına mukabil Anadolu’da sipahileri etrafına toplayarak isyan etmiştir. Köprülü Mehmet Paşa ise Rumeli’nden getirdiği kuvvetlerle⁴ üzerine yürüyerek Erzurum’dan çıkıp İstanbul’a kadar dayanan bu isyanı merhametsizce ve gayet kanlı bir surette bastırmıştır. Sipahilerin isyana ne derece teşne olduğunun en bariz misallerinden biri kul tafesine karşı bayrağı altında toplandıkları Abaza Mehmet Paşa’nın aslen kulluktan geliyor olmasıdır... (Uzunçarşılı, 1983/2: 386).

2-Raiyyetzadeler

“*Garip yiğitlerin sipahi hizmetkârı olarak sefer eşmek yahut kale fethinde bayrak dikmek, yarar diller ele getirmek, başlar kesip defaatle yararlığı ve dilâverliği görülmek...*” şartıyla sipahi olarak kaydedilmesi öngörülmüştür. (Barkan, 1997/12: 316). Böylelikle reayadan veya kul zümresinden kimselerin timarlı

⁴ Evliya Çelebi Köprülü’nün dizdiği ordunun geçit resmini anlatırken içlerinde erbâb-ı timardan hiç kimseden bahsetmemektedir. Sadrazam ihtiyaten Abaza üzerine yürürken onu destekleyen sipahilerden istimdat etmemiş olsa gerektir. (Evliya, 2001: 139-141).

olabilmesinin yolu açılmaktaydı. 1083 tarihli bir arzda Mahmut'un "*kılıca kâdir garib yiğit*" olduğu ifade edilerek ibtida 3.000 ve terakki olarak da 5.000 akçelik timar verilmesi istenmiş.⁵ Böylelikle kısa sürede yüksek gelire sahip bir timara mutasarrıf olmuştur.

Buna rağmen timara mutasarrıf olan bir sipahi ocakzade değilse kaydına "*sipahi amma raiyyetzade, atası köhne defterde raiyyet kayıtlı*" diye şerh düşülürdü. Bazı zamanlar böyle sipahilerin timarlarının sırf bu sebepten geri alındığı olmuştur. (Barkan, 1997/12: 314). Devletin bu tavrı, bazı nizamsızlıkları men etmekten başka, ocakzade sipahilerin memnuniyetini kazanmayı da hedeflemektedir. Bununla beraber raiyyetten sipahi kaydolanlar her zaman olagelmıştır.

"Reâyâ ki ata binüb kılıç kuşanmağa mu'tâd ola ol lezzet dimağında câygîr olub tekrar raiyyet olamaz. Ve askerî dahî olmağa yaramaz bi'l-ahere gürûh-ı eşkiyâya mülhık olub nice fitne ve fesada bâis olur. Vilayat-ı Anadolu'da mukaddemâ zuhur eden celâlî eşkiyasının ekser cünd ve leşkeri bu makulelerdi." (Koçi Bey, 2007: 202). şeklindeki bakış açısı da reayanın askerlik sahasına girmesine karşı bir tereddüt doğuruyordu. Nitekim sarıcaların taşkınlıkları reayanın "üstüne vazife olmayan" askerlik hizmetine el attığında ne gibi zararlar doğurabileceğini çok iyi bir surette gösteriyordu.

Yine de muhtelif vesilelerle boşalan timarların dolması gerekiyordu. Bunun da en iyi yolu savaşlarda "serdengeçtilik" ile canını dişine takarak savaşan yiğitlere dirliklerin verilmesi olarak görülüyordu. Zira devletin elindeki en büyük iki teşvik unsurundan biri "din-i mübîn uğruna can vermek" ise diğeri de iş gören askerin itibarlı bir şekilde gelirini toplayıp geçimini sağlayabileceği timarlar vermektir. Bir yandan da düzenin korunabilmesi için raiyyete sipahilik yolunu tamamen açık tutmamak gerektiği de düşünülüyordu. Lütü Paşa'nın ifadesiyle; "*reayadan olup, ata ve dededen sipahizade olmayanları ibtidada sipahi etmede gayetdayamak gerektir. Maazallah kapı açılınca herkes raiyyetlikten kaçıp sipahi olmak lâzım gelir. Raiyyet kalmayınca îrâd-ı pâdişâhî killet bulur*" (Gökbilgin, 1997/10: 691).

Ocakzade olmayanlara karşı müesseseseleşmiş bir tavır olduğu aşikârdır. Yine de "*din ü devlet yolunda*" (Koçi Bey, 2007: 207, 19). canını ortaya koyanların

⁵ BOA, CT, 1412

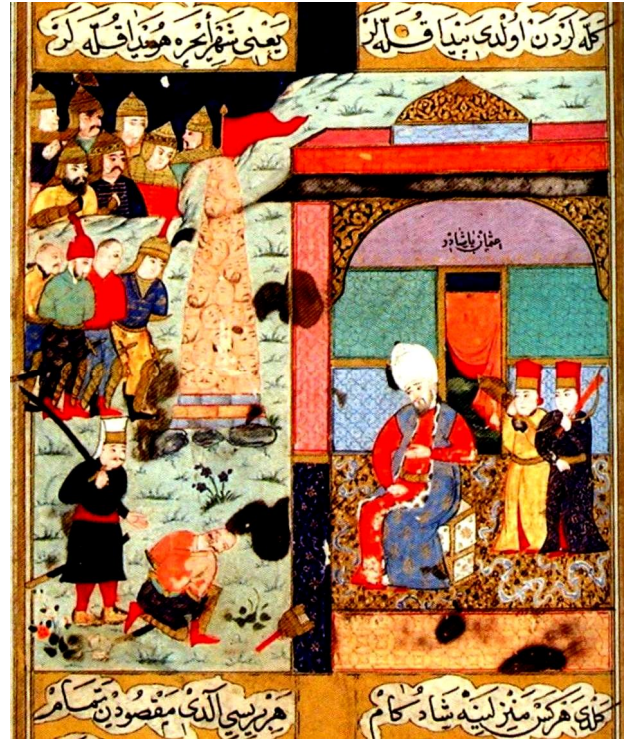
verilecek dirliklere “*mehel ve müstehak*”⁶ oldukları devletin genel teamülü olarak görülmektedir. Şeyh Galib’in ifadesiyle; “*Merdânelik asâleti meydanda bellidir. Hayber günü babasını kim sordu Düldülün*” yani iş görmüş birisi menşei ne olursa olsun taltife ve mansıba müstahak olarak görülmüştür. (Şeyh Galip, 1994: 350).

Timara hak kazanmanın en yaygın yolu savaşlarda “kelle veya dil” getirmektir. Dil sağ olarak yakalanan ve kendisinden istihbârî bilgi alınan düşman askerini tarif etmek için kullanılan tabirdir. (Pakalın, 1983: 450). Kelle almaktan murat ise, bir düşman öldürmektir ve Ortaçağdan itibaren cari olan bir uygulamadır. Savaş hengâmesi esnasında herhangi bir askerin düşman öldürüp öldürmediğini tesbit etmek kolay değildi. Onun için de bunun isbatı olarak öldürdüğü kişinin kellesini getirip kaydettirmesi gerekiyordu. Kelle almanın bir tek istisnası 1065 senesinde Bitlis hânına karşı yapılan savaşta nakledilmektedir. Evliya Çelebi düşmana galebe eden askerin bazılarının “*kelle bâr-ı sakıldir*” deyip tamamını taşımak yerine kellenin kulak ve burnunu kestiklerini ve bunları kılıç kesesi içine koyarak hücumu devam ettiklerini anlatmaktadır. (Evliya, 2001/4: 143).⁷

---

⁶ BOA, İE. A. 1737/3

⁷ Aynı savaşta nakledilen orijinal bir ayrıntıyı buraya derc etmek gerekir şöyle ki; savaş aynı kültür dairesi içinde cereyan ettiği için her iki tarafın giyimleri, fizyolojileri hemen hemen aynıydı. Osmanlı ordusunda savaşanlarla asiler safında bulunanları ayırt etmek pek de mümkün değildi. Böyle olunca bazı Osmanlı askeri kendi tarafından ölenlerin kellelerini kendisi bir düşman öldürmüş gibi kesip götürmekte böylelikle ihsana nail olmaktaydı. Suiistimalin önüne geçmek için bütün askere sarıklarını üstten iki taylesan bırakarak bağlamaları emredilmiş, böylece sarığıyla getirilen kellenin Osmanlı tarafından mı yoksa asiler safından mı olduğu anlaşılır hale getirilmişti. (Evliya, 2001/4: 143).

Resim 1: Asafi Dal Mehmed Çelebi, Şecaatnâme, 2007, 127⁸

Bu sistem o dönem savaşları için gayet makul ve birkaç yönden fayda sağlayan bir usuldü. Birincisi, asker kelle götürmek mecburiyetinden ötürü mücadeleye giriştiği askeri sadece yaralayıp bertaraf etmekle yetinmiyordu. Başını kesip mutlak bir şekilde öldüğünden emin oluyordu. Böylelikle yere serilen düşmanın bir şekilde kurtulup tekrar savaş meydanında boy göstermesi ihtimali tamamen ortadan kalkıyordu. İkincisi, karşısındaki düşmanı kılıç darbesi, ok veya tüfek mermisiyle vurarak öldürmenin ötesinde kellesini kesip alan bir asker için ölmek ve öldürmek noktasında ciddi bir eşik aşılmış oluyordu. Bundan sonra “iş görmüş” bir yiğit olarak görülüyordu. Üçüncüsü ise savaşlardan sonra alınan kelleler teşhir edilmek suretiyle bir korku salınıyor ve düşmanın direnci kırılıyordu. Bu teşhir usullerinden en meşhurlarından biri kellelerden kuleler yapmaktı. (Evliya, 2001/6: 194). Bunun haricinde kelle teşhir etmenin en yaygın şekillerinden biri de mızrak ucunda nümayişle göstermektir. (Evliya, 2001/6: 194).

⁸ Kellelerden oldu peydâ kulleler Y’ani şehri içre huveydâ kulleler.

Geldi herkes menziline şâd ü kâm Her birisi aldı maksûdun tamâm. (Asâfi, 2007: 127).

Zaten dirliğe mutasarrıf olanların ise terakkî edebilmeleri için yine kelle ve dil getirmeleri gerekmektedir. “*Ve erbab-ı timardan yararlığı zahir olmayana ve sefer-i hümayunda baş ve dil getirmeyene terakkî olunmazdı. Tamam mertebe yararlığı zahir olub baş ve dil getürdükte on akçede bir akçe terakki niâm olunurdu. Ve bir ehl-i timar sefer-i hümayunda hadden ziyade yararlık ve bahadırlık idüb on on beş mikdarı baş ve dil getürse zeamete müstahak olub devlet-i padişahîde zaim olurdu.*” (Koçi Bey, 2007: 207).

3-Çocuk Sipahiler

Arşiv vesikalarında dikkati çeken bir husus da çocuk sipahilerdir. Bunlar babalarından devraldıkları timarları devam ettirmekle mükelleflerdi. Elbette ki burada bir zorlama söz konusu değildi bu daha ziyade bir hak olarak veriliyordu. Arabgir sancağından ismine ulaşamadığımız bir sipahi vefat ettikten sonra oğlu dirliği devralmamış ve sipahiliğe devam etmemiştir.⁹ Bu çok fazla rastlanmayan nadir bir durumdur. Ama babasının dirliğini devralma konusunun ihtiyarî olduğunu göstermesi noktasından da güzel bir örnektir.

Şehit düşen veya ölen sipahilerin oğulları babalarından kalan timarı tasarruf etmek hakkına sahiplerdi. Yalnız hassaten şehit düşen sipahilerin bir kısmının oğulları daha çocuk yaştaydılar. Köstendil sipahilerinden Hasan 1080 yılında şehit düştüğünde oğlu Veli henüz 3 yaşındadır.¹⁰ Aynı sancaktan Hüdaverdi ise yine aynı yıl şehit düştüğünde oğlu İbrahim 8 yaşındadır.¹¹ Çirmen’den İbrahim 1088’de şehit olduğunda arkasında biri 5 diğeri 6 yaşında iki oğul bırakmıştı.¹² Tabii oğlu bâliğ olduktan sonra da şehit olanlar mevcuttur. Köstendil’den Mehmet şehit olduğunda oğlu Hasan sefere gidecek yaştaydı.¹³ Benzer şekilde Ohri sipahilerinden Mehmet de oğlu Hüseyin’i yerine savaşabilecek yaşa getirdikten sonra şehit düşmüştü.¹⁴ Keza Bozok’tan da bir başka Mehmet de şehit olduğunda arkasında Halil ve Kasım adında kılıca kadir iki evlat bırakmıştı.¹⁵

⁹ BOA, KK. d, 108 nolu hüccet

¹⁰ BOA, İE. A. , 1527

¹¹ BOA, İE. A. , 1550

¹² BOA, İE. A. , 1737

¹³ BOA, İE. A. , 1527

¹⁴ BOA, İE. A. , 1362

¹⁵ BOA, İE. A. , 1544

Bunların da sefere iştirak etmeleri mümkün değildi. Sipahinin sefer eşmesi için on baltı yaşına gelmesi gerekiyordu. (Barkan, 1997/12: 317). Kimi sipahiler ise arkalarında bir erkek evlat bırakmadan ölüyorlardı.¹⁶

Daha evvel de temas edildiği gibi sipahi eceliyle öldüğü takdirde timarından veya zeametinden bir kılıç miktarını oğlu devralabiliyordu. Lakin uygulamada bunun yerine ekseri dirliğin tamamen oğluna geçtiği müşahede ediliyor.¹⁷ Bu teamül kanun olmamakla beraber umumiyetle tatbik edildiğinden kanun gibi telakki edildiği de muhakkaktır. Hatta galat-ı meşhur mana-i lügâtîden evladır denildiği gibi kanuna muvafık olan muameleler keyfî gibi görülüp itirazlara sebebiyet verebilmektedir.

Bunun hararetli bir misalini Avlonya Alaybeyi Aydın'ın 1067 senesinde vefat eden Hüseyin'in 12.000 akçelik timarının üzerinde tasarruf etmesiyle ortaya çıkıyor. Kalanını ocakzade olan Hüseyin'in oğlu Ali'ye bırakan Aydın Bey geri kalan kısmına kendisi mutasarrıf olunca Ali bu durumu "hilaf-ı kanun" olarak görüp itiraz etmiş. Hatta meseleyi sadrazama kadar taşımış. Köprülü Mehmet Paşa da "*Yarar ve emekdar ve şecaat ile namdar*" olarak gördüğü bu beyin elindeki dirliğe tasarrufunun devamını münasip görmüş. Fakat Ali davasından vazgeçmeyerek sadrazamın vefatından sonra da iddiasını tekrar etmiş ve bahsi geçen gelire el koymaya kalkmış. Bu defa üst makamlar da Aydın Beyi "*nice gaza ve cihad edüb hâliyan gövdesinde üç dane kurşun ve on altı yerde cerhi olub müstehakk-ı merhamet bahadır kulları*" olarak tarif edip Ali'ye el çektirilmesi gerektiğini ifade etmişler.¹⁸

Fakat aradan birkaç sene geçtikten sonra 1080 tarihinde bu sefer Aydın Bey'den alaybeyiliğini devralan Murat Beyin yazdığı bir arzda Aydın Beyin iki senedir yerinde olmadığı¹⁹ onun için dirliğine el konulacağı yazılmıştır.²⁰ Murat Beyin bu arzı İstanbul'dan da tasdik edilmiştir. Hâlbuki görevi yeni devreden Aydın Beyin henüz bir sene evvel 1079 tarihli bir arzı bulunmakta ve burada "halen

¹⁶ Köstendil'den Ahmet ve Mustafa arkalarında yerlerini alacak bir oğul bırakmadan ölmüşlerdi. (BOA, İE. A. , 1527, 1353). Bunlar harp meydanında can vermiş değillerdi.

¹⁷ Çalışma boyunca İbnü'l Emin Askerî tasnifine ait vesikalarda oğullara devredilme noktasında ilgili bütün belgelerde kanundan ziyade bu teamülün takip edildiği görülmüştür. Tek istisnası bu niza konu olan intikaldir.

¹⁸ BOA, İE. A. , 2180

¹⁹ Esasen bir sipahinin dirliğine el konulması esasen yedi senelik bir mühletten sonra mümkün iken, (Barkan, 1997: 317). bu süre uzun olduğu için riayet edilmez olmuştur.

²⁰ BOA, İE. A. , 1526

Avlonya alaybeyi” olarak vazifesi başında görülmektedir.²¹ Görülen odur ki, bu tarihe gelene kadar Aydın Bey etkisini ve namını kaybetmiş ve karşısına aldığı kişiler tarafından alaşağı edilmiştir.

Sipahizade her halükarda sefer ile memurdur ve her ne olursa olsun bu vazifenin aksamaması için mümkün olan her yola müracaat edilir. Babası vefat eden yahut şehit düşen ocakzadeler her an için sefere hazır olmak durumundadırlar. Bunlardan henüz çocuk yaşta olanlar ise yerlerine cebeli göndermekle mükelleftirler. 1089 senesinde Çirmen sancağından ikisi kardeş²² üç sipahizade bu şekilde cebelilerini Rumeli cebeliyan ağası Yusuf Ağaya teslim etmişlerdir.²³ Yusuf Ağa da cebelileri teslim aldığına dair ilgili evraka derkenar düşmüştür.

Bu muamelenin haricinde olarak Bozok sancağından sipahizade Mahmut henüz sabi olduğu için sefere gitmemeye izin almış hatta bir şekilde cebeli dahi göndermeden yoklamadan kurtulmuştur.²⁴ Bu her zaman olabilecek veya mazur görülecek bir hal değildir. Zira 1105 senesine dair bir vesikada Hüdavendigâr sancağından timara mutasarrıf İbrahim kendisi henüz çocuk yaşta olduğu halde sefere cebeli de göndermemiş. Bu vaziyet şikâyete mevzuu bahis olmuş.²⁵ Buradan da anlaşılmaktadır ki her ne olursa olsun ocakzade kendisi sefer eşecek vaziyette değilse de yerine cebeli göndermek mecburiyetindedir. Bu durumda Bozoklu Mahmut’un vaziyetinin istisna olduğu daha net anlaşılmaktadır.

Burada sipahilerin çocuk yaştaki oğullarının nasıl yetiştirildikleri ve ellerindeki dirliklerini ne surette idare ettikleri ise ayrıca tetkike muhtaç bir husustur.

B- HULULLER (TİMARLARIN BOŞA ÇIKMASI)

1-Sefere İştirak Etmeme

Sipahinin muharebe meydanlarındaki vaziyetine bakmadan evvel dönemin şartları içinde genel manzaranın nasıl şekillendiğine kısaca bakılacak olursa. 17. asra kadar harbe iştirak noktasında bir sıkıntı yoktu da o zaman mı böyle bir mesele zuhur etti? Askerin tekâsülünde ve ifsadında âmil olan sebepler nelerdi? Sefer eşmeme

²¹ BOA, İE. A. , 1525

²² Bunlardan Mehmet 6, İbrahim 5 yaşındadır.

²³ BOA, İE. A. , 894, 1737/1, 1737/2

²⁴ BOA, İE. A. , 1544

²⁵ BOA, C.T. 1364

meselesi cidden devletin cephelerdeki vaziyetini haleldar edecek oranlarda mıdır? Bu sorular sorulmadan ve cevapları aranmadan bir kısım nakillerle hükme varmak umumî manzarayı tesbit etmeye mani olacaktır.

Evvelâ Osmanlının Avrupa'daki vurucu gücüne baktığımız zaman umumen sipahiye veya akıncılara dayanan ilk dönem taarruz kuvvetlerine esaslı bir Tatar katkısı olduğunu görmekteyiz. Kırım Hanlarının kimi zaman kendi sevk ve idarelerinde ileri sürdüğü, kimi zamansa ılgar ve kazaklık maksadıyla serhatta dolaşan Tatarlar Osmanlıyı Avrupa'da sürekli faal kuvvet bulundurmaya sıkıntısından kurtarmış görünüyordu. Özellikle 17. asır Osmanlı Avrupa'sına dair anlatımlarda Tatarların çoğu yerde aslî kuvvet gibi iş gördükleri söylenebilir.²⁶ Avrupa'da böyle sürekli hazır ve muharip bir kuvvetin bulunması fevkalade haller haricinde bölgeye külliyetli bir asker sevkine olan ihtiyacı asgariye indiriyordu. Râşid'in "*Osmanlı askeri Tatar askeriyle bir yere geldiklerinden sonra bî-şübhe bezm için mukâvemetle iktidâr nâ-müyesserdir*"(Raşid, 1282/2: 163). şeklindeki tesbiti 17. yüzyıl Avrupa'sında Osmanlı ordusunun hareket tarzını tam olarak resmetmektedir. Buradan da anlaşılabilir ki; Osmanlı ordusu Kırım Tatarlarıyla bir arada olduğu zaman yenilmez bir güç haline geliyordu. Hacı Selim Giray Han'ın yüzyılın son çeyreğindeki siyasî ve askerî becerisi de Kırım Tatarlarının, Osmanlı Avrupa'sındaki mevkiinin ve bölge siyasetindeki ehemmiyetinin bir nişanesidir. (Uzunçarşılı,1983.515-561).

Kırım Tatarlarının haricinde Osmanlıya yardımcı başka kuvvetler bulmak da mümkündür. Sair müttefik veya tabi devletlerin askerlerinin de katkısıyla icab-ı halde külliyetli bir ordu toplamak mümkün oluyordu. 1683'e kadar Osmanlının sahip olduğu itibar sayesinde pek çok gayrimüslim millet dahi Osmanlı ordusunun içinde yer almışlardı.

Başta Eflak ve Boğdan askeri Osmanlı saflarında yer alan en ağırlıklı gayrimüslim askeri teşkil ediyordu. Bunlar umumiyetle ordunun köprü inşası gibi

²⁶ Evliya Çelebi Erkek Macar muharebesini anlatırken, komutanın Mehmet Giray Handa olduğunu nakleder. (Evliya; 2001, 219). Bundan başka Seyahatname'nin pek çok yerinde Avrupa coğrafyasını Tatar ılgarlarıyla beraber gezdiğinden bahseder. 6. kitapta "*Kal'a-i Uyvar altından kâmil kırk bin aded Tatar-ı Adû-şikâr-ı sabâ refîâr ile vilâyet-i Alaman'a ve Bahr-i Muhît kenârına ve vilâyet-i Hollandiye'ye ve İsfâç vilâyetinin menâzillerini bildirir*" levhasıyla başlayan kısımda Uyvar'dan Amsterdam'a kadar olan seyahatlerini anlatır. Tatarların 1074 (1663) senesinde Avrupa'da bu kadar külliyetli bir orduyla bunca yeri yağmalayarak dolaşıyor olması şayan-ı hayrettir. (Evliya; 2002, 219).

hizmetlerinde vazifelendiriliyor ve mümkün mertebe hayatî noktalarda harbe dâhil edilmiyorlardı. (Hammer, 1990/6: 374). Evliya Çelebi Eflak kuvvetlerinden bahisle Seyahatname’de “*hin-i seferde Âl-i Osman ile yirmi bin cürd atlı ve üç bin tûfengli tarabans sefer eşmek...*” (Evliya, 2001/6: 181). diyerek bunlardan bahsetmektedir.

Osmanlı yer yer Hıristiyanlar arasındaki mezhep kavgalarından istifade ediyordu. Kazak-Leh mücadelesinde Rusya kuvvetlenene kadar Ortodoks Kazaklar umumiyetle Osmanlıyla ittifak etmeyi ihtiyar etmişlerdi. (Hammer, 1990/6;254). Kazak atamanı Bodan Himelnitsky’nin oğlu George Himelnitsky babasının müttefiki olan Osmanlı padişahı tarafından Kazak atamanı tayin edilerek (1677) Ukrayna’ya gönderilmişti. (Hammer, 1990/6;312).

Bazı zamanlar da dâhilî taht mücadelelerini kendi lehine çevirmeyi biliyordu. Macar tacının varisleri arasındaki taht kavgalarında görüldüğü gibi bir tarafı desteklemek suretiyle Macaristan’da etkinlik kuruyordu. Tökeli İmre ve II. Rakoczi Ferenc. Bu üvey baba oğul topladıkları kuvvetlerle Osmanlı saflarında yer alan Macar krallarıydı. (Eyice, 1976: 69, 72).

1659’da I. Rakoczi’ye karşı yapılan Erkek Macar muharebesinde bir miktar Osmanlı kuvvetine ilave olarak Kırım Hanı Mehmet Giray komutasında Tatar ordusu gelerek Macarları taburları gerisinde muhasara etmişken Kazaklar da gelip destek vermişlerdir. Akabinde esaslı bir Leh ordusunun iştirakini Çek, Dan, Sloven, İsveçli gibi müttefiklerin katılımı takip etmiştir. (Evliya, 2001/5: 75). Osmanlı ordusunun kuvvetli zamanlarındaki bu cazibesi Anadolu’dan asker çekmeyi büyük seferlere ve mühim bazı işlere münhasır hale getirmiştir. Zira bölgede zaten faal olan ve hazineye de bürokrasiye de fazladan yük getirmeyen terkipler mümkündü.

Ayrıca Osmanlının yegâne muharip askerî sınıfı erbâb-ı timar sipahiler değildir ki 200.000 nüfusun tamamına yakınının harbe iştiraki beklensin. Kapıkulları, paşa kapısı askerleri, müttefik orduları ve sair kuvvetlerle beraber yürüyen bir ordunun içinde sipahinin de ancak belli bir miktarda iştirak etmesi mümkün olacaktır. Bu da, orduda istenirse dahi timarlı sipahi nüfusunun belli bir miktarın üstüne çıkamaması demektir.

Bir diğer taraftan 17. asra gelindiğinde paşa kapısı askeri içinde sarıca ve sekban zümreleri bulunmaktaydı ki bu teşekküller de yüzyıl boyunca ciddi sayılara ulaşmıştır.

Sekban, Türkçe seğmen-seymen sözünden galattır. Düşman saflarını yırtıp parçalayan demektir. I. Murat zamanında teşekkül ettirilmiş ve padişahın av maiyeti olarak vazife görmüşlerdir. 1451 senesine kadar bu şekilde süregelmiştir. Fatih Sultan Mehmet Karamanoğlu üzerine yürüdüğü sırada yeniçerilerin bahşiş isteyerek taşkınlık yapmaları neticesinde kızarak yayabaşılarını dövdürüp ağalarını azletmiş, kendisine yakın bulduğu altı yedi bin sekbanı bunların içine dâhil etmişti. Yavuz devrinde bütün sekbanlar ocakta bir orta olarak teşkilatlandırılmıştı. Bu orta bir bölük süvari, otuz dört bölük piyadeden mürekkepti. Bunlar avda hizmet gördüklerinden başka 1590'dan itibaren vezir ve beylerbeyiler maiyetlerine bir kısım süvari sekban gönderilmeye başlanmıştır.

Yavaş yavaş Tebriz beylerbeyisi Hadım Cafer Paşa ile beraber paşa kapılarına bir kısım eşraf ve yeniçeri evladı da intisab etmeye başlamıştır. Böylelikle ilk defa muntazam kapı halkı teşekkül etmiştir. 17. asrın ortalarından itibaren merkezden sıkça gelen azillere karşı eyalet valileri ellerinde böyle bir kuvvet bulundurmaya itiyat edinmişlerdir. Böylece devletten gelebilecek herhangi bir müsadere yahut azle karşı mukavemet gösterebilecek bir kuvvetleri olacaktı. Hatta bunun için ifratkarane bir tavırla buldukları yerin cümle haşeratını, eli silah tutar adamlarını, eşkıyalarını, esamisi elinden alınmış yeniçerilerini toplamışlardır. Bu kavgacı ve gözü kara kişiler sarıca ismiyle anılmaya başlamışlardı. Katırcıoğlu, Akyakalıoğlu, Karahaydaroğlu gibi şakiler bu zümreden türemiş eşkıyadan olarak zikrolunur. Sarıca ve sekbanlar celâlî olan paşalarıyla, merkeze merbut orduları birçok defa mağlup etmişlerdir. Bazı vakitler Rumeli'nde sefer varsa bu makule Anadolu'da meydanı boş bularak yağmaya ve baskınlara girişmişlerdir. Nihayetinde devlet bunlarla mücadeleye tutuşmuşsa da sarıcaların kökünü kazımak kolay olmamıştır. Bunlar Bâtını bir tarikat gibi uzun müddet var olmaya devam etmişlerdir. (Kepeci, 1952: 332-336).

1698 yılında devlet sekban bölükleriyle de bir anlaşmaya vardı. Sekbanlara bazı hak ve vaatler verilmiş, Habsurgularla savaş sona erince yürürlükten kalkmıştır. (Pamuk, 1999:171-172). Bundan böyle devlet bu zümrelerin ortadan kaldırılması için fırsat kollamıştır.

III. Ahmet devrinde İran seferleri esnasında bunlardan istifade edilmesi de ömürlerini 18. asır sonlarına değin uzatmış, I. Abdülhamit devrinde tamamen ortadan kaldırılmışlardır. (Kepeci, 1952: 333).

Bu süvari kuvvetleri de tımarlı sipahi ile benzer bir muharip kolu teşkil etmekteydi. Bundandır ki özellikle 17. asır muharebeleri mevzuu bahis olduğu zamanlar kim tımarlı sipahidir, kim sarıca ve sekbandır ve hatta kim kapıkulu halkındandır tefrik etmek zorlaşmıştır. Hassaten vakayinamelerdeki anlatımlarda bu ayrımı yapmak çoğu zaman imkânsız hale gelmektedir. Yine de Viyana muhasarasına giden ordunun asker sayıları verilirken, 40.000 tımar ve zeamete mutasarrıf sipahi zikredilmektedir. Yekûnda Tatar, Eflak ve Macar askeriyle 300.000 gibi mübalağalı bir sayıya ulaştığı söylenen orduda esas çekirdek olan Osmanlı askeri ise 200.000 civarında görülmektedir. Bu sayıda tımarlı sipahi ordunun beşte birlik kısmını teşkil eder. Rakamlar da göstermektedir ki 17. asrın son çeyreğinde ciddî bir irâde ve idare sergilendiğinde tımarlı sipahi cepheye gelmektedir. (Uzunçarşılı, 1983/2: 440).

Bütün bu şartlar altında orduda tımarlı sipahinin işgal ettiği hacim bazı noktalarda ihtiyarî olarak azalmıştır. Dönemdeki bu azalma sefer eşmeme, firar gibi hadiselerle de birleşince ortaya sipahi sanki tamamen seferden el çekmiş gibi bir anlayışın doğmasına sebebiyet vermiştir. Hâlbuki sefere eşmeyen yahut ordu bozanlık edip firara karar edenler 17. asırda olduğu gibi her dönemde de olmuştur. Rodos'un Fatih devrindeki muhasarası esnasında yaşanan bozgun her dönemde kötü komuta altında en muzaffer askerin dahi yüz geri dönebileceğinin en bariz misalidir. (Hammer, 1990/2: 176).

17. asra bakıldığında görülecek manzara odur ki devlet idaresinde iktidar zaafı ve ehil olmayan bazı kimselerin sevk ve idaresi orduyu fesada sürüklediği gibi, tımarlı sipahinin de yer yer muharebe iştiyakını kırmış veya cepheye gitmede gevşeklikleri doğurmuştur.

Kamil Kepeci Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemî Defteri'nde 1105 (1694) senesine dair kayıtlara baktığımız zaman tımarların hululünde en ağırlıklı sebebi sefere iştirak etmemenin oluşturduğu görülmektedir.²⁷ (bkz. Tablo I). Yekûnda 376

²⁷ BOA, KK. D, 472/193

hulul sebebinden 173'ü sefere gelmeme olarak kaydedilmiş. Bu da % 45,6 gibi bir orana tekabül etmektedir. Bunlardan kimisinin hikâyelerinin izlerini defter içinde sürmek mümkündür. Meselâ Amasya sancağında Yusuf'a verilen timarın önceki mutasarrıflarından birisi 8 diğeri 10 senedir sefere icabet etmemiş. Aynı sancaktan 163. hüccette de eski sipahilerden birisinin 5 diğeri de yine 10 senedir cepheye gitmediği belirtilmiş. Menteşe sancağında İsmail'e tevcih olunan dirlik de 12 sene müddetince sefere gelmeyen birisinin elinden alınmış. Bu mübalağalı misallerin yanında 3-5 sene orduya katılmadan timarında oturabilen kimselerin kayıtları mevcuttur. Bu da sancak idaresinde bir iktidar boşluğunu göstermektedir. Yine de misallerin azlığına bakarak bu boşluğun umuma şamil olmadığı ve ilk fırsatta telafi edildiğini söylemek mümkündür. Zira aynı konuya temas eden 173 hüccetten 15'i bu şekilde uzun vadeli itaatsizlik ihtiva etmektedir. Bunlardan da 7 adedi 10 ilâ 15 sene süreyle ilişilmemiş olan timarlardır.

Bir mukayese yapacak olursak % 10'un altında bir kısım dirlik sahipleri sefer eşmediklerinde uzun müddet takibata uğramadan oturabilmişlerdir denilebilir. Bu on sene zarfında yaşanan saltanat tebeddülleri, idarî kadrodaki çekişmeler ve bunun doğurduğu istikrarsızlık nazar-ı dikkate alınacak olursa bu oran makul karşılanabilir.

Bu surette inhilal eden dirlikler arasında herhangi bir zeametın bulunmaması da dikkat çekicidir. Buradan hareketle zaîmlerin sefere iştirak noktasında sair ufak timar sahiplerine nisbeten daha disiplinli ve muti kişiler arasından terfi ettiklerini söylemek mümkündür.

Yine de 1088 (1677) tarihli bir fermanında Van, Erzurum, Şam, Musul, Şehrizer, Ahıska ve Ruha (Urfa) valilerine gönderilen emirle, Çehrin seferi için asker sevk edileceği bildirilmiş. Sevkiyat öncesinde bir yoklama yapılması ve yerinde bulunmayanların timarlarının yarar yiğitlere verilmesi yahut sepete gönderilmesi istenmiştir.²⁸ Yani sefer öncesi mutad olduğu üzere yoklama yapılarak cepheye gidecek kuvvetin tesbit edildiği görülmektedir. Uzun süren savaşlar sırasında 1690'larda bu kadar müddet hizmetten geri kalmasına rağmen bazı sipahilere uzun müddet ilişilmemiş olması izaha muhtaçtır.

---

²⁸ BOA, İE. A. , 388

Bahsi geçen fermanın dönemiyle alakalı bir diğer tesbiti yapmakta da yarar var. Şöyle ki; Çehrin'e iki sene üst üste sefer tertip edilmiştir. İlkinde beklenen muvaffakiyet elde edilemediğinden sefere çağırılıp da gelmeyen pek çok sipahinin dirliği elinden alınmıştır. İkinci sefer öncesinde neşredilen bu fermanla ve tatbik edilen muameleyle istenilen caydırıcılık sağlanmış olacak ki bir sene sonraki muhasara kısa sürede fetihle neticelenmiştir.²⁹ (Hammer, 1990/6: 318,328). İlk defasında da benzer bir 'ilam ile asker toplanmak istendiği muhakkaktır. Lakin ikinci emirle beraber yapılan takibat ve neticesinde devletin bu husustaki ciddiyetini tam manasıyla ibraz etmiş olması sipahilerin cepheye gitme noktasındaki tereddütlerini ortadan kaldırmış görünmektedir.

Sefer eşmediği halde takibattan kurtulma yollarını bulanlar da yok değildir. Mühimme kayıtlarında 1101 tarihli bir fermanla *"bu tenbîh-i hümayûnumdan sonra siz dahî emr-i müsâra'atda yine taksîr idersenüz paşanızı bahâne itmeğle ve gayrı 'özü îrâdıyla bir vechile cürmünüz 'afv olunmaz. Dirlikleriniz kat'â alınmak ile dahî halâs olamayup eşedd-i 'ukûbet ile hakkınızdan gelinmek mukarrerdir. Sonradan bilmedük ve âgâh olmadık dimeyesiz. Vebâlünüz boynunuza"* şeklindeki ifadelerden bir kısım erbâb-ı timarın mazeret olarak başlarındaki paşaların emirleri kendilerine ulaştırmadıkları yollu bahaneler ileri sürdükleri anlaşılmaktadır. (Şakar, 2007: 8).

Uzun süreli itaatsizliklerin yaşandığı yerlere bakınca Sivas, Canik, Karahisarısahip, Menteşe, Amasya, Divriği ve Teke sancaklarının ön planda olduğu görülmektedir. Tüm bu sancakların belki de tek müşterek noktası devrin çatışma sahalarına uzak olmalarıdır. Zikrolunan sipahilerin bunca uzun zaman ilişilmeden oturabilmelerinin bir sebebi de sefer sırasında cepheye uzak mevkide bulunmaları olarak görülebilir.

Neticede er veya geç üzerine terettüp eden emri yerine getirmekte tekâsülü görülen sipahi dirliğinde tasarruf etmekten men edilmiştir. Ordunun ciddiyetini ve şevkini haleldar edecek keyfilikler mazur görülmeyerek azille cezalandırılmıştır.

2- Ölüm ve Şehadet

²⁹ Elimizde Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde İbnü'l Emin Askerî tasnifinde birinci sefere iştirak etmeyen pek çok sipahi hakkında yapılan takibatı havi arzlar mevcuttur. (BOA, İ.E. Askerî tasnifinde 891/1, 891/2, 891/3, 895/1, 895/2, 1232, 1473, 1796 tasnif numaralı vesikalar bu husustadır.)

Sebeb-i hulûle bakarak, umuma nazaran sipahiler arasında en yaygın akıbet sefere gelmeme, olduğu gibi bir intiba edinilebilir. Lakin burada şundan da sarf-ı nazar etmemek icab eder; her ölenin dirliği mahlûl kalmamaktadır. Sipahinin oğlu babasının timarının bir vecihle varisidir. Usulün ne şekilde işlediğine bakacak olursak, eski kanunnamelerden ziyade, dönem içindeki uygulamaların ne minval üzere olduğunu görmek cihetiyle, 1101 tarihli bir mühimme kaydına müracaat etmek devrin anlayışı daha iyi aksettirecektir.

“Hitâm-ı hizmete karîb zamâna dek me’mûr oldukları mahallerde bulunmayanların ve ashâbı fevt olanların ze’âmet ve tîmârları bi-hasebi’l-kanûn mahlûl olup fevt olan za’îmin iki oğlu kalur ise büyük oğluna beş bin, küçük oğluna dört bin bir oğlu kalur ise ancak beş bin akçe virür ve erbâb-ı tîmârın ancak bir oğluna üç bin akçe, icmâllü ise icmâl bozulmamak üzere, cümleden icmâllü değil ise denildiği yerden olur, şehîden fevt olur ise cümle ze’âmet ve tîmârları merhameten kanûnlarından ziyâdesiyle oğullarına virilmek kanûndır. Ve babası fevt oldıktan sonra vücûda gelen müteveffânun oğluna tîmâr virilmek ve icmâlli kılıçtan hisse ayrılıp âhara virilmek ve ‘askere ecânibden re‘âyâ idhâli hilâf-ı kanûndır.”

Yukarda metnini verdiğimiz hükümde, zeametın sipahinin ölümüyle mahlûl kalması durumunda zaîmin iki oğlu varsa kılıç olarak birinci oğla beş bin, ikinci oğla dörtbin akçelik birer dirlik verilmesi münasip görülmüş. Eğer bir tek oğlu varsa beş bin akçeden başka timar verilmemesi hükme bağlanmış. Erbâb-ı timarın ölümü halinde ise oğluna üç bin akçelik bir kılıç verilmesi münasip bulunmuş.

Yalnız şehid olanların oğulları hakkında kanunun mutadı dışında merhameten zeamet olsun timar olsun babasının tasarruf ettiği dirliğin tamamının tevcih edilmesi münasip görülmüş. Babasının ölümünden sonra dünyaya gelen ocakzadeye de yine bir kılıç timar verilmesi münasip görülmüş.

Buradan da görüleceği üzere ölen sipahilerin dirlikleri oğulları olması halinde tamamen mahlûl kalmamaktadır. Hatta bir kısım evraka müsteniden timarın tamamının müteveffânın oğluna intikal ettiğini de görmek mümkündür. İbnü’l Emin tasnifinde 1361 numaralı evrakta Üsküp’ten Ömer nam sipahinin vefatında oğlu Hüseyin’e yedi bin yüz akçelik dirliğin tamamı verilmiştir. Keza ayı tasnifte 1365 numaralı kayıttta da Yanya’dan Mehmet nam sipahi öldüğünde 5354 akçelik timarı aynen oğlu Murat’a devredilmiştir. Bu minval üzere pek çok arz mevcuttur ve

bunların resmî tasdikleri de yapılmış bulunmaktadır.³⁰ Hilâf-ı kanun bu muamelenin neyden neşet ettiğine dair net bir bilgi bulunmamakla beraber, zaten çeşitli sebeplerden inhilâl eden timarların bir daha bölünmemesi ve yarar sipahi bulup işlettirilmesi ayrıca sıkıntılara medar olmasıyla izah edilebilir. Zira kanun her ne kadar sipahinin oğluna sadece bir kılıç miktarı münasip görse de Koçi Beyin de vurguladığı gibi “ocakzade” timarı devam ettirecek ve ocağı en iyi surette tütürecek kişi olarak görülmüştür. (Koçi Bey, 2007: 232).

Her kayıttta timarı devralacak kişinin ölenin gerçek oğlu olduğuna dair iki zaîm ve on erbâb-ı timardan hüsn-i şehadet alınmıştır. Yalnız gönderilen arzlarda bu şahısların kimler olduğuna dair umumiyetle bir bilgiye rastlanmamaktadır. Aynı suret şehîden ölenler için tanzim edilen arzlar için de caridir.

Bunun haricinde ise muharebe esnasında şehit düşenlerin dirlikleri evlatları yoksa silah arkadaşlarına verilmekteydi. Cari olan uygulamanın usule uygun olması için de şehit düşenlerin alaybeylerinin arz yazması icap ediyordu. Böylelikle yazılan arz mucebince mahlûl kalan timar yine savaş meydanında ceht göstermiş sipahilerin elinde kalmış oluyordu. (Evliya, 2001/5: 194).

Hâsılı ölen sipahilerin pek çoğu timarlarını oğullarına devretmekteydi. Bu çocuk ister beş ister üç yaşında olsun teâmül aynen işlemeye devam ediyordu.³¹ Tekrar incelenen deftere dönecek olursak, 62 ölüm kaydına rast gelinmektedir. Bu da defterdeki hüccetlerin % 16,35’ine tekabül etmektedir. Diğer taraftan oğlu olmadan şehid olan sipahilere dair 16 kayıt bulunmaktadır ki bu da 5 4,22’ye karşılık gelmektedir. Yekûn olarak bakılacak olursa % 21’e yakın bir oran çıkacaktır. Bu da yine mühim bir rakam teşkil etmektedir.

Mahlûl kalan beş timardan birinin evlat bırakmadan ölen sipahilere ait olması bariz surette ananeye müstenid bir meleke olan sipahiliğin istikbali için tehditkâr bir vaziyettir.

Burada şehadet sebebiyle hulul eden timarların nispeti elbette ki harp meydanında vuruşan sipahinin adedini aksettirmekten uzaktır. Nitekim yukarda da bahsolunduğu üzere şehid olan pek çok sipahinin dirliği oğullarına tevcih

³⁰ BOA, İE. A. , 1523

³¹ BOA. İbnül Emin Askeri tasnifinde 1527 numaralı vesikada Köstendil’den Hasan şehid düştüğü zamanda oğlu Veli henüz 3 yaşındadır. Buna mukabil babasının 4329 akçelik timarı olduğu gibi bu çocuğa devredilmiştir. Bunun misallerini çoğaltmak mümkündür.

olunmaktaydı. Binaenaleyh sadece inhilal yüzdelerine bakarak harbe gelmeyen sipahi, şehid düşene nispeten fazladır demek sathi ve kifayetsiz olacaktır.

3-Firar

Harp meydanlarının ahvalini tam manasıyla tasavvur etmek hakikaten zordur. Binlerce kilometre yol gidip belki de nice çatışmalara girdikten sonra bir sipahinin hangi saiklerle firarı tercih edebileceğine dair net bir fikir beyan edebilecek psikolojik tahlilleri ayrıca yapmak lazım gelir. Firarilik hali sefere gelmemenin ötesinde bir mahiyete sahiptir. Zira sipahi askerlik vasfıyla dirliğinin bulunduğu yerin “*alaybeyi bayrağı altında sefer eşmek*” üzere tedarik görüp cepheye kadar intikal etmiştir. Hatta firar edinceye değin düşmanla da karşı karşıya gelmiş olması muhtemeldir. Diğer taraftan belki “*cenge kâdir*” bile olmayıp yerinden yurdundan ayrılamamış bir sahib-i arzın berikiyle askerî kabiliyet noktasından mukayesesi dahi yapılamaz.

Sefere gelmeyenler hakkında reva görülen muamele firara nisbeten daha hafiftir. Hata 1040 senesinde Adana’dan sefere gelmeyen ve alaybeyine tezkire ibraz etmeyenlerden bedel alınması hususunda kaleme alınmış bir evraktan da anlaşılacağı üzere böyle bir itaatsizlik sadece para cezasıyla karşılaşmıştır.³²

Buna mukabil 1101 tarihli 100 numaralı mühimme defterinde firariler için; “*Sizünle olan ‘askerden her kangısı imtisâl-i fermân itmeyüp berilere gelmiş bulunur ise haklarından gelüp bilâ-te’hîr katl olunur. Ta’yîn olunan ‘askere fermân olduğundan gayrı vilâyetlerinde dahî defter mûcibince teftîş ve tefahhus ve bi-eyy-i vechin-kân ele getirilüp cezâları virilür.*” denilmektedir. (Şakar, 2007: 112). Bu da firarın cezasının tartışmasız idam olduğunu net bir surette ifade etmektedir. Benzer bir manzarayla Özdemiroğlu Osman Paşa’nın 1578-1585 tarihli şark seferlerini anlatan manzum Şecaatnâme’de de karşılaşmak mümkündür.

“*Ordudan her kim kaçarsa tut getir*   *Kaydıbend eyle ânı bana yetür*
Böyle talim etdiler gönderdiler   *Vardılar nicelerin dönderdiler*
Anlara hergiz terahhum itmedi   *Kesdi başın artuk kimse gitmedi*”
 Bu merhametsiz muamelenin sebebini izah ederken de;

³² BOA, CT, 842

“*Kim kul olurdu riayet olmasa Söz tutulmazdı siyaset olmasa*” denilmektedir. (Âsafî, 2010: 60). Firarın bu derece şiddetle cezalandırılması ordu bozanlığın önüne geçmek içindir. Zira sefere iştirak etmeyenler için böyle sert bir tedbir ön görülmemişken o ana değin ordu içinde yer alıp da firara yüz tutmak, cidal esnasında askerin maneviyatını zedeleyeceği için, firarîler hakkında böyle bir mücazat münasip görülmüş olsa gerektir.

Meseleye bir başka zaviyeden bakacak olursak, cepheye kadar gelen sipahi neticede az çok gözünü karartmış, ölümü göze almış demektir. Fakat bu noktada askerin beklemediği alenî tehditlerle karşılaşması bir şekilde firarı müreccah hale getirebilmektedir.

Zaten ordunun toplu firarı tarihlerde de umumen görüleceği üzere bir yere kadar “ricat” şeklinde telakki edilmektedir. Böylesi bir halde de cezalandırma mevzuu bahis olmayacaktır. Tekrar Kamil Kepeci Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi Defteri’ne dönülecek olursa hüccetlerden 32 adedi firar neticesinde inhilal eden dirlik olduğunu kaydediyor. Bu da tüm defterde % 8,5’e yakın bir hacim tutuyor. 1105 senesine gelene kadarki müddet zarfında yaşanan bitmek bilmeyen yoğun muharebeler içinde bu nispette bir firar kabul edilebilir görünüyor.

4-Rağbet Etmeme

Sebeb-i hulul içinde bir kısım da “rağbet etmeme” olarak kaydedilmiş bulunuyor. 27 dirlik mutasarrıflarının elinden rağbet etmedikleri yani timarı işletmedikleri için çıkmış. %7,16 oranındaki bu sebebin nelerden kaynaklanmış olabileceğini anlamak için öncelikle devrin malî, iktisadî şartlarına bakmak icab eder.

Osmanlı imparatorluğunda para hareketleri günümüze nazaran daha durgun seyretmekteydi. Lakin 1584 tağşişi Osmanlı için yeni bir malî istikrarsızlık devrinin başlangıcına işaret eder. Sabit vergi meblağları tağşişe göre yeniden tanzim edilmediğinden timar düzeninde istikrarsızlığa sebebiyet vermiştir. (Pamuk, 2004:1071). Timarlar tevcih edilirken verilen dirliğin daha evvelden ön görülen geliri ne ise sipahiye de anı meblağı toplamak kaydıyla veriliyordu. Paranın kıymeti üzerinde ciddi dalgalanmalar yaşanmadığı zamanlarda bu usul kimseyi uzun boylu zarara uğratmıyor, bilakis istikrarı muhafaza ediyordu. Lakin bu dönemden sonra

yaşanmaya başlayan tağşişler paranın değeri üzerinde ciddi kırılmalara sebep olmuştur. Devalüasyon timar miktarlarına aksettirilemeyince sipahinin gelirinde de gözle görülür bir düşüş yaşanmaya başlanmıştır. Bu da bazı kimselerin gözünde timar sahibi olmayı eskisi kadar cazip olmaktan çıkarmıştır.

Müteakip bir hareketlilik asrın başlarında yaşanmıştır. 1585- 1606 arası reel enflasyon % 165'tir ancak madenî para rejimi münasebetiyle bu enflasyon ekonomiyi alt üst etmemiştir. (Tabakoğlu, 2005:168 ve 172). Yani akçe tedavülde nisbî bir itibar kaybına uğrasa da havî olduğu kıymetli maden (gümüş) hasebiyle zatî bir değeri hamildi. Bu da meskûkâtı keskin mali hareketlenmelere karşı mukavemetli hale getiriyordu. Yani insanların elindeki nakit paranın alım gücü çok fazla düşmemiştir. Timar gelirleri böylelikle iktisadi dalgalanmalardan asgarî seviyede etkilenmiştir.

Bazı zamanlarda timar arazilerinin kıymetten düşmüş olabileceği de vakidir. (Barkan, 1997/12: 293). Çeşitli sebeplerden çiftlik arazileri atıl kalabilmekteydi. Kuraklık, göç, celali baskınları bunlardan bir kaçıdır. Haliyle kendisine tevehhül olunan kılıcın başına giden sipahi verilen yerin istenilen geliri karşılamaktan uzak olduğunu gördüğünde burayı tasarruf etmekten imtina edebilecektir.

Peki, bu tek başına timarların inhilali için makul bir özür müdür? Osmanlı iktisadı içinde toprağa dayalı üretim ve haliyle topraktan gelen vergi en yaygın ve muteber sahayı teşkil ediyordu. Esnaflığın katı hiyerarşik yapısı ve üretimde ustalığın kolay elde edilememesi üretim sektöründe yer almayı zorlaştırıyordu. Timar gelirleri hazır bir meslek ve yüksek bir gelir kaynağı olarak görülmekteydi. Osmanlı toplum yapısına bakıldığında, timarın kaldırıldığı 1848 yılından henüz dört sene evvel 1844'te dahi en yüksek gelire sahip zümre bunlardır. (Demirel, 2006: 29). Vergi muafiyetleri ve üstün bir içtimaî sınıf olması noktasından da timara tasarruf ediyor olmak reddedilebilecek gibi bir fırsat değildir. Yine askerî zümreden ulufeli olup muntazam maaş imkânına sahip olanlar bile timara talip oluyorlardı. *“Ve ulufelinin dahi güzîde ve şehbâz ve bahadırlarına ve ricâ ve temennâ idüb bin canla talib olanlarına virile...”* (Koçi Bey, 2007: 239).

Bazı hallerde dirliğinden memnun olmayan sipahi o esnada mevcut bir cepheye giderek yarar bir hizmet görerek tekrar ihsana nail olmaya çalışırdı. Böylelikle gönlüne göre başka bir dirliğe mutasarrıf olma imkânı bulabilirdi.

(Barkan, 1997/12: 317). Bu temayülde mali sebeplerin dışında içtimai bazı saiklerin de bulunması mümkündür. Timarın tevcih edildiği yerdeki coğrafi veya kültürel şartlar sipahiyi memnun etmemiş olabileceği gibi alıştığı çevreye daha yakın bir dirlik beklentisi de bulunabilir. Bazı kimselerin arzularına muvafik dirlikler aradığını, her zaman merkezden verilen tevcihata rıza göstermediklerini görmek de mümkündür. Mesela, 1079 senesindeki bir arzda 6500 akçelik timara mutasarrıf Mustafa İlyas şehid olup timarı mahlûl kalmış Kandiye serdengeçtilerinden Mehmet Mustafa Selanikî buraya talip olmuş.³³

Arşiv vesikalarında bunların hakiki sebeplerine dair net bir şey çıkarmak mümkün olmadığı için tam verilerle meseleyi çözmek imkânı da bulunmamaktadır.

Daha 19. yüzyıl sonlarında bile Sivas şehrindeki ağaların listesine bakıldığında bunların arasında erbab-ı timarın büyük çoğunluğu oluşturduğu görülecektir. Listedeki otuz ağadan on biri timar tasarruf etmektedir. Buda timar gelirlerinin zenginlik için en baskın kaynaklardan olduğunun bir nişanesidir.³⁴

Yine de timara rağbet etmemenin tamamen iktisadî- malî sebeplere dayandığı söylenemez. Timar sistemi kaldırıldığı 19. yüzyıla değin bu kadar talep gören bir gelir kalemi elbette ki 17. asırda hala cazip bir vaziyettir.

Sipahi olarak cephelerde çarpışan birisinin rağbet etmeyerek timar gelirinden sarf-ı nazar edemeyeceği göz önüne alınacak olursa, sipahinin bu devrede savaşıardan uzak kaldığı söylenemez. Zira “*yedi sene dirliğe müracaat etmeyen deftere raiyyet yazılır*” (Barkan, 1997/12: 317). Kaidesince böylesi bir imtiyazı elden bırakmak istemeyen asker yeni bir dirliğe hak kazanmak için muharebelerin sürdüğü yerlere gitmekten başka pek bir çıkar yol da bulamayacaktır.

İncelediğimiz defterde % 2'nin biraz üstünde bir oranla “başka dirliğe gitme” kaydıyla boşalan dirliklere yer verilmiştir. Hem genel oran içinde sayının düşük olması hem de sipahisinin yine bir başka dirliğe tasarruf ediyor olması hasebiyle çok kayda değer görülmemektedir. Fakat bunun iki katı sayıda (16 adet timar) % 4,22 oranında yerinde olmayan erbâb-ı timarın dirlikleri bulunmaktadır. Belirtildiği üzere timarından memnun olmayan bir kısım sipahiler seferlerde bulunarak ve kendilerine verilen yerleri devralmayarak daha iyi yerlere mutasarrıf olmak için uğraşmaktadır.

³³ BOA, İE. A. , 1353

³⁴ ŞŞS, 1, 2, 3, 5, 9, 10, 13

Yine de iki dirlik kaydında 2 ve 10'ar senedir boşta olduğunun ifade edilmiş olması bunların hepsinin sepet timarı olduğuna dair telakkiyi zaafa uğratmaktadır.

5-Sair Hululler

Defterde 27 hüccette verilen dirliklerin, sebab-i hulullerinin yazılmamış olduğu görülebiliyor. % 7 gibi bir orana tekabül eden bu dirliklerin niçin inhilâle uğradığına dair bir bilgi olmamakla beraber bunlar eskiden sepete alınan timarlar olarak telakki edilebilir. Diğer türlü şu veya bu şekilde eski sipahilerinin sergüzeştine dair bir iki kelime olsun bir kayda rast gelinmesi icab ederdi.

Sair inhilal sebepleri arasında zahire nakletme hizmetinde tekâsül gösterildiği belirtilmiştir. Belgrad müdafaası için Köstendil, Üsküp ve Paşa sancaklarında mutasarrıf beş sipahi kendilerinden istenilen hizmeti ifa etmedikleri için timarları elden gitmiştir. Benzeri bir vaziyet de Semendire sancağında kayıtlı bir timar için yazılmıştır. Yalnız buradaki ifade “hizmette bulunmamak” şeklindedir.

Üç sipahinin de kanunsuzluk yüzünden timarları elinden alındığı görülmektedir. Anlaşılan o ki mutasarrıf oldukları timarlarda kanunî sınırlarını aşan bu sipahilere el çektirilmiştir. Bolu'ya kayıtlı dirliklerden birinde de doğrudan “kasr-ı yed” ifadesi geçmekte sebebi verilmemektedir. Kasr-ı yed ettirmeye yani el çektirmeye iki misal İbnül Emin tasnifinde yer alan belgelerde bulunmaktadır. Budin alaybeyi Hacı Mehmet Bey bir zaîm ve bir sipahinin dirliklerine el koymuştur. Bunlardan 9.025 akçelik timarın mutasarrıfı olan Osman'ın sipahiliğe yeterli olmadığını,³⁵ zaîm Ahmet'in ise sefer ilan edildiği zaman gelmediğini ileri sürerek dirliklerine el koymuştur. Hatta zeâmeti o esnada sefer eşmek için gelen Salih'e vermiştir.³⁶

Konya'dan bir sipahi ise harp esnasında esir düşmüş ve timarı mahlûl kalmıştır. Başka esaret kaydına rast gelinmemiş olması şâyân-ı dikkattir.

³⁵ BOA, İE. A. , 2136/1

³⁶ BOA, İE. A. , 2136/2

II. BÖLÜM–17. ASIRDA DEĞİŞEN SAVAŞ MANTIĞI

A-ATEŞLİ SİLAHLARIN GELİŞİMİ KARŞISINDA KLASİK SİLAHLAR

Dünya savaş tarihi açısından ateşli silahların icadı ve yayılması mühim bir dönüm noktası olmuştur. 15. asrın ortalarında barutun en müessir kullanıldığı savaş 1453 İstanbul muhasarasının Ortaçağın bitişi olarak görülmesi de bu dönüşümün en bariz delilidir.

Ateşli silahlar kullanıldıkları ilk dönemler itibariyle kullanışsız ve taşınması zor aletlerdi. Ayrıca kullanan için de tehlikeliydi. Kanunî Sultan Süleyman'ın meşhur sadrazamlarından Recep Paşa İran seferinde sipahilere tüfek vermiş ve kullanmalarını istemişse de sipahi bu ağır ve pasaklı silahtan kurtulabilmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Hakikaten de o dönem tüfekleri at üstünde gayet rahatsız edecek ağırlıkta ve yağ, barut gibi malzemelerinden dolayı da oldukça kirli idi. (Yücel, 1990: 23). Yay ise daha hafif, seri ve temizdi.

Silah teknolojisi yeniçağda süratle yayılabiliyordu. Özellikle geleneksel ustalığa dayanmayan ateşli silah üretimi ve mühendisliği patronaj ve iyi çalışma şartlarının temini her yerde aynı kalitede yapılabiliyordu. Osmanlının zimmîlere sağladığı şartlar 16.-17. yüzyıllar boyunca da Avrupa karşısında tercih edilmesini sağlayabiliyordu. İmparatorluk içerisinde sunulan çalışma şartları batılı zanaatkârları da celb etmekteydi. (Murphey, 2009:129).

İlk dönem tüfekleri fitilli ateşleme sistemine sahiplerdi. Bunlar ağzından doldurulan bir hak barut, keçe ve üstüne konulan kurşunun harbiyle sıkıştırılmasından sonra, namlunun gerisinde toplarinkine benzer bir falya deliğine, tetik mekanizmasının diğer tarafındaki horoza sabit olan fitil değiştirilerek ateşleniyordu. Hava şartlarından müteessir olmasından başka bu tüfekler bazen infilak etmesinden dolayı emniyetsizdi. (Çorlu, 1993: 2). Fitilli tüfeğin Osmanlıda en meşhur tipi “Alaybozan” tesmiye edileniydi. 16. yüzyılın sonlarında şekillenen alaybozanlar 17. asrın ortalarına kadar yaygın olarak kullanıldı. (Çorlu, 1993: 82).

16. asırda el-topundan dönüşerek tüfek halini alan ateşli silah bir sonraki asırda daha da gelişti. En büyük değişim ateşleme mekanizmasında ortaya çıktı. 17.

yüzyılın başlarında çakmaklı tüfek mekanizması icad edildi. Çakmaklı tüfekler ise çakmak mekanizmasından dolayı “zemberekli tüfek” olarak da isimlendirilirdi.

Osmanlının tüfek teknolojisine yaptığı en büyük katkısı yılankavî tetik mekanizmasının icadıdır. Bu tertibat sayesinde tüfeğin fitilini (sonraki dönemlerde çakmağını) hareket ettirmek için hususi bir gayrete gerek kalmadan kundağın altından destek veren elin cüzî bir hareketiyle tüfek ateşlenebilmekteydi. Tetik mantığı fitilli tüfeklerde fitilin yanan ucu horoza sabitlenip bunun bir ucunun da tetik mekanizmasına sabitlenmesine dayanıyordu.(Emecen, 2010: 42). Hatta belki de ilk tüfeklerle nişan alabilmek bu mekanizmanın icadı sayesinde mümkün olabilmiştir. Hem böylelikle fitilli tüfeklerde doldurma esnasında tüfeğin üstünde sarılı duran fitilin istenmeyen bir anda falya deliğine temas ederek kazaen infilaka sebebiyet vermesinin de önüne geçiliyordu.

Süngünün icad edilip yaygınlaşmasına kadar tüfekli piyade uzun boylu manevralarda bulunamıyor, siper yahut metrislere tahassun etmek mecburiyeti hissediyordu. 17. asrın sonlarında ortaya çıkan girmeli süngü (plug bayonet) tüfeği hem menzilli silah hem de kargı gibi kullanma imkânı vermiştir. Yalnız kapsül süngü (socket bayonet) icad edilene kadar ucunda süngü takılı vaziyetteyken tüfeği ateşlemek mümkün değildi. Zira girmeli süngüler namluyu tıkadıkları için atış esnasında sökmek gerekiyor, sonrasında ihtiyaç duyulunca tekrar takmak icab ediyordu. Bu dönüşümün 1690’larda gerçekleşmiş olması 17. yüzyılda süngünün müessir olarak iş gördüğü düşüncesini zayıflatmaktadır. (Eltis, 1998: 30).

17. asırda artık müessir olduğunu isbat etmeyi başaran ateşli silahlarda Osmanlı cidden söz sahibiydi. Uzakdoğuda tüfek satan Portekizli tüccarların en ciddi rakibi Osmanlı imali tüfeklerdi. (Emecen, 2010: 43). Batılı tüfeklere nisbeten çok daha önceleri hafif ve pratik bir hal alan Osmanlı tüfeklerinin kıymeti hem muharebe meydanlarında hem ticarî sahada böylelikle tasdik edilmiş olunuyordu.

Diğer taraftan klasik Osmanlı askerinin ateşli silahlar pratik hale gelen kadar (ve sonrasında) kullana geldiği silahlar ve tesirlerine kısaca bakacak olursak;

Yay, temel silahlardandı. İnsanoğlunun binlerce yıldır kullandığı yay yapısı itibariyle iki kısımdır. Basit yay ve mürekkep yay. Basit yay sadece ahşap malzemenin işlenmesi ile imal edilen bir silahtır ve bilinen en eski silahlardandır. Ortaçağ İslam kaynaklarında “kavs-i Arabî” olarak da geçer. (el-Erzurûmî, 2003:

198). Mürekkep yay ise ahaba ilaveten sinir ve boynuz kullanılarak yapılan yaylardır. Aynı kaynaklarda “kavs-i Acem” olarak da zikredilen bu yaylar diğerlerine nisbeten daha kısa, kuvvetli ve süratli idi. Asya yayları genel olarak mürekkep yaylardır. Bu yapısından dolayı uzun müddet Osmanlı orduları çağdaşları olan Avrupa ordularından daha geç tarihlerde yayı terk etmişlerdir. 17. asrın sonlarında Őeyh’l Meydan Abdullah Efendi tarafından yazılan bir eserde Tatarların hala ekseri ok ve yay kullandıklarını ve muzaffer olduklarını syeyerek, “birden yayı terk etmek manasızdır” Şeklindeki tesbit de halen ateşli silahların Türk yayına tam manasıyla tefevvuk etmediğini göstermektedir. (Yücel, 1999: 24).

Feridun Emecen Osmanlı Klasik ağında Savaş eserinde ilk dönem tüfeklerinin yay ve zembek karşısında daha uzun menzilli olduğunu ifade etmektedir. (Emecen, 2010: 46). Diğer tarafta, ağızdan dolma tüfekler çağında yayın halen üstün olduğuna dair görüşler oldukça kuvvetlidir. Tüfeğin bir kere doldurulacağı müddet zarfında dört-be ok atmak mümkündü. İyi bir okçu 3 ila 5 saniye arasında bir ok atabilirken ağızdan dolma tüfeklerde bu süre çok daha uzundu.

Bundan başka yayın menzili 200m’yi bulurken tüfekte 100m mesafedeki bir düşmanı vurmak ancak mümkün oluyordu demektedir. (Emecen, 2010: 47). Bu tesbitlerde tashihe muhtaç bazı hususlar da vardır. 200m mesafeden isabetli ve tesirli atı yapabilecek olan yayın mürekkep yapıda olması lazımdır. Yani Asya yayları (zelde Türk yayı) ancak bu kuvveti haizdir. Diğer taraftan tüfeklerin tesirli menzilin’in 100m’yi bulması çok sonraları mümkün olabilmifitir.³⁷

Nitekim stn hale gelen, tüfeğin yay karşısında tesirinden ziyade, kalifiye okçu yetifitirmenin zorluğuydu. Bir haftalık eğitimle herhangi bir kişiye tüfek kullanmayı öğretmek mümkündü. İyi yay gelecek bir okçunun yetifmesi daha ciddi bir alt yapı istiyordu. (Chase, 2008: 30). Açık Paşa, Garibnamesinde;

“Katı yay çekmek ve uzatmak ere

³⁷ Erdiç av bayiiinin işletmecisi İlhan Erdiç (1949 doğumlu) gençliğinden itibaren ateşli silahlarla meşgul olan birisi olarak yakın zamana kadar tüfeklerin etkili menzilin’in uzun namlularla ve yüksek dozajdaki barut hakkıyla ancak 100 metreyi bulabildiğini söylemektedir. Son yıllarda ise kademeli (oklu) namlularla barut istihkakı drlm fieklerle 100 metreyi geçmenin mümkün olduğunu belirtmektedir.

Ayrıca 17. asırda Avrupa süvarisinin kullandığı ateşli silahların menzillerinin sipahi yaylarına nisbeten çok zayıf kaldığı da belirtilmektedir. (Chase, 2008: 117).

Key hünerdir kim kime tengri vire” derken bu hünerin kolay elde edilemediğini ifade etmektedir. (İnalçık, 1999: 53).

Burada dikkati mucib bir diğer husus ise yayın katı olmasıdır. Mülayim yaylar bir yere kadar tesir edebilirken katı Türk tipi yaylar zırhları kolaylıkla delme imkânı vermektedir.³⁸

Yayın en mühim sıkıntılarının birisi ok fiyatlarının tüfek mermiyatıyla mukayese edilince maliyetinin yüksek olmasıdır.(Yücel, 1982: 59).³⁹ Bu da tüfeğin tercih edilmesinin sebeplerindedir.

Tüfeğin ok karşısında üstünlüğü ise sadece sesi ve dumanıyla verdiği dehşet değildi. Zırh halkaları, kemik parçaları da okun tesiriyle sadece kırılıp kesilirken, tüfek mermisi bunları dağıtıp parçalıyordu. Etin içine saplanıp kalması da iltihaba ve uzun süreli rahatsızlıklara sebep oluyordu. Bazen iltihaplar daha büyük rahatsızlıkları da doğuruyordu.⁴⁰

Tüfeğin yaygınlaşmasıyla savaşlarda ölüm oranı da artmış oluyordu. Ortaçağın “usta savaşı” resminin yeniçağda ortadan kalkmasının sebeplerinin başında bu öldürücü silahların etkisi büyüktür. Tüm diğer tartışmaların ötesinde ateşli silahların eriştiği tahrip kabiliyeti 17. asır sonlarına doğru yay-tüfek rekabetinde yayın yavaş yavaş terk edilmesine sebep olmuştur.

Bir diğer taraftan, özellikle meydan muharebelerinde ateşli silahlar karşısında sipahinin bazı üstünlükleri vardı. Düşman topları ateşlendikten sonra tekrar doldurulmasına fırsat vermeden süvari hücumuyla piyadeler basılıp toplar ele geçirilebilmekteydi. (Evliya, 2001/6: 179). Muharebelerdeki bu ani müdahaleler çok

³⁸ Çek Cumhuriyetinden Michal Sodja 65# çekiş kuvvetindeki bir Türk yayı replikasıyla yaptığı deneyde, dönemin karbon değerlerinde hazırlanmış dövme temrenli Türk tipi bir tirkeş okuyla perçinli olarak hazırlanmış örme zırh parçasına 18m mesafeden atış yapmış ve ok zırhı hiç zorlanmadan delip geçmiştir. Bu netice bugün itibarıyla sıradan ateşli silahlar için bile iyi sayılabilecek bir performanstır. Bundan başka Türk yaylarının etkili menzili halen pek çok av tüfeğinin ve tabancanın fevkindedir. Bu hususta kemanger Dr. Yaşar Metin Aksoy’dan edindiğimiz bilgilere göre deneyde kullanılan replika hafifletilmiştir. Kezâ müzelerdeki asıllarına uygun olarak imal edilen bir Türk yayının çekiş gücü ortalama 100# (takriben 45kg) civarında olurken, Kırım Tatarı yayları ise yaklaşık 80# (36kg) çekiş kuvvetinde olmaktadır.

³⁹ “Siyah kemikli tirkeş yayı dört yüz akçe... Hekî okunun âlâsı on altı akçe, ednâsı on üç akçe...” Buradan da anlaşılacağı üzere, yay fiyatları ile okun pahalı olduğu ortaya çıkmaktadır.

⁴⁰ Evliya Çelebi, Van’da Melek Ahmet Paşa ile bulunduğu sıralarda yaşadığı bir hadiseyi anlatırken bir tüfek cengine girecek olanların zırhlarını çıkardıklarını görünce niçin böyle yaptıklarını sormuş. Cevabında; kurşunun girerken zırhın halkalarını da parçalayıp vücuda saptığını bunun da kangrene dönebildiğini, şayet zırh olmazsa kurşunun saplanıp kaldığını veya yalnızca girip çıktığını öldürücü bir yere gelmedikçe cana hanel vermediğini söylemişlerdir. (Emecan, 2009: 145).

kısa sürede hesaplanıp netice alınmasını gerektiriyordu. Onun için de savaşlar daha teferruatlı ve ince stratejilerle kurgulanmaya başladı. (Emecen, 2010: 49).

B-17. ASIRDA SİPAHİ TECHİZATI

Osmanlı sipahisi köklü bir savaşçı süvari geleneğinin varisiydi. Ortaçağın sonlarında teşekkül etmeye başlayan sipahilik ilk bakışta Ortaçağ atlı savaşçıların tekâmül etmiş şekliydi. Sipahi techizatı da bu süreç içinde gelişmiş ve dünyada mümtaz bir askerî sınıf haline gelmesini sağlamıştı. Merkezî idarenin techizat noktasından erbab-ı timardan beklentisi mutad olan silahlarıyla sefere katılmasıydı. Bazı emirlerde sipahinin atı ve silahıyla mükemmel olarak orduya katılması hususunda ciddi ifadeler yer almaktadır. 1101 tarihli fermanlarda konuyla ilgili şu ifadeler geçmektedir;

“...ve Payas ve Belen'den serhadlü 'askerini ve elviye-i merkûmenün alaybeylerini dahî atları ve silâhları bâk ve ceng ü harbe kadir zu'amâ ve erbâb-ı tîmârlarıyla mîr-i mîrân-ı mûmâ-ileyhimün yanına ta'yîn ve zu'amâ ve erbâb-ı tîmârdan atları ve silâhları mükemmel olmayup darb u harb ricâlinden olmayanların ze'âmet ve tîmârları ref' olunup âhara tevcîh olınmak üzere der-i devlet medârıma 'arz idüp cümlesini kemâ-yenbağî tecehhüz...” (Şakar, 2007: 45).

“Anadolu beylerbeyisine hüküm ki: İnşâ'a'llâhü te'âlâ evvel bahar-ı huçeste-âsârda me'mûr olduğun sefer-i hümayûnuma geldiğün eyâletün 'askerini gereği gibi yoklayup ze'âmet ve tîmârlarınun tahammüllerine göre her birin tâmmü's-silâh ve kâmilü'l-edevât dirliksiz cebelileriyle gelmek üzere takayyüd ve ihtimâm ve bu sene-i mübârekede sefer-i hümayûnuma me'mûr olanlardan bilâ-izn bayrağın birağup firâr idenlerün kendülerin ahz u habs ve dirliklerin müstahakkına 'arz idüp ve zikr olunan husûsda gereği gibi sa'y ve dikkat eyleyüp...” (Şakar, 2007: 237).

Buradan da anlaşılacağı üzere gerekli levazımı görmeden, işe yarar bir atı veya silahı olmadan sefere gelen sipahilerin tesbit edilmesi istenilmiş. Buna mugayir hareket edenlerin de cezalandırılması talep edilmiştir. Haddi zatında sipahiden beklenen devlete yüklenecek bürokratik yükü en az seviyede tutarak mücehhez muharip birlikler vücuda getirmektir. Eksik techizatla gelip bu husustan ayrılan sipahinin de vazifeden el çektirilmesi gayet tabiidir.

Peki, bu teçhizat ve silahlar nelerdir? Osmanlıda silahlar yapılarına göre tasnife tabi tutulmuşlardır. Bunlar; esliha-i dâribe (vurucu silahlar), esliha-i nâfize (delici silahlar), esliha-i câriha (kesici silahlar), esliha-i râmie (menzilli silahlar)⁴¹ olarak dört ana sınıftır. (Eralp, 1993). Bunlardan başka ateşli silahlar ve zırh, kalkan gibi koruyucu teçhizat da sayılmalıdır.

Resim 2: Polonya müzelerinde yer alan 17. asır sipahi teçhizatı. Sipahinin zırhı, kılıcı, kalkanı, eyeri ve atının yancığı (at zırhı) ile teşhir edilmektedir.

Sipahinin tüm at ve teçhizatını teftiş etmek vazifesi ise, alaybeylerinin yanı sıra, Defter kethüdası, timar tezkirecisi, çavuşlar kethüdası ve çavuşlara verilmiştir. Fermanların ifadesiyle; *“züemâ ve erbâb-ı timar alaybeğileri ve defter kethüdası ve timar defterdarı ve timar tezkirecisi ve çavuşlar kethüdası ve çavuşanı şimdiden atları ve silahları hazır u âmade kanûn-ı kadîm üzere eğerli at ve bargire binüp*

⁴¹ Nejat Eralp esliha-i ramie karşılığı olarak atıcı silahlar terimini kullanmıştır. Lakin bu ifade sakil düştüğü için “menzilli silahlar” ifadesi burada tercih edilmiştir.

mükemel ve müsellaḥ yivli tūfengleriyle gelüb” (Gökbunar, 1996: 156). Buradan da anlaşılmaktadır ki ciddi bir kontrol mekanizması kurulmaya gayret edilmiştir. Alınan tedbirlerin ne derece işe yaradığı ise şu an için meçhuldür.

“*Sefer-i hümayûn vâkî’ oldukça mahzan yoklamada mevcud olsun deyu iki bin akçe harçlık virüb cebe ve cevşen yerine aba kebe giydirüb birer semerli bargir ile sefere gönderüb kendüleri evlerinde zevk u safa ve seyr ü sohbetde olub...*” (Koçi Bey, 2007: 220). Bu tesbitten de anlaşılacağı üzere bazı kimseler timarlara mutasarrıf olduktan sonra askerlikle meşgul olmayıp vazife terettüp ettiği zaman ise muvakkat çarelerle meseleyi idare etme yoluna gitmeye teşebbüs etmişlerdir. Techizatın eksikliği, atın ve eyerin tam manasıyla düzgün olmaması sahib-i arzın sipahilikten nasipsizliğinin bariz bir alameti olarak telakki edilmiştir.

Esasında bakıldığında süvari sınıfının yüzyıllar öncesinden gelerek 20. yüzyıl ortalarına doğru faal muharebeden çekilinceye kadar değişmeyen iki temel silahı vardır. Bunlar kılıç ve kargıdır. (Süvari Talimnamesi, 1925: Zeyl). Genel olarak bakıldığında ise belli başlı levazım sayılırken Koçi Bey; “*ve vükelâ-yı devletde ve askerde gümüş raht ve zîver ve zînet yok idi. Her birinin matmah-ı nazarı eyü at ve keskin kılıç ve cebe ve cevşen ve nîze ve kemân idi.*” şeklinde ifade eder. (Koçi Bey, 2007: 207). Yani sipahinin alametleri olan at, kılıç, zırh, kargı ve yay olmazsa olmazlardandır.

Edirne askerî kassam defterlerine göre sipahi techizatı içerisinde ağırlıklı olarak yer alan malzemeler kılıç, tüfek, ok, yay, kargı ve topuzdur. Bunların yanı sıra hançer, şiş gibi bazı ufak silahlar da yer almaktadır. (Barkan, 1968).

Korunma maksatlı techizat noktasından ise, kalkan, zırh, miğfer, kolçak, baldırcak ve dizçeklerden başka atlar için yancık veya bergüstüvan denilen zırh giyimler kullanılmıştır. (Emecen, 2010).

Sipahi batılı rakiplerinden farklı olarak at üstünde menzilli silahlar da kullanılmaktaydı. Avrupalı biniciler ise 17. yüzyılda yani ateşli silahlar devrinde ancak at üstünde bu tip silahlar kullanmaya başlamıştır. Bunun istisnası Osmanlıyla veya Tatarlarla temasta olan Doğu Avrupalı bazı kavimlerdir. Bunlardan Romenleri anlatan Evliya Çelebi “*bir sınıfı askerdir kim Tatar gibi tirkeş taşıyub yarar atlıdır*” demektedir. (Evliya, 2001/5: 185). Bu halin Evliya’nın dikkatini çekmesi gayrimüslim unsurlar arasında bu tip bir temayülün yaygın olmadığına da teyididir.

Yine de Osmanlının vassalı olan Romenlerden atlı okçulukla uğraşanlar olduğu gibi diğer Doğu Avrupa kavimlerinde de benzer bir temayül görülmesi muhtemeldir.

Eski dönemlerden itibaren bozkır savaşçıları atlı olarak şekillendiği için techizat da genelde belde taşınır. Sadece kalkan, kullanılacaksa omuza asılır. Bunun haricinde kılıç ve sadak solda, tirkeş ve hançer sağda bulunur.⁴² Kılıcın sola asılmasından ve biniş esnasında mani olacağından dolayı da at binişi soldan olagelmıştır. Ağırlığın belde taşınması atın ve binicinin müşterek dengesi açısından da en uygun olanıdır.

Sipahi techizatına dair dökümlerin en derli toplu bulunabileceği kaynaklar hiç şüphesiz askerî kasama ait tereke kayıtlarıdır. Lakin bunlar ne derece eldeki malzemenin tamamını vermektedir şüphelidir. Sipahi menşeli olduğu tahmin edilen Mustafa Paşaya ait terekede “*tirkeş ve tirhâ*” yani oklarıyla beraber tirkeş kaydı geçmesine mukabil terekede kırık veya köhne de olsa bir yaya tesadüf edilmemesi terekelerdeki noksanlığa misal addedilebilir. (Barkan, 1968: 177). Tabii ki bu tek misalden yola çıkılarak hükme varılamaz lakin benzeri bir vaziyetle Behram Bey nam sipahinin terekesinde de tesadüf etmek mümkündür. 1548 tarihinde ölen ve geride iki ehli atı altı da yilkı atı bulunan bu şahsın zengin terekesinde at takımı namına bir nesne bulunmaması hayreti muciptir. (Barkan, 1968: 98). Keza aynı sipahide silah bulunmaması mümkün değilken terekeden bir hançer dahi çıkmaması izaha muhtaçtır. Bu gibi misallerdendir ki tereke kayıtlarına da ihtiyatlı yaklaşmakta fayda vardır.

1-At:

Osmanlı klasik döneminde kullanılan atlarla alakalı maalesef ciddi bir çalışma ortaya konulamamıştır. Prof. Dr. Faruk Sümer’in Türklerde Atçılık ve Binicilik adlı eseri atçılık terimleri ve 20. yüzyılda Anadolu’da mevcut eyer takımlarını tarif etmektedir. Sonrasında da Osmanlı atlarının tarihiyle ve klasik dönem atçılık bilgisiyle alakalı ortaya tatmin edici bir eser çıkarılamamıştır.⁴³ Şimdiye kadar bu döneme dair yazılan en ciddi eser İngiliz atlarının atalarından biri

⁴² Bu usul Osmanlı, İran ve Timurîlere ait bütün minyatürlerde bu şekliyle görülebilir. Bazen ters baskıdan veya nadirattan olarak farklı bir görünüm ortaya çıkabilir.

⁴³ Yakın dönem at ırklarıyla ilgili araştırmalar ne yazık ki tam manasıyla 17. yüzyıldaki atlar hakkında bilgi vermemektedir.

olan Byerley Turk adıyla bilinen atın hikâyesini konu alan romandır. Jeremy James tarafından uzun bir araştırma süreci sonrasında kaleme alınan çalışma kurgu olmakla beraber adeta bir akademik çalışma kadar dipnot ihtiva etmektedir. Yazarın da itiraf ettiği üzere Osmanlı arşivlerini okuyacak birikimden mahrum olması bu çalışmayı eksik bırakmıştır.

Osmanlıda sistemli bir binicilik daha devletin kuruluş aşamasındayken yerleşmiştir. 1359 yılında Mısır'dan gelen bir heyetteki cündîlerin hünerleri Osmanlı devlet ricalinin dikkatini çekmiş ve bunun üzerine yanlarında getirdikleri kitap Türkçeye çevrilerek istifade edilmiştir. (Kahraman, 1995: 444). Klasik dönem boyunca da Mısır, cündîliğin okulu olarak kabul edile gelmiştir. Hatta bu coğrafyada iyi biniciler için kullanılan cündî tabiri de bundan sonra yaygınlaşmıştır.

Binicilik hünerlerinin gelişmesi için çok eski geleneğe dayanan kabak okçuluğunun yanı sıra Osmanlı devrinde rağbet bulan ve gelişen cirit de sipahiler arasında en yaygın idmanlardı. Fakat bir diğer yaygın oyun olan çevgan memnu idi ve genel itibariyle oynanmazdı.⁴⁴ Sipahiler arasında hüner sahipleri cündî olarak tesmiye edildiği gibi bunların da seçkinlerine silahşor tabir edilmekteydi. Bu isimle anılmak için 25 silahşorluk fenninde mahir olmak gerekliydi ki bunlar iyi bir binicilik maharetinin çok ötesinde kabiliyetler gerektirirdi. Temel olarak at üstünde çok seri hareketlerle muayyen hedeflere ok, kılıç ve kargı hamlelerini peş peşe istenilen şekilde yapmak gerekiyordu. (Kadızaade Mehmet, 1645: 32-40). Bugün için tasavvuru bile neredeyse imkânsız görülen bu fenlerin bazı bentlerinin nasıl icra edilebildiği bizim için birer soru işaretinden ibarettir.⁴⁵

⁴⁴ Evliya Çelebi çevgandan bahsederken; "*cümle Kürdistan ve diyar-ı Acem'de silahşorluk budur. Ammâ ehl-i şer' bu çevgan topun oynamağa rıza vermezler, gayet memnu'dur.*" Dedikten sonra sebebinin Kербela sonrasında Yezid'in ve askerlerinin Hz. Hüseyin'in başıyla çevgan oynadıklarının rivayetini nakleder. (Evliya, 2001: 83). Fakat tuhaftır ki böyle bir hikâye ile Sünnî Osmanlı'nın men ettiği çevgan Şii İran'da oynana gelmiştir. Diğer tarafta cirit de İran'da bilinmemektedir. Buradan bakıldığında meselenin dinî yanından ziyade siyasî ve kültürel yanının ağır bastığı intibai uyanmaktadır.

⁴⁵ Kitapta bahsi geçen fenlerden birisi şu şekilde anlatılmaktadır; *Kol Bendi: Kılıncı çıkarub sağ kol üzerine yaturub ve üç dane ok çıkarub birin gezleyüb ve ikisin parmakları arasına alub sûret bendinde itdüğü gibi evvela bir ok ata ikinci oku evvelki tablaya ve üçüncü oku kabağa ata andan sonra yalın kılıcı kalkan üzerine getirüb sonraki kelleyi çele ve kılıcı kına katub sonraki tablaya yan başı bir ok ata.* (Kadızaade Mehmet, 1645: 36-37). Tüm bunlar için verilen meydan uzunluğunun 200m. civarında olduğu ve dörtlüğe giden atın süratiyle yapıldığı hesaba katılırsa ne derece bir hüner gerektirdiği daha iyi anlaşılacaktır.

Sipahi temelde atlı bir askerî sınıftır. Bundan dolayı da sipahiden sefer esnasında istenen temel unsurlardan birisi de işe yarar bir attır. Hemen tüm sıralamalarda en evvel sayılan şart iyi bir atla gelinmesidir. Yoklamalarda “*atları ve silâhları mükemmel olmayup darb u harb ricâlinden olmayanların*” (Şakar, 2007: 45). tesbit edilmesi istenir.

İşe yarar at nedir diye bakılacak olunursa vesikalarda karşımıza atla alakalı muhtelif tabirler çıkmaktadır. Bunlardan at, esb, bargir ve feres tabirleri çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır. Erkeği tarif eden “aygır” dişiyi tarif eden “kısırak” kelimeleri de yine sıkça zikredilmektedir. Öte yandan “hergele” ehlileştirilmemiş atlar için kullanılan sıfat iken bunların dişisi “yund” olarak geçmektedir. (Şemsettin Sami, 2007: 578, 1570).

Sipahi terekelerinde ve sair sicil kayıtlarında taylar da sıkça yer almaktadır. Bunların yaşı verilmediği müddetçe mali değeri konusunda bir şey söylemek zordur. Zira yeni doğan yavru (kulun) dört yaşına kadar tay olarak ifade edilir. Bir atın iki yaşında binilecek duruma gelmesi nazar-ı dikkate alınacak olunursa taydan murat bir yaşını doldurmamış yavru mudur yoksa üç yaşında artık evsafı ortaya çıkmış at mıdır kesin hükme varmak mümkün değildir.

Diğer yandan tereke kayıtları içinde birbirinden çok farklı at cinsleri bulunduğunu görmek mümkündür. Bunlar her ne kadar cins adıyla zikredilmemişse de fiyatları arasındaki fark yer yer çok bariz bir farklılık arz etmektedir. Misal verilecek olursa Edirne askerî kassamının tuttuğu bir terekede Mehmet Beye ait dört attan iki al at 400 akçe kıymetindeyken seyishane tabir edilen bir yük atı 410 akçe etmektedir. “siyah bargir” denilerek kaydedilen bir yağız at ise sadece 220 akçe tutarındadır. Burada nisbeten cinsi iyi atlardan için “at” denilmesi, buna mukabil daha az makbulüne beygir tabirinin kullanılması bugün de mutad olan gayrinizamî bir tasniftir. (Barkan, 1968: 89). Bunun izafi bir seçim olduğunun delili bir başka terekede Mustafa Çelebiye ait atlardan ikisinin “siyah bargir” “beyaz bargir” olarak tesmiye edilmesine mukabil diğer tarafta “at” olarak isimlendirilenlerden çok daha pahalı olmasından anlamak mümkündür. Yağızdan için 1500, kır olana ise 2000 akçe fiyat biçilmiştir. Fiyat farkının atın cinsiyle alakalı olduğunun en bariz nişanesi aynı terekede geçen beş yund yani yabanî kısrağın yekûnda 3000 akçeye fiyatlanması olarak gösterilebilir. (Barkan, 1968: 180).

At fiyatları belli bir aralıkta seyretmekle beraber hakikaten iyi bir cins atın bedeli bazen devrin fiyat dengeleri hakkındaki telakkileri zorlamaktadır. Edirne sahrasında 1658’de sefere giderken vefat eden Mustafa Ağa’nın cins at besleme merakı dikkat çekicidir. Çok miktarda cins ata sahip bu sipahinin atları sırasıyla 1500 akçelik doru beygir, yine 1500 akçelik doru yorga, 1800’er akçelik bir çil kır bir doru beygir, 4750’şer akçelik bir küçük kır at bir doru at, 9500’er akçelik yine bir kır bir doru at, 18000 akçelik bir al at ve 22400 akçelik bir doru atı vardır. O dönem için oldukça büyük sayılabilecek servetinin yaklaşık beşte birini bu cins atlar oluşturmaktadır. (Barkan, 1968: 403). Devrin en kıymetli mallarından olan bir köle yahut cariyenin ortalama fiyatınının 10.000 akçe olduğu nazara alınacak olursa bu atların kıymeti daha iyi anlaşılacaktır.

Bahsi geçen tariflerdeki doru, çil, al, kır, yağız, kula gibi tabirler yalnızca atın don yani rengini tesbit eden birer alametten ibarettir. Yoksa evsafıyla ve kıymetiyle doğrudan bir alakası yoktur. Diğer taraftan “yorga” süratli yürüyüşünde sarsıntısı en az olan atlar için kullanılan bir tabirdir.⁴⁶ Uzun yol seyahatlerinde müreccaktır. Yalnız savaş atı olarak fazlaca tercih edilmez. Nitekim çoğu ırkları itibariyle boylu hayvanlar değillerdir.

Sipahinin kullandığı atın evsafını tam manasıyla tayin geniş çaplı bir araştırmaya muhtaçtır. Lakin batılı bazı seyyahların anlattıkları temel bir fikir vermesi babından kayda değer mahiyettedir. Alman kayzerinin elçisi olarak 16. asrın sonlarında İstanbul’a gelen Salomon Schweigger sipahinin kullandığı atların çevik ve süratli, Alman süvarisinin bindiği atların hantal ve uzun koşulara dayanamayacak evsafa olduğunu belirtmektedir. (Schweigger, 2004: 178). Bahsi geçen seyyahın tüm eseri boyunca özellikle askerî konularda Hıristiyan dünyayı üstün göstermeye çalışması nazara alınacak olunursa bu itirafı bariz bir üstünlüğü ifade etmektedir. Yani sipahinin atı manevrası kuvvetli, hantal olmaktan uzak uzun mesafede dayanıklı bir yapıdadır.

---

⁴⁶ Sarsmadan yürüyen ve neredeyse dörtl süratine ulaşabilenlerine rahvan tabir edilir. Genel olarak yorgaların en yaygın yürüyüş tipleri su yorgası ve koyun yorgasıdır. Koldan veya dizden atmalarına göre de adımları kıymet kazanır. Irkı temiz ve kendiliğinden sarsıntısız giden terbiyeye ihtiyaç duymayanlara ise süt rahvan tabir edilir.

2-At Takımları

At takımları da temasa değer mahiyettedir. Koçi Bey Şah Abasın örnek alınacak icratlarını sayarken “*Her kim ki sîm raht ve libas-ı âlî kıymet istimal ide ve reayâyâ zulüm ve teaddî ide ciğerin sökerim ve hanümanın yıkarım, ehl ü evlâdın kırarım*” (Koçi Bey, 2007: 241).hitabını nakletmesine rağmen Osmanlı sipahisi gümüşlü hatta bazı zaman altınlı eyer takımları kullanmaktan geri kalmamıştır. Hatta lahiyalarını kendisine takdim ettiği Sultan Murat at tezyininden cidden anlar ve hazzeder bir hükümdardı. Musahiplerinden Abaza Hasan Paşanın bu husustaki zevki ve hüneri o devirde meşhur olmuştur. (Hammer, 1990/5: 189). Padişahın, asaleti müseccel kırk atından başka dokuz altın eyerli atı bulunmaktaydı. (Hammer, 1990/5: 282).

Hal böyle olunca Koçi Beyin bu noktadaki tenbihleri hiçbir surette makes bulmamıştır. Sipahi terekelerinde “*sim-kûf üzengi*” (gümüş kaplı üzengi) “*sîm raht*” kayıtları sıkça tekrarlanmaktadır.⁴⁷ Raht kelimesinden maksat koşumdur. Yani binit takımı olarak ele alırsak başlık, kuskun ve sinebenddir. Bazen eyer dâhil olarak sayılmakla beraber ayrı tutulduğu da görülür.⁴⁸ Keza üzengi de bazı zaman takımdan ayrı tadad edilir. Bu umumiyetle üzeninin pahalı ve kıymetli olması halinde görülür. Fakat istisnaları da vardır. Edirne’de 1655 tarihinde vefat eden Hasan Çavuş’un terekesinde bir çift eski “*gümüş-kûf*” üzengi ayrıca sayıldığı gibi bunun onda biri fiyatıyla zikredilen bir çift de Tatar üzengi aynı şekilde ayrıca kaydolunmuştur.⁴⁹ (Barkan, 1968: 369).

Klasik dönem at takımlarının yapısı hakkında bugün Türkiye’deki müzelerde fikir edinebileceğimiz bir koleksiyon mevcut değildir. Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine-i Raht bölümünde mevcut iki yüze yakın çoğu altın işlemeli eyerin tamamına yakını 19. yüzyıl yapısıdır. Askerî müze koleksiyonu da farklı durumda değildir. Türkiye Jokey kulübü müzesinde ise çeşitlilik zengin olmakla beraber yine klasik

⁴⁷ Edirne askerî kasamısında terekesi kayıtlı Ahmet Beyin yazılmış bulunan iki eyer takımı vardır. Bu da 900 ve 3200 akçe kıymetinde iki eyerdir. Buradan da görülebileceği gibi bunlar sadece merasimlik malzemeler değildir. Ve her zaman kullanılmaktadır. Keza aynı terekede 112 akçe değerinde bir çift gümüş kaplı üzengi bulunmaktadır. (Barkan, 1968: 274). Bunun gibi gümüş at koşumu bulundurmayan bir sipahiye tesadüf edilememiştir.

⁴⁸ “*Şâtır ve mataracı gaddâresi ma’a sim raht*” ifadesinde görüldüğü üzere kılıç kayışı manasında da kullanıldığı olmuştur. (BOA, TT 0857 s. 3).

⁴⁹ Aynı şahsa ait 1600 akçelik bir de eyer takımı vardır.

döneme uzanan örnekler görmek muhaldir. 17. asır Osmanlı sipahisinin kullandığı at takımlarıyla alakalı en güzel koleksiyonlardan birisi Viyana harp müzesinde yer almaktadır. Keza Polonya’da Krakov müzesi de bu yönden kayda değer mahiyettedir. Yüzyılın sonlarındaki Viyana bozgunu, Salankamen ve Zenta mağlubiyetlerinden alınan “Türk ganimeti” adıyla meşhur bu eserler klasik dönem at takımlarının tüm zenginliği ve çeşitliliğiyle incelenebileceği koleksiyonlardır. (www.turkenbeute.de).

Belgelerde at takımlarıyla alakalı tabirler geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Şebeş, kantarma, reşme tipinde gem demirleri sayılmaktadır. Atların koşum kayışlarıyla alakalı da başlıklar, eyerin atın gövdesine bağlandığı kolan, geri kaymaması için döşten saran sinebend, başı fazla kaldıramaması ve zaptını kolaylaştırabilmek için kolandan dizgine irtibatlanan bilan, eyerin arka tarafının kalkmaması ve fazla öne kaymaması için kuyruğa geçirilen kuskun temel parçalardır. Bundan başka eyerin altına vurulan teğelti de belgelerde sıkça görülmektedir. Eyer tiplerinde ise yaygın olan klasik Osmanlı (binek) tipinden başka, civankaşı, Tatar, Çerkez, şeb-hûn,⁵⁰ gibi tipler 17. yüzyıl belgelerinde rastlanan türlerdir. Lakin bunlardan Tatar eyeri haricindekilerin şekli ve yapısı hakkında elimizde henüz bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece üzengi olarak bahsedilen tip klasik dönemden günümüze yaygın olarak gelen geniş, dörtgen tabanlı “kazan üzengi”dir. Bunun dışında “Tatar üzengisi” yuvarlak tabanlı tipi tarif etmektedir. Bunlardan başka bazı yerde de kotas kaydı bulunmaktadır.⁵¹

⁵⁰ Erzurum vâlisi Dursun Mehmet Paşa’nın 14 Şevval 1110 tarihli terekesinde yer alan eyerler oldukça zengin çeşitleri ile dikkat çekmektedir. (BOA, TT 0857 s. 3, 4, 5)

⁵¹ Atın başlığına ense tarafından irtibatlanan yahut at tasması olan halta biçiminde takılan püsküllü bir nevi süs olan kotalardan biri yukarıda cins atları zikredilen Mustafa Ağanın malları arasında bulunmaktadır. Terekede “Hotaz” olarak 250 akçe kıymetle yazılmıştır. Bu tereke atların zenginliği kadar at takımları itibarıyla de ciddi kıymet arz etmektedir.

Resim 3: Kazan Üzengi ve Tatar Üzengi (www.turkenbeute.de)

Resim 4: Kotas (www.turkenbeute.de)

Sefere iştirak eden askerin silahı ve atı kadar eyeri de ehemmiyet arz etmektedir. 1694 tarihli bir fermanında “*mükemmel silah ve atlarıyla gelüb gazavât ve hurûbatda küllî hizmetde bulunurlarken birkaç seneden berü bazıları silâh ve atsız semerli bargirlere binüb hîn-i iktizâda gereği gibi hizmetde istitaat ve kudretlerü olmayub...*” şeklinde ifadelerle karşılaşılmaktadır. (Gökbunar, 1996: 138). Fermanlarda bu kadar ehemmiyet verilen ve başlarında yer alan bu ifadelerden maksat nedir kısaca da olsa bakmak icab eder.

Bu ifadelere sadece Halep, Şam, Diyarbakır ve Karaman’a gönderilen fermanlarda rastlanması da tesadüf değildir. Zira halen günümüzde de Güneydoğu Anadolu ve Suriye taraflarında kullanılan ve “merekke” tabir edilen bir tür eyer-semer mevcuttur. Şekil olarak uzaktan eyeri andırır. Yalnız yapılışı itibariyle semer gibi içi sap ve sazla takviye edilir. Ahşap eyer kaltağından mahrum olduğu için eyer olarak kabul edilmez. Bu tür koşum malzemesi esasında ata da biniciye de ergonomik geldiği ve hesaplı olduğu için tercih edilir. İmalatı da ciddi bir ustalık istemez. Diğer

tarafından uzun süreli ve sık kullanımlarda içindeki iskelet malzemesi deforme olduğu için atın belini kavramaz. Kolunu ne kadar sıkı da bağlansa ani manevralarda dönebilir. Eyer gibi hayvanın cidago (omuz) nahiyesini sararak muhkem bir tutuş sağlamaz. Haliyle seferler esnasında muharebeye girildiğinde yani fermanların ifadesiyle “*hîn-i iktizâda*” merake kullanan sipahinin değil savaşması ve manevra yapması atın üstünde durması bile zorlaşacaktır.

Merekenin çok güzel murassa örnekleri Topkapı Sarayı Müzesi hazine-i rahtta mevcuttur. Hassaten bu haliyle eyerden ayırt etmek çok zordur. Yoksa yük için kullanılan kaba ve bineğe müsaadesiz semerlerle değil binlerce kilometre yol gitmek, köyden köye seyahat etmek bile müşkildir.

Fatih Kanunnamesinde 30.000 akçelik dirliğe mutasarrıf olanların atlarına geçim denilen zırhları giydirmesi mecburiyeti vardı. (Beldiceanu, 1985: 88). Yalnız 17. asır sipahilerinde geçim giydirme hususu üzerinde eskisi kadar ciddiyet gösterildiğine rastlanmamaktadır. Geçim örneklerine bakıldığında ekserî levhaların demir örgülerle birleştirilmesiyle oluştuğunu görmek mümkündür. Bazı örneklerde ise demir kızmaması için kadife gibi kumaşlarla kaplanmıştır.

Resim 5: 17. asır Osmanlı Eyeri ve Kadife Kaplı At Zırhı
(www.turkenbeute.de)

3-Kılıç:

Kılıç kelimesinin karşılığı Kamus-ı Türkî’de; “*Eslîha-i cârihadan en marûf silah ki eğrice veya düz olub envâ-ı kesîresi vardır ve kınında olduğu halde kayışla bele takılır*” şeklinde verilmiştir. (Şemsettin Sami, 2007: 1081)

Sipahi için üç temel kılıçtan bahsetmek mümkündür. Şimşir, gaddare ve meç.

Kılıç kelimesi temelde namlusu eğri ve ağzının tek tarafı açık tipi tarif etmek için kullanılır. Türkçede yer yer Farsça menşeli adıyla anılarak “şimşir” diye de tabir edilen İngilizcede “sabre” denilen silahın Türkçe adının bütün uzun namlulu kesici aletler için de ortak ad olması bazen kavram kargaşasına sebebiyet vermektedir.

Resim 6: Kılıç (Harbiye Askerî Müze)

Macar ovalarından Çin’e, Ukrayna’dan Japonya’ya geniş bir coğrafyaya yayılan bu kılıç türünün en yaygın görüldüğü coğrafya Orta Asya ve Ortadoğu’dur.

Şimşir tipi kılıcın ilk ortaya çıktığı dönem tam olarak tesbit edilememekle beraber bazı arkeolojik buluntular fikir edinmeye yardımcı olmaktadır. Şimşir tipi kılıcın ilk halleri sayılabilecek düz, tek ağzı açık namlular M.Ö. 2. asırda Çin taraflarında görülmektedir. Benzer namlular 7-8. yüzyıllarda Asya’nın doğusuna yayılmaya başlamıştı. Artık uç tarafı da yavaş yavaş kıvrılıyordu.

Sipahinin vazgeçilmez silahı olan şimşir tipi kılıçların at üstünde kullanışlılığı 15. asırdan itibaren Avrupa’da da kabul görmeye başlamıştır. (Muhammet, 2008: 21). Kıtanın doğusundan başlayarak yayılma gösteren eğri kılıç kullanımı 18. yüzyıl sonlarında da tüm Avrupa süvarileri için de temel kılıç formu haline gelmişti. Avrupalılar kılıcın eğimini azaltıp farklı balçak türleriyle kullanmaya başlamışlardı. Bu hayranlığı daha önceki devirlerde Batılı bir seyyah; “*Her halde Türk kılıçları şekil, görünüş ve hafiflik yönünden bizimkilerden daha mükemmeldir. Avrupa süvarilerindeki en büyük eksikliği kılıçların ağır oluşlarından ileri gelmektedir.*” demektedir. (Eralp, 1993: 64).

Resim 7: Şemşir (www.turkenbeute.com)

Fakat ne gariptir ki Batının hayranlığını celb eden şimşir 1806'da Osmanlı ordusunda yasaklanmıştır. (Eralp, 1993: 72).

Eyerler gibi kılıçlar da çoğu zaman gümüşle tezyin edilmekteydi. Yakın zaman kadar gelen numunelerde de en azından kabza kısmında veya namlusunda az da olsa bir gümüş işlemesi olmayan kılıçlara tesadüf etmek zordur. Bunun haricinde bir kılıcın balçağı, kın bilezikleri veya kının ucundaki çamurluğu da gümüş olabilmektedir. Edirne askerî kasamsından hareketle Barkan'ın yaptığı çalışmada bunların 1000 akçeyle 6100 akçe arasında değişen fiyat aralığına sahip olduğunu ve en pahalı olanının kılıç kemerinin de gümüşlü olduğu kaydedilmiştir. (Barkan, 1968: 293-353).

Gaddare, namlusu kılıca nisbeten kalın çoğu zaman biraz daha kısa, yine tek ağzı keskin uc tarafı yukarı doğru kıvrılarak biten silahın adıdır. Daha sert ve kuvvetli darbeleri gerektiren yerlerde kullanılacak şekilde imal edilmiştir. Sipahilerde şimşir kadar yaygın olmamakla beraber gaddare kaydı da çokça yer almaktadır. Bu iki tip kılıcın her ikisine de sahip sipahiler olduğu gibi bazılarında sadece şimşir veya gaddare vardır. (Barkan, 1968: 180, 236, 368, 403).

Resim 8: Gaddare (www.turkenbeute.com)

Çok eskilere dayanmamakla birlikte Memlûk ve Osmanlı dönemlerinde sert, delici ve namlusu üç ila dört ağızlı “meç” denilen kılıçlar da vardı. Süvari bunu eyerin tepindiriğinin altında taşırdı. Yaklaşık 1639 tarihli bir minyatürde IV. Murat böyle bir meç taşıırken resmedilmiştir. (Muhammed, 2008: 67). Meç için Kamus-ı Türkî’de “*ensiz ve düz kılıç, yassıca şış*” tarifleri verilmektedir. (Şemsettin Sami, 2007: 1295) mevcut meçlerin şekillerine bakılınca bunların diğer klasik dönem kılıçlarındaki hâkim kesme hamlesinin tersine, saplamak için tasarlanmış bir yapısı olduğu fark edilir. Hassaten namlunun çok kenarlı olması zırha karşı kullanıldığında mukavemetini muhafaza etmesi içindir. Kullanım mantığı itibariyle yaygın olan kılıç tiplerinden farklı bir yapısı ve kullanımı vardır. Belki de bunun için sipahi nezdinde aslî silah olmaktan uzak, nadir rastlanan bir malzemedir. Şış olarak da zikredilmektedir. (Shweiggen, 2004: 178). (Barkan, 1968: 180).

Resim 9: Eyerinin yanında meç taşıyan sipahi. Nusretnâme, 1588, Topkapı Sarayı Müzesi, 1524/256b

Resim 10: Meç (Muhammed, 2008: 67)

4-Yay

Sipahinin alâmet-i farikası gibi görülen silah ok ve yaydır. Silahşorluk hünelerinin ağırlıklı bir kısmını okçu süvarilik teşkil etmektedir. Yirmi beş fennin her birinde muhakkak surette ok atışı yer almaktadır. (Kadızaade Mehmet, 1645: 35-

42). Buradan da binicilikte esas olan matlubun dörtnala giden at üzerinde okla hedef vurmak olduğu anlaşılmaktadır. Haliyle sipahinin de sahip olması gereken hüner okçu süvariliktir.

Bunun içindir ki kabak atışları sadece payitahtta değil taşrada da en yaygın talimlardendi. Pek çok şehirde kabak meydanları bulunmasından da bu idman usulünün her tarafta cari olduğu anlaşılmaktadır.⁵² 1675 senesinde IV. Mehmet'in şehzadelerinin sünnet düğününde de kabak atışları yapılmıştır. Cündîlerden bazıları direğin hizasına gelince ya duruyor yahut bir yana çekiliyor atış yapamıyorlardı. Fakat birisi çok uzaktayken kabağı (altından bir top) vurup hilat ve ihsanlara nail olmuştu. (Arslan, 2009/2: 92).

Resim 11: II. Murat kabak atışı yaparken

Osmanlı sipahisi 17. asırda ateşli silahlar yaygınlaştığı sırada bile halen ok ve yay kullanmaktaydı. Bunun en bariz misallerinden birisi Özü müdafaası esnasında yaşanan bazı ayrıntılarda bulunmaktadır. Özü'nün merkez kalesindeki müdafilerle

⁵² Trabzon'da Kabak Meydanı, Sivas'ta Kabak yazısı gibi. Hatta bu geleneğin devamı olarak Isfehan'da meydan-ı Çevgan'da da bir kabak direği bulunması oyunun yaygınlığını göstermektedir. Bu oyunda bir meydanın başından at koparılıp yüksekçe bir direğin hizasına gelince tepesindeki bir hedef (Bu çok eski zamanlarda bir su kabağıdır) okla vurulur. Mısır'dan Hindistan'a Orta Avrupa'dan Afganistan'a'a kadar yaygın bir talim usulüdür. (Kahraman, 1999: 653).

Özü kalesi müstemilatında ayrı bir istihkâm olan Küçük Hasan Paşa kalesindeki Niğbolu sipahilerinin haberleşme ihtiyacı hâsıl olmuştur. Karşılıklı mektupların ulaştırılması için kalede bulunanlar mektupları fişekler halinde tüfekle atarken Niğbolu sipahileri atlarla çıkıp oklarına bağladıkları cevabî mektupları kaleye doğru atmaktadırlar. (Evliya, 2001/5: 102).

Yalnız yüzyılın sonuna doğru sipahinin savaşlarda ok ve yayı ne yoğunlukta kullandıklarına dair tam bir bilgi bulunmamaktadır. Yine de Okmeydanı Şeyhi Abdullah Efendinin “*ok ve yayı bütün bütün terk etmek*” şeklindeki şikâyete bakarak da artık Osmanlı ordusunun da sipahilerin de eskiden en çok kullandıkları silahlardan olan yayı süratle terk etmeye başladıklarını söyleyebiliriz. (Yücel, 1999: 24). Barkan’ın Edirne askerî kasamsından aktardığı ve 16. asrın sonlarından 17. asrın sonlarına uzanan çalışmasında ok ve yayla ilgili malzemelerde gözle görülür bir düşüş kaydedilmektedir. (Barkan, 1968: 88, 98, 176, 180, 236, 274, 290, 293, 353, 368, 403).

Resim 12: Usta Mehmet Yusuf yapısı yay (www.turkenbeute.com)

Bahsi geçen terekelerde sipahinin sahip olduğu okçuluk malzemesine baktığımızda, yay, kepaze (kepade), ok, tirkeş, kubur ve sayılmaktadır. Yay ile kepazenin farkı esasında kepazenin boynuzsuz yapılmış olmasıydı. Eski kavname kitaplarından kepazenin oksuz talim veya meşk yapılan yay olduğu anlaşılrsa da kimi

zaman kepazenin de atışta kullanıldığını düşünmeye sebep olan kayıtlar da vardır. Feridun Emecen'in Reşid ve İskenderiye kalelerinin cephaneliklerine dair verdiği kayıtlarda 12 adet kepaze bulunması idman dışında da kullanıldığını göstermektedir. (Emecen, 2010: 82). Hata bu listede keman, kavs veya yay isimleriyle boynuzlu katı yayı tavsif eder bir kalem de bulunmamaktadır.

Sipahilerin oklarını koydukları tirkeşler ve yaylarını koydukları sadaklar da ayrıca techizatın en göze çarpan parçalarını oluşturmaktaydı. Hassaten tirkeş okçuluğun alameti olarak ifade ediliyordu. Sipahi terekelerinde de yer yer “*tirkeş ma' tîrihâ*” gibi ifade edildiğini görmekteyiz. (Barkan, 1968: 176). Tirkeş kemeriyle beraber sağ tarafta durur ve iç tarafında at üstünde sarsılmaması için geliştirilmiş bir kayış tertibatıyla kemere sabitlenir. Günümüze ulaşan örnekleri arasında 17. asrın ikinci yarısından kalma çok sanatlı ve zarif biçimli tirkeşler bulunmaktadır. (Muhammed, 2008: 386-388).

Resim 13: Tirkeş (www.turkenbeute.com)

Tirkeş belde ok taşımak için kullanılırken kubur daha korunaklı bir taşıma sağlamaktadır. Yalnız mevcut kubur formları pratik bir taşıma imkânı

sunmamaktadır. Bunlar ahşap ve deriden mamul olmakla beraber oku tamamen muhafaza edebilmesi için uzun ve sert olarak yapılmıştır.⁵³

5-Gönderli Silahlar

Süvari askerin en yaygın ve müşterek ikinci silahı da kargıdır. Kargı, mızrak, gönder gibi adlarla anılan silah türü uzun bir sırığın ucuna takılan bir temrenden ibarettir. Taşınma usulüne dair net bir bilgi bulunmamakla beraber 1925 tarihli süvari talimnamesinde tüfeklerde olduğu gibi sırtta asmaya yarar bir kayış tertibatı gösterilmektedir. (Süvari Talimnamesi Zeyli, 1925: 15). Fakat aynı usulün klasik dönem minyatürlerinde ve gravürlerinde gösterilmemesi kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Keza minyatür ve gravürlerde kargıların ucunda birer küçük flama resmedilmiştir.

Kitab-ı Makbul'de yer alan silahşorluk fenlerinden ikisi yay ve kılıçla beraber gönder kullanma üzerine kurgulanmıştır. Bunlar "*sade gönder bendi*" ile "*gönder ve kılıç bendi*" olarak isimlendirilmiştir. (Kadızzade Mehmet, 1645: 38).

Kargı, sipahinin düşman hatlarına girerken atını ve kendisini düşmanla doğrudan temas ettirmeden, uzaktan vuruş imkânı vermektedir. Böylelikle sipahi yoğun piyade hatlarını en az zararla yarıp geçebilmektedir. Bu özelliğinden olsa gerek 20. yüzyıl başlarına kadar süvari sınıfları tarafından kullanılagelmiştir.

Kargının olağan dışı bir kullanımı da düşmana dehşet, dostuna kuvvet vermek için yapılan bir gösteridir. Sipahiler savaşta öldürülen düşman kellerini kargılarının uçlarına takarak teşhir ederlerdi. Böylelikle herkesin görmesi sağlanırdı. Bir çatışma sonrası ordugâha dönüş anlatılırken "*...kelleri ârâyiş-i nîze edüp gitdik*" denilmektedir. (Evliya, 2001/6: 194).

Gönderli silahların en küçüğü ise fırlatılarak kullanılan cirittir. Ekseriya üçlü bir kubur içinde taşınır. Ucunda üç veya dört ağızlı dövme temreni, arkasında da dengeyi sağlamak için yine metalden yapılmış bir kapsülü vardır. Boyu bir metreyi geçmeyen cirit ok gibi endamlı, yani ortada kalınlaşan ve iki ucunda daralan yapısıyla

⁵³ Topkapı Sarayı müzesi silah seksiyonu, Harbiye Askerî müzesi okçuluk seksiyonu, Sivas Kongre ve etnografya müzesindeki kubur örneklerine bakılabilir.

uçması kolaylaştırılmış bir yapıya haizdir.⁵⁴ Cirit kuburu eyerin sağ tarafına asılarak taşınmaktadır. (Muhammed, 2008: 279). Bazı yerde “hışt” diye de bahsedilir. Bildiğimiz cirit oyunu da sipahinin bu silahı talim etmesinden ortaya çıkmıştır. Nejat Eralp hatalı olarak ciridin boyunu 1,10- 1,50 arasında vermektedir. Hâlbuki müzelerdeki örneklerde de seyyahların anlatımlarında da ciridin uzunluğu 80cm civarındadır. Günümüzdeki cirit örneklerinin pek çoğu da 17. asır sonlarına aittir. (Muhammed, 2008: 279).

Sipahinin savaş esnasında bu silahı nasıl ve ne zaman kullandığının bir misalini Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde görmek mümkündür; çatışmanın ilk safhasında düşmana karşıdan hücumla kalkmışken cirit, kargı ve sair gönderli silahlar kullanılmaktadır. “*Fârisü'l-hayl cirid-endaz silahşorânlarımız bu sahrâ-yı lâlezârda arz-ı kâlây gösterüb küffara uyluk hıştlarıyla ve on yedişer boğum kargı sıvıklar ile küffara bir hamle-i pehlivânî olundu kim diller ile tabir olunmaz...*” (Evliya, 2001/6: 179). Ciritin hassaten levha zırhlar üzerindeki tesiri için tercih edildiğini görmek de mümkündür. “*Bunlara cirid-bâz gâziyân-ı şehbâzlarımız hışt vurdukça Hudâ âlim u dânadır kâfirin demir katlâvilerinden hıştlar kâfirin sîne-i pür-kînelerinden güzer edüp arkasından birer ikişer karış yalman gösterüb atdan tepeleri üzere cân bercehennem yıkılıb pây-mâl-i rimâl olurlardı.*” (Evliya, 2001/6: 179). Evliyanın “cirid-bâz” tabirini kullanması şayan-ı dikkattir. Ciritle levha zırh delmek için gerçekten talimli ve kabiliyetli olmak gerekir. Diğer türlü zaten bu tip darbeler için meyilli bir şekil verilmiş gövde zırhlarına çarpan cirit gereken açıyı bulmadıkça istenildiği gibi saplanmayacaktır.

⁵⁴ Harbiye Askerî Müze, Binicilik salonundaki ciritlerden başka, Topkapı Sarayı silah seksiyonunda örnekleri sergilenmektedir.

Resim 14: Cirit ve Kuburu (www.turkenbeute.com)

Çatışmanın ilerleyen anlarında da hemen müdahale imkânı olmayan mahallere erişmedeki kolaylığı ve tesiri için de cirit tercih edilmektedir. Aynı muharebede bir sipahiyi ortaya alan düşmanları bertaraf etmek için “hışt” atıldığından bahsedilmektedir. (Evliya, 2001/6: 180).

Bahsi geçen anlatımlar 1663 tarihinde geçmektedir. Ateşli silahların süvari arasında yaygınlaştığı yıllara denk gelen bu savaşta bahsi geçen sipahilerde tabanca veya tüfekten bahsedilmemektedir. Yine de düşman süvarisi piştov tipi kısa kol tüfekleri kullanmasına rağmen, ateşli silah kullanmayan bir sipahi birliği karşısında etkili olamamışlardır.

6-Topuz

Topuz, kesici ve delici silahlardan farklı olarak daha ziyade darbesiyle iş görür. Gürz, topuz, bozdoğan, şesper gibi çeşitleri ve isimleri bulunmaktadır. Deri bir askıyla umumiyetle belde taşınır. Demir, prinç veya tunçtan yapılır. Gövde kısmı ise ahşaptan veya yine yapıldığı metalden mamuldür. Bu kısım da baş kısmıyla mütenasip olarak yapılır. (Eralp, 1993: 46).

Topuzun büyüğü olanlara gürz tabir edilir ve eyerin sol tarafında taşınır. Daha büyük ve daha ağırdır. Topuz veya gürz pek çok yerde rütbe nişanesi olarak da

görülmektedir. (Eralp, 1993: 46). Evliya Çelebi, Sadrazam Köprülü Ahmet Paşanın komutanlarından Kadızade İbrahim Paşayı anlatırken sürekli “*dımışkî topuz*”undan bahsetmektedir. Yiğitliği ve komutasından sitayişle bahsettiği bu komutanı sürekli bu silahıyla ön plana çıkarmaktadır. (Evliya, 2001/6: 175-180). Bu temayülden olsa gerektir ki pek çok topuzda çok ince işçilik ve sanat görülebilir.⁵⁵ Bunun gibi bir topuzun kaydı Edirne askerî kassamındaki bir sipahi terekesinde de görülmektedir. Bahsi geçen sipahinin birisi 150 akçe diğeri 2000 akçe değerinde iki topuzu bulunmaktadır. 150 akçelik sade topuz sıradan bir silahın ortalama fiyatına sahipken 2000 akçe olanı o dönem için pek çok gümüşlü kılıçtan daha yüksek bir fiyatla kaydedilmiştir. Buradan da bu silahın ne derece zengin ve sanatlı olduğunu anlamak mümkündür. (Barkan, 1968: 403).

Resim 15: Şeşper (www.turkenbeute.com)

Şeşper ise dilimli bir tip gürzdür. İsmi ile müsemma olmak üzere kanatları bulunmakla berber kanat sayısı altı ile sınırlı değildir. Yassı dilimler yuvarlak ve ekseri metal bir sapa sabitlenir. Sadece yakın mesafede vurmak için değil, fırlatılarak da kullanılır. Hatta Fatih Sultan Mehmet’in ve Yavuz Sultan Selim’in

⁵⁵ Harbiye askerî müze ve Viyana harp müzesinde çok sayıda murassa topuz ve gürz sergilenmektedir. Ayrıca Topkapı sarayı hazine dairesinde de silah olmanın çok ötesine geçmiş altın ve mücevherlerle bezeli bir merasim gürzü bulunmaktadır.

Atmeydanı'ndaki yılanlı sütuna at üstünde şeşper fırlatırken çizilmiş resimleri mevcuttur.

Resim 16: Fatih Sultan Mehmet yılanlı sütuna şeşper atarken. Hünernâme I
Topkapı Sarayı Müzesi, H1523

Osmanlı topuzları 17-18. asırlarda giderek gelişen ve güzelleşen bir seyir takip etmiştir. Safevîler ve Bâbüriyle paralel giden bu gelişimde artık daha sanatlı ve gösterişli ürünler ortaya çıkmıştır. Eskiye nisbeten hafifleşen topuzlar çelik yapılarıyla daha tahripkâr ve kullanışlı bir hal almışlardır. Özellikle kabza kısımları ele tam intibak eder hale gelmiş ve lüzumsuz ağırlıklardan ve kabalıklardan arınmıştır. Süslemeleri haricinde de topuzların formu bu dönemde daha mütenasip bir şekle girmiştir. (Muhammed, 2008: 236).

7-Kalkan

Kalkan en temel müdafaa aletlerindedir. Sipahi kalkanı sol kolunda veya aynı tarafta omzunda taşımaktadır.

Çelik (polat) kalkan, İbrişim kalkan, Eflak kalkanı Osmanlıda kullanılan temel kalkan tipleri olarak sayılmaktadır. (Emecen, 2010: 214). Demir ve İbrişim kalkanlara müdevver (yani yuvarlak) tabir edilmektedir. Eflak kalkanı ise yuvarlak olmayan dörtgen ve kendine has şekli olan Balkanlarda ortaya çıkmış bir kalkandır. Buna yeniçeri kalkanı da tabir edilmektedir. Zira at üstünde çok tercih edilmemektedir.

Resim 17: Mohaç'ta Eflak kalkanı taşıyan bir Rumeli sipahisi. Nusretnâme, 1588, Topkapı Sarayı Müzesi, 1524/256b

İyi bir silahşorun at üstünde silah hünelerinin gösterirken kalkanını da rahat bir şekilde kullanabilmesi beklenir. *“Dizgin sağda kalkan dahi sağda ola ve bir dane oku gezleyüb sol elinde tuta at kopadıkda atub fi'l-hal kalkanı değışüb sol omzuna ala ve sağ eliyle tirkeşden bir ok alub üslüb-ı sâbık üzere eyleye.”* (Kadıızade Mehmet, 1645: 35). Böyle rahat hareket etmesi ve uzayan muharebelerde ağırlaşmaması için sipahi ekseriyetle ibrişim kalkan kullanmaktaydı.⁵⁶ Bunlar yuvarlak ahşap bir parça merkezde olacak şekilde söğüt dallarının etrafına ibrişim iplikler sarılarak örülür. Sonradan ahşap parçanın dışı yuvarlak metal bir göbeğe kapatılır. Ön tarafa, göbeğin dört yanına çiçek tabir edilen metal düğmeler takılarak bunların iç tarafından bağlantı kayışları atılır. Hatta bu tarz kalkana Polonez dilinde de yine Türkçedeki gibi “kalkan” tabir edilmektedir.⁵⁷ İbrişim kalkanların 16.-17. asırlarda yaygınlaştığı bilinmektedir. (Muhammed, 2008: 360).

⁵⁶ Müzelerde hâkim Osmanlı dönemi kalkanlar söğüt üzerine ibrişim örgüdür. Demir kalkanlar ise ekseri İran tarafına aittir.

⁵⁷ Konuyla ilgili teknik bilgi Polonya Krakov müzesi uzmanlarından Norbert Kopchzinsky ile 17.10.2009 tarihli mülakattan aktarılmıştır.

Resim 18: İbrişim Kalkan (www.turkenbeute.com)

1658'de Edirne'de vefat eden Mustafa Ağa'nın 5.000 akçelik bir kalkanı bulunmaktadır. Bu kalkandan için altın veya gümüş işleme kaydı yoktur. (Barkan, 1968: 403). Bu fiyatta bir kalkan ancak ibrişim örgü olabilir. Zira böyle bir kalkanın yapımı uzun sürmesinden başka kullanılan malzeme de ipek menşeli olduğu için bu fiyat makul sayılabilir. 17. asır sonlarına değin ibrişim kalkanlar Osmanlı sipahisi tarafından kullanılmıştır. Batılı müze ve koleksiyonlarda bunların yüzyılın son çeyreğinden kalan örnekleri bulunmaktadır. (Muhammed, 2008: 363, 366). Yine çelik kalkanlar da bu dönemde halen görülmektedir. (Muhammed, 2008: 368). Diğer yandan bakırdan yapılan kalkanlar da mevcuttur.⁵⁸

İbrişim kalkanlar ateşli silahlar yaygınlaştıktan sonra çapları küçültülerek de kullanılmıştır. Eskiden kalma kalkanlar küçültüldükten sonra etrafına demir bir çember çevrilip sağlamlaştırılmıştır. Üzerlerine de muhtelif metal parçalar çakılarak kuvvetlendirilmiştir.⁵⁹ Bunlar ateşli silahlar devrinin en son kullanılan kalkan tiplerinden olarak görülebilir.

⁵⁸ BOA, TT 0857 s. 3

⁵⁹ Bu şekilde yeniden yapılandırılmış üç adet kalkan Ahmet Armağan Yavuz'un koleksiyonunda yer almaktadır.

Resim 19: 17. asır ibrişim Osmanlı kalkanı (Ahmet Armağan Yavuz Koleksiyonu)

8-Tabanca ve Tüfek

İlk dönemlerde ateşli silahların at üstünde kullanılması kolay olmamıştır. Hele ki fitilli tüfekler yerde bile yeteri kadar baş belası iken... Yerinde duramayan, hatta dörtnala giden atın belinde ağızdan doldurulup harbiyle sıkıştırılan uzun namlulu bir silah hiç de cazip sayılmazdı. Ağırılığı ve büyüklüğü bir yana sürekli yanan fitilin daha doldururken silahı ateşlemesi tehlikesi de vardı. Üstüne üstlük bu büyük gürültüyle ateş alan silahlardan atlar da hazzetmiyordu. Atış yapar yapmaz atı sakinleştirmek gerekiyor ve dizginleri tüfekte beraber zapt etmek icap ediyordu. Henüz piyadenin bile yeterli melekeye sahip olmadığı ve küçük toplardan tüfeğe geçişin tamamlanamadığı zamanlarda piyade için bile ateşli silahlar çok da kullanışlı bir yapı arz etmiyordu. Takdir edilir ki o zamana kadar denenmemiş bir şeye teşebbüs etmek de kolay değildi. Hâlbuki yay tüm sipahilerin babadan dededen göre geldikleri bir silahtı ve saydığımız zorluklar onun için geçerli değildi. Buna rağmen at üstünde ok atmak bile iyi bir talim süreci gerektiriyordu.

Tüm bu zorluklara rağmen Osmanlı sipahisinin ateşli silah taşımaya başlaması çok gecikmeden mümkün olmuştur.

16. asır başlarında Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethini takip eden yıllarda oğlu Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı İbrahim Paşa bir süreliğine bu ülkeye gönderilmişti. İslam âleminde binicilikleriyle meşhur olan Mısırlı cüндilerin bu işin üstesinden gelebileceği düşüncesiyle Damat İbrahim Paşa bir kanunname yayınladı ve bu meşhur cüндilerin bir kısmının tüfeklerle techiz edilmesini emretti. (Emecen,

2010, 44). Bu kararın akıbetine dair henüz bir bilgiye ulaşılamamıştır. Diğer yandan İrakeyn seferinde Rüstem Paşa'nın bu minval üzere teşkil ettirmeye çalıştığı birliklerin akıbeti daha evvel aktarılmıştı. Bunlar hafif ve seri olan, atın da ülfet peyda etmekte zorlanmadığı yayı tüfeğe tercih etmişlerdi.

İlk zamanlar tüfeğin kullanılmasından başka taşınmasında bile bazı sıkıntılar çekilmiş olması muhtemeldir. Techizatını ekseri belinde taşıyan Osmanlı süvarisi ebatlarından ötürü bu yeni silahı belinde taşıyamayacaktı.⁶⁰ Sırtta taşırken de atın sarstığı zamanlar bu ağır silah süvarisine tahammül edilemeyecek bir yük ve eziyet halini alacaktı. Osmanlıların tüfeği kısa sürede batılılara nazaran daha kibar bir şekle sokması at üstünde kullanılmasını çabuklaştırmıştır. Tüfeğin süvari arasında yaygınlaşmasında en mühim amillerden biri de çakmaklı tüfeklerin 17. asırda ortaya çıkması olmalıdır. Sürekli yanar vaziyette olması gereken bir fitil belasından kurtulmak sipahinin hareket serbestîsini artırmıştır. Artık kullanacağı âna değin ateşsiz taşıdığı tüfek gerektiğinde bir çakmak taşı sayesinde ateşlenebilir hale gelmiştir.

1560'larda artık tüfek taşıyan süvariler ortaya çıkmaya başlamıştı. Hassaten 17. asırda ortaya çıkan tabanca Osmanlı süvarisi arasında çok çabuk yılmıştı. (Emecen, 2010: 43-45). Eyerin ön kaşının sağ ve solunda birer çift tabancanın taşındığı kuburlar halen Harbiye Askerî Müzede görülebilir. Bu ufak ateşli silahların yanı sıra bazı tüfekler de süvari tarafından kullanılmaktaydı. Evliya Çelebi Uyvar kalesi yakınlarında giriştiği bir çatışmayı anlatırken; *"Hakîr Allah'a sığınup bunlara bir kol tûfengi atup bir kâfiri tepesi üzre ser-nigûn olup derân hemân tîrkeşe el ettiğimde küffarlar mürd olan kâfir üzre gitdiklerinde... Bu hakîr hemân can havliyle yine tîrkeşe el idüp bir ok gezleyüp at boynuna düşüp..."* (Evliya Çelebi, 2002/6: 216). demektedir. Evliyanın anlatımına da müracaatla ilk başta yıldırıcı atış gücünden istifade için tüfek veya tabanca kullanılsa da yine de ok ve yay 17. asırda Osmanlı süvarisinin ve bunun içinde sipahinin vazgeçemediği silahlardandı.

⁶⁰ Evliya Çelebi Osmanlı süvarisinin ateşli silahların hafiflemesiyle bunların alışıla geldiği üzere diğer silahlar gibi belde taşındığını ifade etmiştir. *"Tabancalı çarklı tüfekler bellerinde."* (Emecen, 2010: 92-101).

Resim 20: Tüfek ve Piştov (www.turkenbeute.com)

Yüzyılın sonlarına doğru timarlı sipahinin ateşli silah teknolojisine intibak etmedeki çabukluğu dönemin fermanlarında da takip edilebilmektedir. 1694 Kasımında neşredilmeye başlanan ve savaş tedariklerine dair gönderilen fermanlarda çarpıcı ifadeler yer almaktadır. “*Gerek hükümet ve elviye beyleri askeri ve gerek züemâ ve erbâb-ı timar ve Diyarbekir kulların ve kapun halkı cümlesi yivli tüfenkleriyle müsellah ve müretteb olmak üzere...*” (Gökbunar, 1996: 127). Burada dikkati çeken husus süvari asker olan timarlı sipahiye hitaben “yivli tüfek” getirme emrinin verilmiş olmasıdır. Bu emrin mükerreren farklı vilayetlere gönderilmiş olması bir tek coğrafyaya veya belli bir sınıfa münhasır olmadığını ifade eder. Hâlbuki Evliya Çelebi yivli tüfek namlusu imalatını ilk olarak Niğbolu’da görmüş ve o zamanlar henüz başka yerlerde benzerinin yapılmadığını kaydetmiştir. (Emecen, 2009: 142). 17. asrın ortasına dair bu tesbiti müteakip henüz çok fazla bir zaman geçmemişken, “*içlerinden bir ferd tüfengsiz olmamağın sa’y u ikdam idüb...*” (Gökbunar, 1996: 151) yollu mükerrer ikazlar da yivli tüfeklerin 1690 sonrasında süratle yayılmış olduğunu göstermektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki sanılanın aksine sipahi dönemin savaş teknolojisinden habersiz ve nasipsiz değildir.

Resim 20: Karabina (Harbiye Askerî Müze)

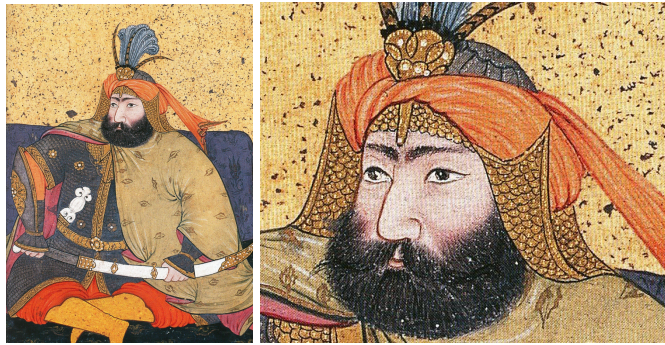
9-Zırh

Âşık Paşanın Garipname'sinde bahsettiği alplik şartlarından biri de “don” yani zırh olarak zikredilmektedir. Osmanlı askeri içinde zırhın ne derece yaygın bir kullanımı olduğuna dair bir genelleme yapmak zordur. Sipahi yanında getirdiği “cebeli”nin de techizatından mesul tutulmuştur. Cebe kelimesi de zırh manasındadır. (Beldiceanu, 1985: 88). Yani cebeliden maksat zırhlı askerdir. Yine de Osmanlı sipahisinin yanında getirdiği cebelilerinin tamamının zırhlı olduğuna dair bazı sorular vardır. Nitekim 17. asır sipahi terekelerinde zırha nadiren rastlanmaktadır.

Osmanlı sipahisinin zırhı gayet korunaklı ve sağlam yapıdadır. Estergon önündeki Ciğerdelen sahrasında yaşanan bir çatışmada üç düşman süvarisinin ortasında kalan bir sipahi zırhından kılıç işlemediği için kurtulmayı başarmıştır. (Evliya, 2001/6: 180). Burada sadece zırhın dayanıklılığı ve kalitesi değil, vücudu nasıl bütünüyle sardığı ve koruduğu da anlaşılmaktadır. Peki, bu zırhın mahiyeti nedir? Çeşitleri nelerdir?

Osmanlı askerî lugatında zırhla ilgili tabirlerin çoğu kısmı hakkında tam bir bilgi bulunmamaktadır. Cebe-i bihter, zırh (hüsrevâne, derbendî, frengî ve Üngürüsî), zırh yakası, yeniçeri cebesi, cebe-i âyine, cevşen, vücuda giyilen zırhlar için kullanılan adlardır. (Emecen, 2010: 213). Ayrıca sipahi için temel olarak iki tip zırhtan bahsedilmektedir; bürüme ve cebe. (Beldiceanu, 1985: 88). Fakat bunların pek çoğunun tam olarak neye karşılık geldiğine dair yapılmış derli toplu bir çalışma bulunmamaktadır. Bunlar genel olarak örme zırhı tarif etmektedir. Yani bir demir halkanın dörder halkaya geçirilip her birinin perçinlenmesiyle örülen zırhlardır. Bürüme tabir edilen zırh cebeden daha üstündü. Sipahinin cebe veya bürüme giymesi emredilmişken cebeli için bürüme şartı zikredilmemişti. Yalnız eldeki bilgilerden bu iki zırh formunun neye tekabül ettiğini çıkartmak şuan için mümkün

görünmemektedir. (Beldiceanu, 1985: 89). Bu hususta çeşitli tahminler yürütülmekle beraber yeterli müze malzemesi ve minyatürler üzerinden yapılmış bir araştırma bulunmamaktadır. Yapılan çalışmalarda da bazı hatalar görülmektedir. Mesela minyatürler üzerinden yapılan okumalarda pullu olarak taranmış zırhları hakikaten tarandığı şekilde görmeye çalışmak sathi bir bakış olacaktır. Aynı zamanda da araştırmacıyı hataya sevk edecektir. Nitekim şüphesiz örgü olduğu belli olan pek çok zırh bu şekilde taranmıştır. Bunun en bariz örneğini IV. Murat'ı gösteren muhtelif minyatürlerde mukayese etmek mümkündür. Padişahın başındaki kaskanı, irili ufaklı pullar halinde resmedilmiş olmakla beraber malzemenin ince halkalardan müteşekkil bir örgü olduğu muhakkaktır. Keza Osmanlı dönemi minyatürlerinde yaygın zırh taraması yöntemlerinden biri pullu gösterim olmakla beraber müzelerde bir tane olsun Osmanlı dönemine ait bu surette imal edilmiş zırh bulunmamaktadır.

Resim 21: IV. Murat Levnî, Kebir Silsilenâme, Topkapı Sarayı Müzesi,
A3109

Resim 22: Örne zırhın pullu taranmasına bir örnek Selimnâme, Topkapı Sarayı Müzesi, H1597-98

Bürümenin ve cebenin farkının ne olduğunu söylemek tam olarak mümkün olmamakla beraber “bürüme” tabirinin ilk olarak çıktığı dönem 15. asrın ikinci yarısına tekabül etmektedir. (Beldiceanu, 1985: 88). Buradan da hareketle aşağıda bahsedilecek olan ve klasik dönemde yaygınlaşmaya başlayan bir tür zırh olma ihtimali yüksektir denilebilir.

Klasik dönem Osmanlıya ait müzelerde mevcut bulunan temelde iki türlü zırh mevcuttur. Birincisi ortaçağdan itibaren gelen, karın, sırt ve bögür tarafları ayna tabir edilen parçalı levhalarla sağlamlaştırılmış olan tiptir. Burada levhalar gövdede kemik olmayan yerlere denk gelmektedir ve bu bölgelerde esnek olan örme zırha göre daha etkili bir koruma sağlamaktadır. Akkoyunlular ve Timurlular tarafından kullanılmış bu tipteki zırh örnekleri ve bunların Osmanlı klasik dönemindeki devamları Harbiye Askerî Müzede savunma silahları bölümünde teşhirde bulunmaktadır. (Muhammed, 2008: 298-301). Yalnız 16. asırdan itibaren daha gelişmiş bir diğer ayna sistemi ağırlık kazanmıştır. Bürüme denilen zırhın bahsini ettiğimiz tür olması muhtemeldir

Bu tip Hint-İran coğrafyasındaki dört levhadan oluşan çar-ayna tipi⁶¹ zırhlardan daha ergonomik ve farklı bir sisteme sahiptir. Önde ve arkada yuvarlak birer levhanın etrafı örgülerle diğer levhalara sabitlenerek gövdenin belden yukarısını sarıyordu. Bu ayna zırhlar umumiyetle örme zırh gömleğin üzerine giyilmekteydi. (bkz. Resim 23).

Resim 23: 17. asır Osmanlı zırhı (Viyana Harp Müzesi)

Bu iki temel yapıdan başka sırtı ve önü ince parçalı levhalarla donatılmış veya düz örgüden ibaret tipler de bulunmaktadır. Fakat bunlar hâkim bir model teşkil etmekten uzaktır. Osmanlılar tarafından kullanılan zırh gömleklerin batıların Haubert tabir ettikleri gömleklerden temel farkı çoğunlukla ön tarafının açılarak giyilebilmesi ve bu parçalı levhalarla desteklenmesiydi. Umumiyetle de kolları dirsek hizasına kadar gelmekteydi.

Ayrıca pamuk veya ham ipek parçalarıyla takviye edilmiş şilte tipinde olan bir tür zırhtan daha bahsedilmektedir. Bağırdağ denilen bu giysi zırhın altına giyilebildiği gibi doğrudan zırh niyetine de kullanılmaktaydı. Düşük gelirli

⁶¹ Bu tarz bir İran çar-aynasının da güzel ve sanatlı bir numunesi yakın zamana kadar Topkapı Sarayı Müzesi silah seksiyonunda sergilenmekteydi.

sipahilerin yanlarında getirdikleri cebeli sadece bağırdağ giyerdi. Demir zırh giydirmeye mecburiyeti yoktu. (Beldiceanu, 1985: 90).

Zırhları destekleyen parçalar ise kolçak, dizçek ve baldırcaklardır. (Emecen, 2010: 213). Kolçaklar bileği tamamen kavrayan, kolun da dış tarafını dirseğe kadar kaplayan yapıdaydı. İç tarafta bileği iki parçalı olarak saran levhalar çok uzun tutulmamaktaydı. Zira kolun iç tarafında dirseğe gelen kısmını saran levhalar hareketi kısıtlamaktaydı. Harbiye askerî müzede kolçak olarak teşhir edilmekte olan bir başka model daha bulunmaktadır. Lakin bunların kolçak olduğuna dair bazı soru işaretleri vardır. Bu formu Akkoyunlu ve Memlûklerde de görmek mümkündür. Yalnız yapısı itibariyle elin hareketini sınırlandıracak bir şekildedir. Bazı kaynaklarda ise aynı malzemenin baldırcak olduğu belirtilmiştir. (Muhammed, 2008: 305-307). Diğer kolçak formunun ergonomisiyle mukayese edince kullanışsız kalan bu formun baldır muhafazasına daha uygun düştüğü görülebilir.

Resim 24: Kolçak ve Baldırcak (Harbiye Askerî Müze)

Dizçeklerde çok fazla farklılık görülmemektedir. Bunlar diz kapağına denk gelen yuvarlak, yekpare bir parçanın üst tarafının birbirine örgüyle bağlanmış levha parçalarından oluşmaktadır. Böylelikle tüm bunları birden giyen sipahinin vücudunda açık yer kalmamaktadır.

Resim 25: Zırh (Harbiye Askerî Müze)

Tabii başa da miğfer giyilmekteydi. Tolga, zırh külah, serpenah tabir edilen baş giyimleri bulunmaktaydı. (Evliya, 2001/6: 76, 234). Klasik dönemde çiçek denilen Osmanlıya mahsus miğfer tipinin yanı sıra⁶² tepede yuvarlak yekpare bir parçası olup yanlardan örme olarak inen⁶³ veya İran tarzı çok yüksek olmayan demir miğferin yanlarından yine örme kaskan (Timur, 2004: 81). ile tamamlanan çeşitler bulunmaktadır. (Muhammed, 2008: 317-321). Miğferin etrafına bazı zamanlar sarık sarılmaktaydı. Aynı zamanda çeşitli tüylerle de tezyin edilmekteydi.

Zırh ateşli silahlar karşısında etkinliğini kaybetmiş olsa da sipahi yine de kolay kolay zırh giymekten vazgeçmemiştir. 1651 ve 1658 tarihli iki terekede sipahilerin üçer zırhı bulunduğu kaydedilmiştir. (Barkan, 1968: 368, 403). Tüfek cengi esnasında zırh parçaları mermiden ziyade zarar verdiği için sipahinin zırhı kılıcın daha yoğun olduğu çatışmalarda kullandığı düşünülebilir. (Evliya, 2001/6: 179). (Emecan, 2009: 145).⁶⁴

⁶² Bunların ibtdai örnekleri Memlüklerde de görülmekle beraber en yaygın kullanımı Osmanlıdır. (Muhammed, 2008: 317).

⁶³ Zırh külah bu olsa gerektir. (Nicole, 2004: 21).

⁶⁴ Bu iki kaynaktan birinde göğüs göğse muharebeye girenlerin zırhlı olduğu nakledilirken diğer tarafta kurşun karşısında zırhların çıkartıldığı anlatılmaktadır.

C- MEYDAN MUHAREBESİNDEKİ DEĞİŞİM VE TABUR MUHAREBESİ İÇİNDE SİPAHİ SINIFI

Tabur kelimesine 13. asra kadar olan Türkçe tarama sözlüklerinde tesadüf edilmemektedir. Diğer taraftan Tietze'nin Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatinde kelimenin “dapkur” veya “tapkır” şekliyle Moğolca menşeli olarak geçtiği görülmektedir. (Tietze, 2002: 560) Moğolcadaki manası bölük, manga olarak verilmiştir. Buradan da yola çıkarak bu kavramın Türkçeye Moğol istilasını müteakiben geçtiğini düşünmek mümkündür.

Buna mukabil klasik dönem Osmanlı ordusundaki tabur muharebesinin menşesine bakıldığında daha farklı bir kaynakla karşılaşılmaktadır.

Çekler 15. yüzyılın başlarından itibaren Orta Avrupa'da güçlü krallıklara ve onları destekleyen Papalığa karşı koyabilmek için yeni bir müdafaa temelli savaş usulü geliştirmişlerdi. Buna göre müteselsil dizilmiş arabalar meydanda bir istihkâm oluşturacak biçimde diziliyordu. Arabaların çetenlerinde açılan mazgallardan ok ve orta boylu toplarla ateş açılıyordu. Böylelikle ciddi bir askerî alt yapısı olmayan Çekler Alman ve Macar şövalyelerine karşı muzaffer olabiliyorlardı. Sistemin tek bir eksiği vardı o da taarruza müsaade etmemesiydi. O dönem itibariyle Çeklerin de hücumla kalkmak gibi bir tasavvuru yoktu. Tevakkuf etmeyi ar sayan ve çabuk netice almayı isteyen şövalyeler de bu istihkâma saldırmak hususunda ısrarcı oldukça Çeklerin taarruz etmesini gerektiren bir durum ortaya çıkmıyordu. Bu usule Çek dilinde kamp manasına gelen “Tabur” denilmiştir. Arabalarla meydanda istihkâm kurarak yapılan savaşlara da Orta ve Doğu Avrupa'da tabur muharebesi denmiştir. Tabur muharebesi bu şekliyle Batı Avrupa'ya intikal etmemekle beraber farklı ordular tarafından farklı kombinasyonlar halinde tatbik edilmiştir. Bu noktadan bakılınca kelime bu manasıyla Çek menşeli olarak görülmektedir. (Grant, 1999).

Osmanlıların Çeklerin uyguladığı şekliyle tabur cengiyle karşılaşması ilk olarak 15. asrın ortalarına tekabül eder. (Hammer, 1990/1: 494). 1444 Varna meydan muharebesinde Hunyadi idaresindeki Macar ordusunun ihtiyatlarını teşkil etmesi için Çeklerden de asker alınmıştır. II. Murat idaresindeki Osmanlı ordusu Macarları bozduktan sonra geride arabaların arkasına tahassun etmiş Çekler karşısında duraklamak zorunda kalmışlardır. Ancak ertesi gün Çek taburları bozulabilmiş, böylece Osmanlı ordusu araba katarlarıyla kurulan tabur sistemiyle tanışmıştır.

Ordunun merkez kanadını arabalar arasına zincir çekerek daha az zahmetle tahkim etmeyi sağlayan bu sistem sağ ve sol cenahlarda Anadolu ve Rumeli timarlı sipahileri yerleştirilerek hem kuvvetli bir merkez müdafaa hem de sağlam bir hücum yapısına kavuşturulmuştur. (Emecen, 2010: 54). Çek taburlarının olduğu yerden kıpırdayamayan muharebe gücü ile Asya menşeli, hatları kolay yarılabilen süvarilerin zaafı birbirini kapatırken, ortaya devrinin en kuvvetli ordu tanzim usullerinden birisi ortaya çıkmış oluyordu.

Resim 26: Talikizade Suphi Çelebi, Eğri Fetihnamesi, Topkapı Sarayı Müzesi, H.1609⁶⁵

Varna meydan muharebesine dair anlatımlarda rast gelinen bir ayrıntıda Osmanlı ordusunun merkezi, kazık mâniyalarla tahkim ettiği ifadesinin bulunmasıdır. Böylesi bir usulün o devirde tatbik edilmesi ayrıca dikkat çekicidir. Çek taburlarının Osmanlı tanzimine kattığı temel yenilik, istenilen yerde seri istihkâmlar

⁶⁵ Haçova meydan muharebesinde Osmanlı ordusunun tabur cengi için dizilişini net bir şekilde gösteren minyatür. Bu minyatürde merkezde önden arkaya; Toplar ve topçular, Yeniçeriler, solaklar ve altı bölük süvarileri, Sancak-ı şerif, Hırka-i şerif, yanında şehzadesiyle III. Mehmet, arkasında silahlar ve diğer kapıkulu sipahileri olarak dizilmişlerdir. Sağ cemahta hafif teçizatlı çarhacılar ve arkalarında seraser zırhlı sipahiler bunların içinde de bir Tatar askeri resmedilmiştir. Sol cemahtaki sipahilerinin önünde serhatkulu askeri Eflak kalkanları ve tuhaf serpuşlarıyla dizilmişler. Onun önünde ise görevli bir memur sipahilerin getirdikleri kelleri sicile kaydetmekle meşgul.

oluşturabilmek kabiliyeti olarak tesbit edilebilir. Takdir edilir ki toprak yığınlarına dikilen kazıklarla palangalar meydana getirmek arabaların arasına zincir çekmekten daha uğraştırıcı ve zahmetli bir iştir. Yine de bu anlatıma dayanarak Çek usulünün Osmanlı ordu tanzimine katkısının sadece arabalarla kısa sürede kurulabilen istihkâmlar olduğu söylenebilir.

Bu şekilde arabalarla, siperlerle bütün bir ordunun etrafını çevirmek çok zor ve her zaman mümkün olmuyordu. Zira hareket halindeki ordular düşmanın yaklaştığını haber aldıklarında çoğu zaman böyle büyük istihkâmlar kuracak vakit de malzeme de hazır bulunmuyordu. Bunun yerine mümkün merteye eldeki arabalarla ve çeşitli malzemelerle merkezin etrafı çevreleniyor ve ateşli silahlar burada yoğunlaşıyordu.⁶⁶ Aynı usul ufak tefek farklılıklarla karşı tarafta da tatbik edilmekteydi. Yalnız Osmanlı ordusunun farkı düşman taburlarını etkisiz hale getirmede sipahiye iyi bir şekilde kullanmasıydı. *“Bizim Türklere her zaman yenilmiş ve yeniliyor olmamızın nedeni savunmayı onlar kadar iyi bilmeyişimiz değildir. Çok sayıda süvariye özellikle hafif süvariye sahip olan düşman genellikle uzak mesafeden çevremizi sarıyor, kendisine saldırılmasına fırsat vermeden ansızın arkadan saldırıyor...”* Marches kendi taburlarına taarruz eden Osmanlı sipahisini bu şekilde anlatıyor ve Osmanlı ordusuyla arada ateşli silah noktasında bir farktan ziyade süvariye kullanma mantığındaki farklılığa dikkat çekiyor. (Emecen, 2010: 61).Keza aynı vurguyu tekrarlayan Habsburg komutanlarından General Basta da Osmanlı süvarisinin-sipahisinin manevralarından kurtulmanın çarelerini aramıştır.

Osmanlı ordusunun bu noktaya nasıl bir seyir takip ederek geldiğine bakacak olursak; Ortaçağın sonlarında şekillenen Türk-İslam muharebe kurgusu sipahiler üzerine yapılmıştı. Süvari temelli Asya orduları bir insan ömrü kadar sürede devasa coğrafyalar fethetme imkânı veriyordu. Büyük cihangirlerden Emir Timur, Tüzükat’ında ordu tanzimine dair ayırmış olduğu kısımda ateşli silahlara geçişten önceki dönemlerde nasıl bir usul takip edilmesi gerektiğine dair mühim bilgiler vermektedir. Eserde farklı sayılarda askerin nasıl tanzim edileceğine dair tarifler verilmiş olsa da askerlerin evsafi itibariyle farklı sınıflar barındırmamaktadır. *“Her çeri iki at, ok-yay, bir sadak, bir kılıç... alsın”* şeklinde verilen techizat listesinde

⁶⁶ Raşid’in Rabe muharebesine dair anlatımlarda bu daha net görünmektedir. (Raşid, 1282/1: 79,80).

ordunun tamamının tek tipte yani okçu-süvari tarzında şekillendiğini görüyoruz. (Timur, 2004: 81).

Meydan muharebelerindeki Ortaçağdan itibaren süregelen taktik ve tanzim Osmanlı'da yeniçeri ocağının kurulmasıyla daha 14. asırdan itibaren değişmeye başlamış, 15. asırda ateşli silahların devreye girmesiyle olgunlaşmıştı. Yeni düzende nev'-i şahsına münhasır olarak geliştirilen muharebe sistemlerinin başka devletlerin orduları tarafından da takip edildiği görülebilir. Mesela 16. asır başlarında Safevîler karşısında doğudaki en büyük müttefiklerden birisi, yeni yeni yükselişe geçen Babürîlerdi. Bir önceki asra damgasını vuran Timur Rönesans'ının en parlak varisi olan Zahirreddin Muhammed Babür, Hint seferleri esnasında Osmanlı'nın ateşli silah teknolojisindeki tecrübesini yakinen takip ediyordu. Hindistan'a düzenlediği seferlerdeki iki büyük muharebede bunları görmemiz mümkündür.⁶⁷

Bu taktik 16. yüzyıl boyunca, daha evvel Çaldıran'da Safevî ordusundaki Türkmen süvariler karşısında da benzer şekilde tatbik edilmişti. Sadece Asya muharebelerinde değil, Avrupa'da da bu usulün iş gördüğünü söyleyebiliriz. Mohaç meydan muharebesinde Avrupa'nın en mümtaz süvari sınıflarından olan Macar şövalyeleri hemen hiçbir varlık göstermeden mağlub olmuşlardır.

Bu dönem araba, hendek, kazık mânia gibi siperler daha ziyade merkezin (gol) muhafazasına yarıyordu. Çünkü ordunun büyük kısmı halen sipahilerden mürekkepti. Ağır top ve tüfeklerin aksine ok ve yay kullanan sipahiler seri bir kerr ü

⁶⁷ Panipat'ta Sultan İbrahim'e karşı girişilen savaşın hazırlıklarını anlatırken "Üstad Ali Kuli'ya Rum usulüne göre, arabaların arasındaki zincirler yerine öküz derisinden halatlar büküp, arabaları birbirine bağlaması emredildi. Her iki araba arasına altı yedi çit olacak; tüfenkendazlar bu araba ve çitlerin arkasında durup, tüfek atacaktı." (Zahirreddin Muhammed Babür, 2000: 424). İfadelerini kullanmaktadır. Buradan da arabalar arasına zincir (veya halat) çekilerek oluşturulan istihkâmlarla topçuların ve tüfenkendazların tahassun edebilecekleri mevkiiler oluşturarak savaşma usulünü Osmanlı'dan öğrendiklerini görebiliyoruz. Yine aynı yerde meydana kurulan istihkâmlardan bahsederken araba ve çitlerin arkasına yayaların ve tüfenkendazların yerleştirilmesinden de bahsetmektedir. İlâveten meydan içinde hendek ve kazık mânialar hazırlandığı da zikredilmektedir.

Aynı yıl (H. 993) Hindûlara karşı girişilen bir gazâda Babür Şah'ın ordusunda Mustafa Rumî ismiyle zikredilen bir topçu bulunmaktadır. (Zahirreddin Muhammed Babür, 2000: 499-517). Osmanlı tebaasından olan Mustafa Rumî savaşta evvel hafif ve kullanışlı "Rum" usulü arabalar hazırlayarak aralarına zincir çektiğinden bahsetmektedir. Buradan da yine top, tüfek ve darbzen atışları yapılmaktaydı. Osmanlı meslektaşının işinde gösterdiği maharet, Üstat Ali Kuli'nin hasedini celb etmiş olması da aradaki teknik farkın açık bir tezahürüdür.

Her iki muharebede az sayıda askeri olmasına rağmen filleri olan kalabalık Hindistan ordularını bu taktik ile yendiğini anlayabiliyoruz. Zira filler (hassaten zırha bürünmüşlerse) durdurulması imkânsız devler olarak harp meydanlarında kullanılıyorlardı. Hindistan coğrafyasında top kullanılması Babür Şah'ın kolay ilerlemesini de sağlamıştır.

ferr harbi yapabilecek kabiliyettediler. Sağ cenahı muharebe Avrupa'da ise Rumeli Beylerbeyi, Asya'da ise Anadolu Beylerbeyi sevk ve idare ediyordu. (Hammer, 1990/1: 493). 16. asır boyunca da temelde süvari sınıfı, -Türk-İslam coğrafyasında sipahiler- ağırlıklarını muhafaza etmişlerdi. Ateşli silahlar ise muharebelerde ordugâhın kalbi olan merkezi muhafaza etmek ve katî netice almak saikiyle bu noktaya yapılan taarruzları ters-yüz etmeye yarıyordu.

Tüm bu tanzimler ve adaptasyonlara da bakılarak nev-i şahsına mahsus bir savaş mantığının geliştiğini görmek mümkündür. Osmanlı ordusunun devrinin değişen teknik şartları içinde sadece gördüğünü alan değil aynı zamanda yeni usuller ve taktikler geliştirebilen bir yapıda olduğu görülür. (Murphey, 2007: 37).

17. asırda cereyan eden savaşlarda sipahi de sipere girmeye ve tüfek kullanmaya başlamıştı.⁶⁸ (Barkan, 1968) asrın sonlarına doğru yivli tüfekle seferlere gelinmesine dair emirler de sipahinin ateşli silah teknolojisinin uzağında kalmadığının bir nişanesidir. Yine de top, tüfek ve süngü kullanımının savaşlarda süvarinin hareket kabiliyetini tahdit ettiği ve tesirini zaafa uğrattığı muhakkaktır.

Değişime Batıdan bakıldığında ateşli silahlarla mücehhez birliklerin işe yarar bir suret alması oldukça farklı tamamen piyade orduları üzerinden süren bir seyir takip etmiştir. Doğu Avrupa'daki tabur muharebesi kıtanın batısında pek fazla görülmez. (McNeill, 1984: 117-120).

D-ASKER SINIFLARINDAKİ NİSBÎ DEĞİŞİM

Rhoads Murphey'in tesbit ettiği gibi tahrip kabiliyeti yüksek ateşli silahların öldürücü etkisi yüksek cephede fiili olarak bulunan askerin can kaybını artırmaktaydı. Bu da savaşların daha kısa sürmesini ve galebenin bir anda teminini sağlamaktaydı. Muharebe ve muhasara müddetlerinin kısalması da genel zayıflığı azaltmakta ve nüfus ve üretim dengelerini daha az etkilemekteydi. (Murphey, 2007: 197). Yalnız diğer taraftan Murphey'in ifade etmeyi ihmal ettiği husus şudur ki Ortaçağ sonrası savaşlarda faal muharip kuvvetlerin hayatta kalma şansı düştüğü için tecrübeli, ustalık ve meleke kesb etmiş, "*umur-dide*" cengâverlerin sayısında bir hayli azalma yaşanmıştır. Harp medyalarındaki simalar 16-17. yüzyıllarda daha

⁶⁸ Ayrıca bahsi geçen döneme ait vakayinameler ve tarihlerde de savaşların gidişatı içinde metris ve siperlere girme ayrıntısı yer almaktadır.

çabuk değişir olmuştur. Yeniçağ orduları bundan böyle Ortaçağa nisbeten daha az profesyonel, iyi yetişmiş asker ihtiva edecektir.

Askerî değişimle ordularda yer alan askerî sınıflar da farklılık gösterme başlamıştır. Tüzükât-ı Timur'dan da nakledildiği gibi Ortaçağ Türk-İslam orduları temelde süvari- sipahi sınıfından müteşekkildi. Bunun en bariz tezahürü Farsça ordu manasına gelen “sipah” kelimesinden türeyen “sipahi” ve Arapça yine aynı manadaki “cünd” kökünden gelme “cündî” kelimelerinin süvari askeri ifade ediyor olmasıdır. Yani asker denildiğinde zihinlerde canlanan suret daima atlı olmuştur.

Yalnız 14. asra doğru kale muhasaralarında yaya askere duyulan ihtiyaç neticesinde Osmanlılar Yeniçeri askerini teşkil ettirmişti. Bundan başka kale muhafızları gibi daimî, Yörük, müsellemler gibi muvakkat hizmetler gören askerî sınıflar teşekkül etti. 17. asırda kapıkulları arasındaki süvari sınıfı olan altı bölük halkı haricinde yeniçeriler, topçular, humbaracılar, cebeciler gibi sınıflar çoktan ortaya çıkmıştı. Taşrada da sarıca ve sekbanlar paşa kapılarında vazife yapar olmuşlardı. Bunlar her ne kadar sipahilerle aynı savaş usullerine sahip olsalar da teşkilat itibariyle temelden bir farklılık arz ediyordu. Bir meydan muharebesinde Kapıkulu sipahisini, timarlı sipahiye, sarıca veya sekbanı birbirinden ayırt etmek çok da kolay değildi. Bunlar tehzizatlarının neviden çok savaşta buldukları mevki ile tanınabilirlerdi.

Paşa kapısı askerleri de umumiyetle süvari olan sarıca ve sekbanlardan mürekkepti. Bunların sayılarına dair fikir edinmeyi sağlayan bir kayıt, II. Mustafa'nın 1696'da topladığı ordunun içinde bulunan paşa kapısı neferlerine dair bir listedir. Hanzade Ali Bey 300, Köprülü-zade Numan bey 150, Kapıcıbaşızâde Mustafa Bey 50, Yenişehir ayanından Mihaloğlu 50, Turhanbeyoğlu 100, Defterdar 100 ve sair vilayet ayanı da iktidarlarınca asker göndermeye memur edilmişlerdir. (Uzunçarşılı, 1983/2: 561). Zikredilen meblağ çok gibi görünmese de o zamana değin talep edilenin fevkindedir. Devlet uzun süren ve birden çok cephede cereyan eden savaşlar neticesinde asker sıkıntısı içine girmiştir. Bunun temel sebebi de ayrıca belirtildiği üzere ateşli silahların tahrip gücü ve bununla mütenasip olarak harp meydanında verilen zayıfın artmasıdır.

Viyana muhasarasına katılan Osmanlı kuvvetlerine baktığımızda ordunun üçte ikisinin süvari askerden mürekkep olduğu görülmektedir. Bu süvarilerin de yine

yaklaşık dördte biri tımarlı sipahidir. Askerin genel sayısı içinde ise tımar erbabı beşte bir oranında görülmektedir. (Uzunçarşılı, 1983/2: 440).

Muhasaradan 17 yıl sonra sadarete geçen, askerî tecrübesiyle ve ıslahatlarıyla meşhur olan Amcazade Hüseyin Paşanın sadaretinde ordunun asker ihtiyacını hin-i seferde nerelerden ne surette karşılayacağına dair hazırlanan bir listede dönemin ordusu içinde sipahiye ve sair askerî sınıfları sayılarıyla beraber görmek mümkündür;

18.000 yeniçeri, 4.000 serdengeçti, 5.000 tüfengendaz, 4.200 topçu, 800 nakliye neferi, 1.600 Mısır piyadesi, 500 Mısır mülazımı, 3.500 Arnavut piyadesi, 2.000 Bosna piyadesi, 3.800 Tuna sahili müdafileri, 700 hasağa, 500 sadrazam piyadesi, 1.000 Rumeli Beylerbeyi piyadesi, 500 Hüdavendigâr piyadesi, 500 Valono ve Dulcigo sancağı piyadesi, 200 Ohri, 200 Elbasan, 200 Tuna tabyası, 200 Kruçes, 3.400 Evlâd-ı fâtiyhân, 2.500 Bosna garnizonu, 1.200 Bosna geçitleri askeri, 310 Bihaç, 500 Bosna yeniçerisi, 5.000 aylıklı yeniçeri olmak üzere piyade sınıfı yekûnda 60310 asker etmektedir (Hammer bu rakamı sehven 57510 olarak hesap etmiştir).

11.670 Sipahi ve silahtar, 1.393 serdengeçti, 500 timara mutasarrıf çavuş, müteferrika, kâtip, 600 de Mısırdan, 2.700 sadrazam maiyeti ve sekbanları, 500 Halep valisi, 500 Anadolu beylerbeyi, 2.500 Anadolu tımarlı sipahisi, 500 Sivas beylerbeyi, 1.000 Sivas tımarlı sipahisi, 450 Karaman beylerbeyi, 600 Diyarbakır beylerbeyi, 490 Diyarbakır ocakzadeleri (bunlar da tımarlı sipahi olsa gerektir), 400 Adana beylerbeyi, 2.560 Anadolu paşaları, 650 Maraş beyi, 500 Rumeli valisi, 4.000 Rumeli tımarlı sipahisi, 850 Rumeli paşaları, 1.368 Rumeli garnizonu askeri, 800 Ocakov beylerbeyi, 200 Niğbolu, 300 Kruçes, 500 Bosna valisi, 500 Bosna tımarlı sipahileri, 500 Selanik paşaları, 500 Selaik garizonu. (Hammer, 1990/6: 614). Yekûnda süvari mevcudu 37061 (Bu rakamın hesabına dair de sehiv vardır) süvari emektedir. Bu rakamlar ordunun sefer esnasında yürüyecek mevcudunu vermektedir. Burada tımarlı sipahinin nüfusu 8990 etmektedir. Buna göre sipahinin oranı diğer süvarilere kıyasla dördte bir gibi bir sayıya tekabül etmektedir. Bu da Viyana muhasarasındaki oranla aynıdır. Sefere çağırılan sipahi sayısındaki düşüşe rağmen oranın sabit kalması dikkat çekicidir. Diğer taraftan paşalardan ve vezirlerden istenilen kapı halkı süvarilerinin mevcudu 9810 olarak verilmiştir. Bu da az da olsa tımarlı sipahi mevcudunun üstünde bir rakamdır. Hâlbuki daha kısa bir

süre önce sarıca ve sekbanları lağveden bir emirname neşredilmiştir. (Hammer, 1990/6: 545).

450 Oçako seraskeri Yusuf Paşa, 200 Trabzon paşası, 1.500 Kastamonu paşası, 11.015 Kastamonu, Bolu, Trabzon ve Canik timarlı sipahisi, 936 sipahi, silahtar ulufeci ve gurebâ, 10.000 yeniçeri, 1.500 tüfengendaz, 500 topçu, 80 nakliye neferi, 1.500 hazine piyadesi, 17.780 demesine mukabil 27.681 mevcut etmektedir.

500 Kereç ve Aman müdafileri Erzurum paşası, 100 Karahisar sancağı, 50 kefe sancağı, 500 Trabzon timarlı sipahisi, 400 Karahisar timarlıları, 200 yeniçeri, 500 tüfengendaz, 150 topçu, 490 Erzurum gönüllüsü, yekûn 5320 demekle esasında verilen rakam 2.890 etmektedir.

800 Mora, Tırhala, Karadağ timarlıları, 300 Eyüp Paşa, 3.000 hazine piyadesi, 200 yeniçeri, 50 Karlı ili sancağı, 50 İslam Bey, 160 cebeci ve topçu, 500 Sertçeşme (?) ilk defa doğru olarak 5060 rakamı mütercim Atâ Bey tarafından derc olunmuştur. Bu kısımdaki timarlı sipahi sayısı ise 12.715 olarak görülmektedir. Bu kısımda piyade ve süvari askeri tefrik etmek mümkün olmadığı için burada verilen 35.631 toplam mevcut içinde sipahinin oranı %35 civarında olmaktadır. (Hammer, 1990/6: 613-614).

İlk kısım Orta Avrupa'da sefere çıkan ordunun mevcuduna müteallik olup ağır ordu tesmiye edilen kısımdır. Bunun içinde değil sipahinin, süvari birliklerin dahi oranı üçte bire karşılık gelmektedir. Zira artık tabur muharebeleri, kale muhasaraları ve müdafaaları ağırlık kazandığı için süvari sayısının azalması tabiidir. Fakat diğer ordularda halen timarlı sipahi ağırlığını muhafaza etmektedir. Yine de 17. asrın sonuna gelindiğinde artık kapıkullarının ve paşa kapısı neferlerinin sayısındaki artış karşısında timarlı sipahi mevcudu erimiştir. Elbette buradaki rakam yekûndaki sipahi sayısını değil, sefere memur edilenlerin mevcudunu vermektedir. Yine de Kanuni devri için verilen 200.000 mevcut artık hızla azalmaya başlamıştır. Değişen savaş şartları Ortaçağın toprağa bağlı askerî teşkilatı yerine merkezden beslenen orduları ön plana çıkmaya başlamıştır.

Listelerde verilen “serdengeçti” sınıfını da Hammer'in kapıkulları içinde tadat etme meylî olmakla beraber bunların sadece ulufeliler içinden olduklarına dair başka hiçbir yerde malumat verilmemiştir. Bazı yerde “yeniçeri serdengeçtisi”

tabirinin kullanılması Hammer’i bu noktada yönlendirmiş olsa gerektir.⁶⁹ Yoksa kayıtlardaki bazı serdengeçtilerin esasında timarlı sipahi olduğunu görmek mümkündür.⁷⁰

Esas dikkat çeken husus ise yüz bine yaklaşan ordu nüfusunda piyadelerin ağırlık kazanmasıdır. Artık ateşli silahlar etkin hale gelmiş ve süvarinin Ortaçağdaki tartışmasız üstünlüğü kırılmıştır.⁷¹

Yine şunu belirtmek gerekir ki timarlı sipahi ordularının mevcudu üzerine kesin rakamları verebilecek resmî yoklama defterleri henüz tasnif edilmemiştir. Bunun ötesinde hiçbir askerî sınıf için de bu türlü bilgilerin sağlıklı şekilde elde edileceği ve yıllara göre kıyaslanabileceği vesikalardan mahrum bulunmaktayız. Vakanüvislerin veya diğer tarih yazıcılarının rakamları ise ancak oranları kavramak noktasında bir kıymet arz etmektedir. Yine de bahsi geçen eserlerdeki rakamların pek çoğu doğrudan kabul edilebilecek sıhhatte görülmemektedir. Uzunçarşılı Viyana muhasarasına giden ordunun mevcudunu verirken geri hizmet birliklerini de dâhil ettiğinde 500.000 rakamına ulaşmaktadır. (Uzunçarşılı, 1983/2: 444). Böyle bir nüfusun günümüzde dahi büyükşehir sayıldığı hesap edilerek göz önüne getirilecek olursa bunların atları, develeri, katır ve koyunlarının iaşesi ve sefer esnasında yürütülmesi gibi meselelerin ne derece imkânsız olduğu anlaşılacaktır. Diğer taraftan aynı muhasarada Osmanlı ordusunun dörtte üçünün ganimet ve kölelerin fazlalaşmasıyla doyum bulup gittiği sırada ele geçen bir mektuptan şehirde ancak beş bin müdafii kaldığını öğrendikleri naklediliyor. (Hammer, 1990/6: 379). Bu kadar külliyyetli bir muhacim kuvvet karşısında bu denli büyük bir kaleyi beş bin kişinin müdafaa etmesi ve hisarlar boyunca etkili bir ateş gücü vücuda getirmeleri de

⁶⁹ “Kâfirler top ve tüfeng ile mürûr ve ubûra mümanaat üzere iken Yeniçeri serdengeçtileri ve sair piyade askeri ve donanma-yı hümâyûn levendâtı karşı geçilmekle...” (Raşid, 1282/2: 409).

⁷⁰ Ankara’dan Mehmet, Bolu’dan Ramazan, Çankırı’dan Halil ve Şahin, Hamid sancağından Hüseyin serdengeçti olarak deftere yazılmakla beraber daha evvel de timar tasarruf ettikleri kayda geçmiştir. (BOA, KK. d, 194, 131, 141, 149, 284 nolu hüccetler).

⁷¹ Bu sınıflardan birisi de “humbaracılar”dır. Bir nevi bomba olan humbara (veya kumbara) 17. asırda sıkça kullanılır olmuştur. Hatta bazı kimseler “kumbaracılık ilminde mahir olduğu” için timara hak kazanmıştır. Selanik’ten kendisine ibtida timar verilen İsmail ve Ohriden yine ibtida timara hak kazanan Süleyman hakkında tanzim edilen hüccetlerde bu madde şerh düşülmüştür. (K.K. 355, 360). Ayrıca bu devirde büyük humbaralar havanlarla atılarak uzun menzilli ve düştüğü yerde infilak eden toplar vücuda getirilmiştir. (Raşid, 1282/2:132).

muhaldir.⁷² Müdafilerin ve Osmanlı ordusunun mevcudu hakkında verilen rakamlar doğru kabul edilecek olursa Viyana'nın böyle bir muhasaraya dayanması imkânsız olacaktır.

17. asırda muharebelerde yer alan orduların nüfuslarıyla alakalı daha derli toplu bilgiler edinmek belki uzun vadeli bir çalışmanın neticesinde mümkün olacaktır. Yine de açıkça görülmektedir ki Osmanlı ordusunda farklı sınıflardan ve farklı işlevlere sahip askerlerin sayısı arttıkça sipahi mevcuduna olan ihtiyaç da azalmaya başlamıştır.

---

⁷² Rakamların istikrarsızlığına dair bir başka soru işareti de muhasaraya gelen ordu hakkında Avusturya kaynaklarının verdiği rakamlardan kaynaklanmaktadır. (Hammer, 1990/6: 602). Yekûnda 162.600 askerin şehri kuşattığı iddia edilmektedir. Rakamlar arasında fark kaynakların muteberliğini sorgulatmaktadır.

III. BÖLÜM-17. ASIR SAVAŞLARINDA SİPAHİLER

Zafer veya hezimetlerde muhakkak ki askerin evsafı ve techizatı mühim bir rol oynamaktadır. Lakin muharebelerin umumî seyri içinde bu unsurların ne derece âmil olduklarını, benzer şekilde techiz edilip teşkilatlandırılmış orduların savaşlardaki etkinlikleriyle mukayese etmek gerekir.

Peki, neticeyi belirlemede ordunun yapısından daha müessir olan unsur nedir? Elbette ki strateji... Eskiden beri dünyada en yaygın ve en çok bilinen strateji oyunu olan satrançta “eşit miktarda ve evsafa taşlarla” galebe etme hüneri üzerinde durulmuştur. Savaş meydanı da bu oyuna benzetile gelmiştir. Üstünlük bir hamleyle sağlanabildiği gibi bir ufak ihmalle de kaybedilebilir.

Bu noktadan meseleye yaklaşarak Osmanlı sipahisinin 17. asırda yer aldığı bazı savaşları ele alıp inceleyeceğiz. Buradan yola çıkarak askerî yapıdaki değişimin zafer veya hezimetle ne derece müessir olduğunu görmemiz mümkün olacaktır. Özelde de Osmanlı sipahisinin 17. asırdaki savaşlarda ne gibi bir rol oynadığını değerlendirmek mümkün olacaktır.

A-TAARRUZ

Askerlik kaidesinde meşhurdur ki en iyi müdafaa taarruzdur. Sipahinin süvari olması da taarruz noktasında kıymetini artırmaktadır. Hassaten düşmanı aniden basmak veya bir mukabil taarruzla yüz geri döndürmek gerektiğinde sipahi cidden işe yaramaktadır. Çoğu zaman çarhacı yani öncü kuvvet olarak düşmanın ilk hücumunu karşılamak ve gerideki asıl orduya zaman kazandırmak vazifesi sipahiye düşmektedir.

1-Çarha Taarruzu

Çarha taarruzu ordunun önünden giderek düşmanla ilk karşılaşan ve onun kuvvetini sınanan harekâttir. Çarhacılardan mümkün mertebe düşmanın kuvvetini ölçmeleri ve mümkünse moralini bozmaları beklenir. Bu kuvvetler meydan muharebesinden önce ordunun biraz ilerisinde yer alabildikleri gibi sefer esnasında ordunun gideceği istikamette birkaç konak ileride de bulunabilirler. Savaşı ilk başlatan kuvvetler de genellikle bunlardır.

Çıkdı remze çarhacılarla o şîr İtdi ol mülhidler ile dâr-gîr.
(Âsâfî, 2007: 111).

Akabinde kimi zaman firar eder gibi ricat ederler. Böylelikle düşmanın savaş düzeni bozulmuş bir şekilde gayrinizamî takip etmesini sağlarlar. Böylelikle asıl ordunun içine çektikleri de olur. (Evliya, 2001/5: 67).

Resim 27: Mohaç savaşını gösteren minyatürde çarhacılar. Atları süratli ve çevik olmaları için zırhsız, kendileri ise düşmana karşı ezilmemeleri için baştanbaşa zırlı olarak hücumla kalkmışlar. Nusretnâme, 1588, Topkapı Sarayı Müzesi, 1524/256b

II. Çehrin muhasarası esnasında (1678) müdafilerin imdadına gelen Rusları karşılamak için Tatar kuvvetlerine ilaveten Kara Mehmet Paşa askeriyle hareket etmişti. (Uzunçarşılı, 1983/2: 431). Bu kuvvet uzun müddet gece karanlık iyice çökene kadar mücadele etmiştir. Keza 1699 Zenta muharebesinde de Boşnak Cafer

Paşa orduya zaman kazandırmak için bir miktar süvari ile (ki bunlar da ekseriyetle eyaletlerden gelmiş sipahiler olsa gerektir) Prens Eugene'in ordusuna karşı hücum etmiştir. (Uzunçarşılı, 1983/2: 566). Bu taarruzlar her hangi bir galebe beklenerek değil, bilakis vakit kazanmak için bir miktar askerin dayanabildiği müddet zarfında esas harbe hazırlık fırsatı bulmak için yapılmıştır. Bazı hallerde de düşmanın hakiki kuvvetini görmeye de yaramaktadır.

Büyük çarhacı kollarının bazı zamanlarda hisar ve palangaları aldığı da vakidir. Bunlar top kullanmadan alınabilecek küçük mevziileri tercih etmektedirler. (Raşid, 1282/1: 405-407). Bazen de aynen ordunun sağ, sol ve merkez cenahları gibi teşkilatlandırılarak üç kol üzerine de gönderilmektedirler. (Evliya, 2001/4: 140).

Sipahinin öncü olarak gördüğü işler arasında bir de “karavul” (karakol) hizmeti vardır. Ordu hareket halindeyken veya herhangi bir zamanda etrafı yoklamak lüzumu duyulduğunda bir miktar asker seçilip ileri gönderilir. Bunlardan daha ayrıntılı tarassut etmek için daha az sayıda ayrılan askerlere de “ince karavul” tabir edilir. Bu öncülerin atlı olması alınacak istihbaratın kısa zamanda derlenmesini sağlayacağı ve süratli bir ricat yapılabileceği için süvari askerler gönderilmesi tercih edilmiştir.

Böyle bir karavul faaliyetini Evliya Çelebi Estergon taraflarında ordunun hareketi sırasında nakleder. Bir kısım Niğbolu sipahisi Kadızade İbrahim Paşanın komutasında ve kapısı askerlerinin de takviyesiyle karavula çıkmışlar. Bir müddet sonra bunlar tecrübeli ağaların idaresinde dört bir yana dağılmışlar. Daha da sonra araziye iyice tarassut edebilmek için yine iş bilir yiğitlerden ince karavullar halinde ayrılmışlar. Geçit yerlerini, akarsu ve göl kenarlarını yoklamışlar. Sipahiler atlarını köstekledikten⁷³ sonra nöbete durmuşlar. İbrahim Paşa karavulların gece ateş yakmalarını ve gürültü etmelerini men etmiş kendisi de karavulların oluşturduğu dairenin merkezinde olacak bir yerde oturup gece uyanık durmak için kahve, çay ve çeşitli meşrubat ve yiyeceklerle meşgul olmuş. Gece yarısından sonra nöbet yerlerini teftiş etmiştir. (Evliya, 2001/6: 175-176).

Bu şekilde kol kol ayrılan karavullar civarda ne olup bittiğini, arazi durumunu ve düşmanın hareketini merkez orduya haber verirlerdi. Ani bir taarruzu ikaz etmek

⁷³ Atların ayaklarına yarı serbest yayılabilmeleri için vurulan deri veya demir bağ

icap ederse de “*Allah Allah*” nidasıyla bunu duyururlardı. Bu hizmet esnasında yararlık gösterip baskını haber vermek de dirliğe liyakat sebebiydi.

Karavullar da zaman zaman çarha taarruzu yapıp ellerinden geldiğince düşmanı oyalamaktaydı. Hatta çok daha uzak yerlere gönderilip güçlerinin yettiğini yüz geri döndürmeleri istenmiştir. Eğer karşılaşılan düşman kalabalıksa da orduya dönüp haber vermeleri ve tedbir alınması için rapor vermeleri gerekmektedir.⁷⁴ Bu haliyle karavul ile çarhacılık birbiriyle çok benzer bir hal almaktadır.

2-Doğrudan Taarruz

Muharebe esnasında sipahinin taarruzu ise daha ziyade mutad olduğu üzere ordunun sağ ve sol cenahlarında gerçekleşmekteydi. Zaten merkez iyice tahkim edilmiş olduğundan buradan at koparmak çok da mümkün değildi. Sipahi her zamanki yerlerinden hücumla düşmanın mukabil kanatlarını veya mümkünse merkez hattını kırmaya çalışırdı. Rabe Nehri muharebesinde (1664) Osmanlı ordusunun merkez kanadı nehrin düşmandan yana olan yakasına geçmişti. Burada nehir Osmanlı tarafına doğru bir kıvrım yaparak geçtiği için bir yarım ada oluşturmuştu. Habsburg askeri müttefiki Fransızlarla beraber burayı tazyik altına alınca merkeze nefes aldırabilmek için sipahi dört büyük fırka halinde sol cenahtan, üç büyük fırka halinde de sağ cenahtan taarruza geçti. O esnada üç büyük takım sipahi de merkezden taarruza hazırlanmıştı. Bir başka sipahi birliği ise nehrin muharebeden uzak bir tarafından dolaşarak çevirme için düşmanın arkasına sarmak üzereydi. (Hammer, 1990/6: 134). Galip ihtimal Ağustos ayında suları azalarak süvari taarruzuna müsaadeli hale gelen Rabe nehri, yağmurun takviyesiyle yükselmeseydi bu hareket zaferle neticelenecekti. (Uzunçarşılı, 1983/2: 413). İçine düştüğü halin farkına varan ve çevirme tamamlandığı takdirde ricata dahi mahal kalmayacağını anlayan Habsburg başkomutanı Montecuccoli ani bir kararla mukabil hücumu kalktı. Sipahinin tamamı karşıya geçmeden daha dar bir hilal şeklini alan Habsburg ordusu Osmanlı merkez kanadını, düşman canibinde tutunduğu yarım adadan sürmeye muvaffak oldu. Merkezin beklenmeyen sukutu zaten taşan nehirde geçmekte

⁷⁴ Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Uyvar muhasarasında eyalet sipahilerinden beşer bin kişilik birlikleri Baltık sahillerine kadar uzanıp yağma ve tarassut ile görevlendirmiştir. Kalenin mevki nazara alınacak olursa böyle bir karavul hareketinin çok geniş çaplı olduğu anlaşılacaktır. (Evliya, 2001/6: 193).

zorlanan sipahiyi taarruzundan vazgeçmek zorunda bıraktı. (Hammer, 1990/6: 135). Osmanlı ordusunun içinde sipahinin taarruz tarzını göstermesi bakımından Rabe (st. Gotthard) muharebesi hareket tarzının en net şekilde resmedildiği savaşlardan biridir.

Ateşli silahların yaygınlaştığı ve Osmanlı ile rakipleri arasındaki teknolojik üstünlüğün iyice belirsizleştiği dönemlerde bile Osmanlının süvariye kullanmadaki mahareti halen Avrupalı düşmanlarını çaresizlik içinde bırakmaktaydı. Osmanlı süvarisi ilk fırsatta harp meydanını sağlı sollu çevirip, düşmanı geriden çevirmekteydi. Bu vaziyette düşman nereye taarruz edip ne tarafı müdafaa edeceğini bilemez hale geldiğinden istediği nizamı alamaz ve top ve tüfeklerini bir yere teksif edemezlerdi. (Emecen, 2010: 61).

Bu çevirme harekâtının mümkün mertebe düşmana hissettirilmemesi gerekmekteydi. Onun için de sipahiler kimi zaman pusu içinde beklerler ve düşman istenilen mevkie çekildikten sonra taarruza kalkarak manevrayı tamamlarlardı. (Evliya, 201/5: 68).

Burada iki hususun üzerinde durmak lazımdır; Osmanlı sipahisi at üstünde öteden beri menzilli silah kullandığı için oklayarak veya mermi atarak yahut ciritle düşmana taarruz edebildiği gibi ricat esnasında da aynı tavrı gösterebilmekteydi. Bu surette düşmanla gerekmedikçe göğüs göğse mücadele içine düşmeden vur kaçlarla hatlarını yıpratıp dağıtabilmekteydi.

Diğer bir husus ise çevirme işinin tam kapalı bir çember haline getirilmemesi esasıydı. Raşid'in ifadesiyle; "...meydan cenklerinde bir düşmanın ki cevânib-i erbaası bilcümle mahsur ve selâmet-i halleri bezl-i mâmelik-i kudrete maksûr ola, cümlesi selb-i hayât edinceye dek meydan-ı harb ve kıtâlde sebât ve ekseriyâ me'mûl-i hasma fevât gösterirler..." (Raşid, 1282/2:163). Bu sözlerle Salankamen'de yapılan taktik hatanın düşmana kurtuluş ümidi bırakılmaması olduğunu beyan eder. Böylelikle zaten kurtulamayacağını düşünen düşman cellâdının üstüne canla başla saldıracaktır.⁷⁵

⁷⁵ Ne tuhaftır ki tam tersi bir durum da Salankamen'den sekiz sene sonra Osmanlı askerinin başına gelmiştir. Zenta'da, Tökeli İmre tarafından nehrin düşman canibinde kalanların cansiperane çarpışması için nehrin üstündeki köprünün yıkılması teklif edilmiştir. Lakin bu merhametsizce tedbiri içine sindiremeyen II. Mustafa buna müsaade etmemiştir. Neticesinde düşmanın elinden kurtulmak ümidi bulunan yeniçeriler firarlarına müsaade etmeyen ve kendilerini savaşa teşvik eden vezirleri, paşaları yatağanlarıyla kesmişlerdir... (Hammer, 1990/6: 564).

3-Takip Taarruzu

Diğer bir surette ise; düşman tam manasıyla mağlub edilip, firar edenleri takip etmek için yapılan taarruzlarda da sipahi yine süvari kuvveti olarak kullanılmıştır. II. Mustafa'nın 1696 Ulaş muharebesinde yenilen Saksonya Prensi Frederik'in firar eden kuvvetleri bu şekilde bir takiple imha edilmişlerdir. (Uzunçarşılı, 1983/2: 562). Lakin 17. asrın ikinci yarısında bu tarz takiplerin hem Osmanlı tarafında hem Habsburg tarafında yaşandığını fazlaca görmek mümkün değildir. Hassaten topların ve arabaların sayısı yüksek olan ağır ordu bu tip istikameti belirsiz takiplere müsaade etmemektedir. Tek başına sipahini uzun süreli bir takip taarruzuna girişmesi ise tehlikeyi arttıracaktı.

Uzun takiplerin cereyan etmemesinin en büyük sebeplerinden biri de Orta ve Doğu Avrupa coğrafyalarında çok kısa mesafeli aralıklarla inşa edilmiş sayısız kale, hisar ve palanganın mevcudiyeti olsa gerektir.⁷⁶ Zira pek çok muharebenin sonrasında mağlub edilen düşmanın en kısa zamanda kendisini bu tür bir tahassun-gâha attığını müşahade etmek mümkündür. Böylelikle arkadan gelen sipahinin kılıcından bir an evvel kurtulmak mümkün oluyordu. Ciğerdelen sahrasında bozulan Macar, Çek, Leh, İsveç vs. kuvvetler en kısa zamanda kendilerini Uyvar kalesine kapatarak sipahinin takibinden kurtulmuşlardır. (Evliya, 2001/6: 183).

Takip taarruzundan esas maksatlardan biri de düşman ordusunun tekrar toparlanmasına fırsat vermemektir. Zira bozgunlardan sonra galip gelen taraf bile yeteri kadar yıpranmış oluyordu. Böyle bir anda da toparlanıp gelen düşmana karşı elde edilen zaferi kaybetme tehlikesi vardı.

B-MÜDAFAA

Meydan muharebelerinde sayısı az olanın veya mevki taarruza müsaade etmeyen müdafaaya çekilmesi zaruridir. Müdafa vaziyeti özellikle tabur cenginin ortaya çıkması ve yaygınlık kazanmasıyla daha müreccah hale gelmiştir. Dönem savaşlarında yapılan ilk işlerden birisi de metrisler hazırlamak ve tahassun-gâhlar

⁷⁶ “Nehr-i Râbe'nin berü tarafında ve öte tarafında kırk dokuz aded kal'a ve palanka ve cezîre ve şehir ve varoş, kimi harb, kimi istîman ile dâhil-i havza-i hüküm-i sûtân-ı muzaffer-cüyüş olub...” (Raşid, 1282/1: 407). Ordunun Viyana üzerine yürüyüşünü anlatırken geçen bu ibare Habsburg hududuna girişten itibaren ilk alınan yerlerden bahsetmektedir. Çok uzun sayılamayacak bir mesafede ne kadar meskûn mahal bulunduğunu Raşid'in bu ifadesinde de görmek mümkündür. Keza “bî-hisâb palanka ve varoş ve köyler olub...” ifadesi de yerleşimin sıklığını göstermektedir. (Raşid, 1282/1: 408).

oluşturmak olarak görülür. Sadece meydan muharebelerinde değil, artık kale muhasaralarında da metrisler hem müdafiler hem muhâcimler tarafından hazırlanmaktaydı. Elmas Mehmet Paşa'nın Zenta mağlubiyeti öncesinde Titel kalesini fethetmesini anlatırken Raşid; *“düşmen-i dîn metrisleri zabt olunub iki-üç saat kadar anda olan küffar ile müdâvele-i edevât-ı cenk ve peykâr olunduktan sonra... kal'a-i mezbûre dahî feth olundu...”* şeklinde nakletmektedir. (Raşid, 1282/2: 410). Buradan da anlaşılmaktadır ki kalenin ön kısmına surlardan hariçte olmak üzere metrisler kazılarak bir ikinci istihkâm hattı oluşturulmuştur. Bunlar da ani, süratli, kuvvetli ve beklenmedik zamanlarda yapılabilecek hücumlara karşı bir tedbir mahiyetindedir.

Meydan muharebelerinde de arabalar, hendek, zahire, palanga gibi manilerle setler teşkil edilip hücum hızı kesilmeye çalışılmıştır. Bunların hazırlanmasına mevcut istihkâm sınıfları kifayet etmediğinden sipahinin de eline kazma kürek alması lüzumu doğmuştur. Koçi Bey Osmanlının istihkâmcı vazifesi gören Yörüklerinin iş görmediğini söyleyip tenkit ederken, *“Taiife-i mezburun kârı metris kazmak ve top ve tüfeng hizmetin itmek idi. Erbâb-ı timar bu makule kullukda olmayub ve ellerine kazma ve kürek almayub cenk ve harbe hâzır ve âmâdeler idi.”* demektedir. (Koçi Bey, 2007: 208). Burada artık sipahinin de kazma kürek işlerinde çalışmaya icbar edildiğinden yakınmaktadır. Şikâyete sebep olan husus esasında Yörüklerin iş görmemelerinden ziyade istihkâma ihtiyacın günden güne artmasıdır. Bundan ötürü sipahi de artık acele taraftan hazırlanması gereken metrislerin inşasında çalışmaktadır.

Yine de sipahiden önce bu tip hizmetlerde başka zümrelerin istimal edildiğini de görmek mümkündür. Rabe Nehri muharebesinde (Sen Gotar) 1664'de nehrin düşman orduları tarafında olan yakasına geçmek için köprü hazırlama ve gerekli istihkâmı oluşturma işlerinde yeniçerilerin vazifelendirildiği belirtilmektedir. (Raşid, 1282/1: 79). Sipahi ancak bunların muhafazası ile vazifelidir. Nitekim karşıdan Habsburg askerinin hücumu vaki olunca atlarını nehre sürüp cenge tutmuşlardır.

Sipahinin metris, köprü ve palanga inşası gibi işlerde istihdamı düşmanın henüz uzakta olduğu ve acelelen bir tedarik görülmesi gerektiği haller için caridir. Ki bu türlü vaziyetlerde orduda sınıf ayrımı gözetmeksizin gayret beklenir.

Meydanlarda istihkâmların bu derece revaç bulması ve yaygınlaşmasıyla artık süvarinin baskın verip düşmanı dağıtma fırsatı daha az eline geçecektir. Evliya Çelebi Macar Kralı I. Rakoczi'yi bir meydanda muhasara etiklerinde Macarların aldığı tertibatı anlatırken; “*tabur hendeklerinden taşra iki kat hendek dahi kazub cereyân eden nehr-i (...) hendek içinden akıdub hendekler önüne nice yüz bin hurde kuyular kazub etraflarına çarh-ı felekler şaranpav parmaklıklar ve nice kere yüz bin arabaların tekerleklerin yere dökmüş ve çalıları ve nice kere yüz bin dallı ve budaklı dıraht-ı müntehâları paçarız için yere dikmiş ve beş yerde asma cisrler edüb etraf-ı tabura onbir yere dağlar gibi topraklar yığıp tabya-i azimler inşa eyleyüb her tabyaya kırkar ve ellişer balyemez toplar koyub her canibinde havan kumbaralar hazır eylemiş ve hendeklerden taşra püskürme barutlu lağımlar atmış*” diye tarif etmektedir. (Evliya, 2001/5: 73). Tarife bakılırsa üç kat hendekli, etrafı kuyular ve toprak yığınları üzerine saplanmış kazık mânialarla çevrili, araba tekerleri ağaç ve çalı çırpıyla takviye edilmiş, beş asma köprülü, her biri kırk elli topu barındıran on bir burç-tabyalı, havan toplu bir tabur hazırlanmıştır. Bahsedilen istihkâmat birçok kale kadar metin ve aşılması zor bir hale büründürülmüştür. Şu haldeki bir yerde yapılacak muharebe elbette ki biline geldiği şekliyle bir meydan muharebesi olmayacaktır. İster istemez sipahi atını süratle meydandaki hasmının üstüne sürme imkânını kaybetmeye başlamıştır. Buna mukabil sipahinin yoğun şekilde tüfek kullanmaya başladığı görülür. Bu da demektir ki hin-i hacette sipere girmekteydi. “*Top ve tüfenk ve humbaralarla nâre-feşân cenk ve harb olmağla*”... (Raşid, 1282/2: 133). Artık savaşlarda ateşli silah hâkimiyeti -hususan muhasaralarda- daha net görülmektedir. Sipahi de artık metrise girip, tüfek atmaya başlamıştı.

Elbette ki bu usuller sipahinin süvariliği ile mecz olmamaktadır. Lakin savaşların da çehresi değişmeye başlamıştır. 17. asrın sonlarında artık ordunun üçte ikisinin piyade askerden müteşekkil olması ve meydan muharebelerinde doğrudan mücadelenin azalması sipahiyi de yeni ve farklılaşan savaş usullerine intibak etmeye mecbur etmiştir. Fakat bu asırda halen tüfeğin ve diğer ateşli silahların etkinliği yeterli değildi. (Emecen, 2010: 61). Nihai neticeyi halen tüfek namlusu değil kılıç namlusu tayin ediyordu. Onun içindir ki bu dönemde halen tüfenkendaz hatlarının gerisinde atları eyerli bekleyen sipahileri görmek mümkündür. (Evliya, 2001/6: 192).

C-MUHASARA

17. asır Avrupa'sında kaleler ve hisarlar oldukça yaygındı. Her ne kadar topun etkili kullanılması ile muhasaralar kısalmış ve kalelerin korunaklılığı azalmış gibi görünse de yeni gelişen muhasara tekniklerine mukabil müdafaa taktiklerinde de gelişmeler yaşanmıştı. Kale surlarının etrafı artık sadece hendeklerle çevriliyordu. Palanga ve şarmpol tipi istihkâmlarla ve metrislerle de çevriliyordu. Bu ilave istihkâmlar doğrudan surlara tırmanmayı önlemek ve düşman topçusunun etkili bir menzile girip surları dövmesini önlemek için yapılıyordu. Hassaten yüzyılın ikinci yarısında yaşanan muhasaralara dair anlatımlar neredeyse tamamen ateş ve barut üzerine kurulu gibidir. Müdafilerin attığı çeşitli çapta top ve tüfekler, humbaralar kalenin eteklerini yakmaktaydı. Diğer taraftan muhasara edenler ise yine toplar ve tüfeklerle surları ateşe tutarken, yerin altından da lağımlar yakarak istihkâmları indirmeye uğraşıyorlardı. Kale içinden ise mukabil lağımlarla karşılık veriliyordu. Dönemin bütün kale muhasaralarında benzeri anlatımlar göze çarpmaktadır. Artık kılıç sadece nihai taarruzlarda iş görür olmuştur.

Bu vaziyette sipahi de farklı bazı vazifeler görmekteydi. Sipahinin muhasaralarda gördüğü vazifeleri muhasara hizmetleri, metris çatışmaları ve süvari muharebeleri olmak üzere üç ana kısımda tasnif etmek mümkündür. Bunlara dair pek çok savaşta sipahinin yeri yine belirsiz kalmakla beraber bazı anlatımlarda ordunun geneli içinde bariz bir surette sipahiye ayırt etmek mümkün olmaktadır.

1-Muhasara Hizmetleri

Sipahi sınıfı daha evvel de belirtildiği üzere askerî değişimle eskisinden farklı olarak kazma kürekle yapılması gereken vazifelerle de muhatap olmaya başlamıştı. 17. asrın ikinci yarısında ise Avrupa coğrafyasında pek çok zorlu muhasarada sipahi mevcuduna müracaat edilmişti. Bunlar kimi zaman müdafaada kimi zamansa muhasarada bulunarak hizmet görmüşlerdir.⁷⁷ Yüzyıl boyunca Uyvar muhasarası (1663), Kamanıçe muhasarası (1672), Çehrin muhasarası (1674,1678), Viyana muhasarası (1683), Belgrad müdafaası (1690) gibi büyük muhasara harpleri cereyan

⁷⁷ Burada kale muhafızı olarak vazife yapan ve müstahfiz timarlarına mutasarrıf olan erbâb-ı timara temas edilmeyecektir. Zira bunlar da timar sahibi olarak geçmekle beraber sefere atı ve techizatıyla iştirak eden "timarlı sipahi"den farklıdır.

etmiştir. Buralarda sipahinin sefere çağırılmasına ve sonrasında dirliğe hak kazanılmasına dair pek çok belge mevcuttur.⁷⁸

Muhasara esnasında orduda mevcut bütün askerlerden azamî derecede istifade etmeye çalışılması gayet tabiidir. Hele ki 17. asırda cereyan eden muhasaralarda gereken ağır istihkâm hizmetlerinde askerin mümkün mertebe her bir neferinin çalıştırılması gerekmektedir.

Bu ağır hizmetlerden birisini Uyvar muhasarası esnasında görmek mümkündür. Düşmanın şarapolleri ele geçirildikten sonra surların karşısına, kale hendeğine toprak yığıp istihkâm yapmak icab ettiğinde her sipahiden dirliğiyle mütenasip hizmet (her bin akçesi için bir torba toprak) istenmiş. Ve bu hizmetler ordu mollası Ünsî Efendi tarafından sicile kaydedilmiştir. (Evliya, 2001/6: 195).

İstihkâmlar hazırlamaktan başka acil durumlarda Yörük sınıfına yardım etmeleri için sipahilerin metrislere top yerleştirme işinde de vazife aldıklarına rastlamak mümkündür. (Evliya, 2001/6: 191).

Ordudaki hayvanların beslenmesi için gereken hizmetlerin bir kısmının sipahilere tevdi edildiği görülüyor. Bunlar hem karavul vazifesi ifa ederken hem de hayvanların çayırlatılmasına nezaret ediyorlardı. (Evliya, 2001/6: 193).

Sipahilerden bazıları geçici süreyle de olsa yeni fethedilen kalelere muhafız olarak bırakılmaktaydı. Uyvar'ın fethinden sonra aynı sene içinde Kütahya sipahilerinden Şeyhî Mehmet isimdeki zaîm yine Kütahya ve civarından 13 sipahi ve bunların cebelileriyle Uyvar muhafazasına bırakılmışlar. Bunların eşkinci sipahiler olduğunu ilgili evrakta, sefer için yapılan yoklamada bulunmazlarsa dirliklerine ilişilmemesine dair yazılmış olan emirden anlamak mümkündür.⁷⁹

2-Metris Çatışmaları

Kale istihkâmlarına yapılacak doğrudan taarruzlarda elbette ki atlı olarak hücum etmek imkânı yoktu. Sipahi de mecburen piyade savaş usulleriyle hareket

⁷⁸ Sipahilerin Çehrin seferine çağırılmasıyla ilgili ferman sureti (BOA, İE. A. , 388). Belgrad müdafaasındaki serdengeçtilere verilen dirlikleri havi defter (BOA, KK. D, 472/193). Kamançe muhasarasında varlık gösterip timara hak kazanan silahtarlarla alakalı tevcihler (BOA, İE. A. , 1327/1, 2, 3, 4, 5, 6). Bu gibi vesikalarda da doğrudan görüleceği üzere kale muhasaralarında veya müdafaasında sipahi faal bir haldedir.

⁷⁹ BOA, İE. A. , 1600

etmek zorunda kalıyordu. Kimi zaman tüfek atıyor, kimi zaman da surlara dal-kılıç tırmanıyordu.

Viyana muhasarasına giden Osmanlı ordusunun öncülerinin peş peşe kuşattıkları iki kalede farklı muhasara usullerini görmek mümkündür;

İlki çarhacı olark tayin olan Kara Mehmet Paşa'nın yanına Halep ve Edirne sipahilerini de olarak Ovar kalesine hücum etmesidir. Bu kalenin önüne gelindiğinde tüfek atışlarıyla müdafiler taciz edilince içerden bir kısım asker huruca kalkar. Bunun akabinde sipahinin atlı muharebe imkânı bulduğu muhakkaktır. Huruc edenler mağlub edildikten sonra kalenin eteklerine yaklaşan asker burçlara sığınan düşmanı üç-dört saat zarfında bertaraf ederek kaleyi almışlardır. (Raşid, 1282/1: 405).

Hemen peşinden Hanburg kalesine varan Halep Valisi Ebubekir Paşa da eyaletinin sipahilerine ve diğer askerlerine muhasara tedariki gördürüp tüfek atmadan doğruca surlara hücum etmelerini emretmiştir. Raşid'in ayrıntı vermemesine mukabil örümcek gibi duvarlara tırmanıldığını söylediğine göre bu hazırlık merdiven ve kementlerden ibarettir. Kısa sürede surlara tırmanan asker (ve tabii bunun içinde sipahiler), düşmanı kılıçtan geçirmiştir. (Raşid, 1282/1: 407).

Ovar kalesi önünde tüfek atanların içinde sipahiler var mıdır yok mudur maalesef Raşid'in anlatımından bir neticeye varmak mümkün olmuyor. "*Sipahi metrislerin gerisinde atlarına binmiş olarak hazır beklemek kanundu.*" (Evliya, 2001/6: 192). İfadesine müsteniden tüfek atanlar varsa da bir kısmının yine süvari olarak beklediğini düşünmek hatalı olamayacaktır. Keza kaleden yapılan huruc harekâtına anında karşılık verilmesi bir kısım sipahinin bu kaide gereğince atlı beklediğini veya en azından atları eyerli ve amade beklerken kendileri tüfek attığı şeklinde anlaşılabilir. Düşmanın hurucunu kendi lehine döndürmeyi başaran sipahiler kalenin eteklerine kadar ilerlemişlerdir. Yalnız Raşid burada da kaledekilerin nasıl etkisiz hale getirildiğine dair verdiği bilgi yetersizdir. Hurucdan sonra ricat edenler için açılan kapıdan girilmiş olması muhtemel görünmektedir. Zira diğer yandan kalenin düştüğünü gören bazı müdafiler mücadelenin ortasında firar etmeye başlamışlardır.

Hanburg kalesindeki usul daha bariz bellidir. Burada bir tarafı uçurum olan kalenin sadece bir cephesi taarruza müsaittir. Bu cepheden hücumla kalkan asker merdiven ve kementlerle surlara tırmandığı için tamamı piyade gibi görünmekte ve

burada sipahiye ayırt etmek veya çatışma içindeki vaziyetini tayin etmek mümkün olmamaktadır.

3-Süvari Muharebeleri

Kale muhasaralarında çokça yaşanan bir çatışma türü de “huruc” tabir edilen harekâttir. Huruc kale içindeki müdafilerin kuşatanların üzerine tertip ettikleri ani hücumlardır. Bu bazen muhasara eden ordunun moralini kırmak için, bazen de surları döven topları veya benzer tehditleri bertaraf etmek için tertip edilir. (Hammer, 1990/6: 327, 375).

Hurucu yapanın da karşılayanın da süvari olması her zaman için muteber olanıdır. Zira içeriden dışarıya hatları yarmak için yapılan bir taarruzda muhasarada bekleyenlerin vaziyet almasına fırsat verilmeden aniden basabilmek için süvarinin süratine ihtiyaç vardır. Diğer yandan süvarinin kale içinden çıktığında hatların zayıf olan yerlerine seri akınlar yapması muhakkak olduğundan karşı koyacak kuvvetlerin de süvari olması gerekmektedir. Böylece atlarıyla huruca kalkan düşmanın yüzünü döndürdüğü her yere onunla aynı anda varıp men etmek mümkün olacaktır.

Süvari muhasara esnasında sipahinin süvari olarak görüldüğü yerlerden biri de muhasara edilen yere dışarıdan gelebilecek yardımlar istikametinde gözcülük etmektir. Bu şekilde metrislerden uzakta dışarıdan gelebilecek yardımlara mani olmak için de sipahi atlanarak belirlenmiş mevzileri tarassut edip, tutmaktaydı. (Evliya, 2001/6: 193).

Netice itibarıyla kale muhasaraları daha ziyade piyade üzerine kurgulanmak zorundaydı. Zira surlar, hendekler, tabyalar ve sair istihkâmları atla aşabilmek imkânı yoktu. Süvari muharebesinin gerçekleşmesi için ya kale kapılarının açılması veya toplarla düzlenmesi gerekiyordu. Aksi takdirde muhasara hatını içerden veya dışarıdan yarma hareketlerine karşı yapılan çatışmalar dışında atlı askere çok bir iş düşmeyecekti.

Onun içindir ki sipahinin muhasaralarda at belinde yapacağı süvari muharebesi diğer vazifelerinden daha az oluyordu.

SONUÇ

Timarlı sipahiler 17. yüzyılda Osmanlının bütün ciddi muharebelerinde halen ordunun en külliyetli miktardaki askerî sınıflarından birini teşkil ediyordu. Sipahilerin sayısında bir düşüş yaşandığı muhakkaktır. Lakin bu azalma sipahinin savaşma isteği veya kabiliyetindeki kifayetsizlikten çok yeniçağda yaşanan askerî değişimden kaynaklanıyordu.

Askerî değişimin temelinde gittikçe yaygınlaşan ve kullanışlı hale gelen ateşli silahlar yer alıyordu. Eski savaş usulleri değişmeye başlamış ve muharebe mantığı da farklı bir şekle bürünmüştür. Neticesinde savaşın değişen şartlarında farklı hizmetler görecektir pek çok askerî sınıf teşekkül etmiştir. Artık orduları sadece bir-iki asker tipi üzerine kurgulamak imkânsız hale gelmeye başlamıştır. Bu da timarlı sipahinin ordu içindeki dağılımının ve yoğunluğunun azalmasına sebep olmuştur.

Hassaten Osmanlı Avrupa'sının rengârenk coğrafyasında muhtelif unsurlardan beslenen ordular teşkil ettirmek de daha kolay ve kullanışlı oluyordu. Böylelikle imparatorluğun muharip sınıflarının hemen hepsi zinde tutuluyordu. Ayrıca tek bir askerî zümrenin ezilmesi ve dengelerin bozulması da önlenmiş oluyordu. Böylelikle doğudaki savaşlara nazaran batıda çarpışan Osmanlı ordularındaki sipahi sayısı da daha az oluyordu.

Muharebe kabiliyetine gelince; 17. asır başlarından itibaren işe yaramaz olduğu ve iş görmediği düşünülen timarlı sipahi 19. yüzyıl ortalarına kadar fiili olarak cephede bulunmuş ve iş görmüştür. Hatta 1844'ten itibaren timarlı sipahiler sadece mahallî asayiş temin etmekle görevlendirilip yeni tevcihler yapılmaz olmuştu. (Barkan, 1997: 330). Yine de Kırım harbinin ikinci senesinde süvari askeri ihtiyacını karşılamak için gönderilen bir fermanla eski sipahilerin yanlarında tüm takımıyla hazır vaziyette "*tüvânâ birer civanla*" ve kendileri de, kullanılabilir bir çift tabanca ve kubur veya karabina (kısa süvari tüfeği) ve kılıçla gelmeleri emredilmiştir. Binecekleri atların zayıf olmaması ve elbiselerinin muntazam olması hususu da ayrıca bildirilmiştir. Bu elbise kaydı eski fermanlarda geçmezken 1853 Aralığında gönderilen emirde ilave edilmiş olması ise merkezî ve nizamî orduların bir gereği

olarak görülebilir.⁸⁰ Bu denli uzun müddet timarlı sipahiden vazgeçilememesi de bir yerde teyid etmektedir ki, bu askerî zümre zannedilenin aksine iki yüzyılı mütecaviz bir süre daha savaş meydanlarında süvari asker olarak gereken hizmetleri eda etmekten geri kalmamıştır.

Timarlı sipahinin sonunu getiren, yeniçağ savaşlarının yaşadığı değişimden çok yakınçağda yaşanan ordu sistemlerindeki dönüşümdür denilebilir. Zaten bunu takip eden süreçte, takriben yüz yıl sonra her türlü süvari unsurunun muharebe sahnesinden çekilmesi sipahinin ne denli uzun müddet iş görür vaziyette olduğunu göstermektedir.

Teşkilat yapısı tamamen ortadan kalktıktan sonra bile Türk süvarisinin muharebe usullerinde, sipahilerin savaş mantığının devam ettiği âşikardır. (Kinross, 2002: 368). Buradan yola çıkarak bile timarlı sipahinin şahsında yaşanan sıkıntıların veya olumsuzlukların askerî teknikten ziyade teşkilat ve idarî meselelerde yoğunlaştığı anlaşılabilir.

Ortaçağdan itibaren zırhı, kılıcı, yayı ve kargısıyla harp meydanlarında arz-ı endam eden timarlı sipahi 17. yüzyıldan itibaren süratli bir değişim geçirmişti. Yüzyılın sonunda “tir ü kemân” yerine “yivli tüfeng” taşımaya başlamıştı. Ordu içindeki sayısı azalsa da süvari içindeki nisbeti sabit kalan sipahiler artık yeniçağ ordularında da iş gören bir sınıf haline dönüşmeyi becerebilmişlerdir.

---

⁸⁰ Karaman Şeriye Sicili No: 301 s. 37-38

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

Kamil Kepeci Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi Defteri, Genel: 472, Özel:

193

Tapu Tahrir Defterleri TT 0857

İbnül Emin Askeriye, 388

İbnül Emin Askeriye, 891/1

İbnül Emin Askeriye, 891/2

İbnül Emin Askeriye, 891/3

İbnül Emin Askeriye, 894

İbnül Emin Askeriye, 895/1

İbnül Emin Askeriye, 895/2

İbnül Emin Askeriye, 1232

İbnül Emin Askeriye, 1327/1

İbnül Emin Askeriye, 1327/2

İbnül Emin Askeriye, 1327/3

İbnül Emin Askeriye, 1327/4

İbnül Emin Askeriye, 1327/5

İbnül Emin Askeriye, 1327/6

İbnül Emin Askeriye, 1353

İbnül Emin Askeriye, 1362

İbnül Emin Askeriye, 1392

İbnül Emin Askeriye, 1473

İbnül Emin Askeriye, 1523

İbnül Emin Askeriye, 1525

İbnül Emin Askeriye, 1526

İbnül Emin Askeriye, 1527

İbnül Emin Askeriye, 1544
 İbnül Emin Askeriye, 1550
 İbnül Emin Askeriye, 1600
 İbnül Emin Askeriye, 1737/1
 İbnül Emin Askeriye, 1737/2
 İbnül Emin Askeriye, 1796
 İbnül Emin Askeriye, 2136/1
 İbnül Emin Askeriye, 2136/2
 İbnül Emin Askeriye, 2180

Cevdet Timar, 842,
 Cevdet Timar, 1412

Millî Kütüphane Başkanlığı:

Sivas Şeriye Sicilleri, 1, 2, 3, 5, 9, 10, 13

Karaman Şeriye Sicilleri, 301, s. 37-38

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları:

Barkan, Ömer Lütfi.

Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545–1659), Belgeler,
 Ankara, 1968.

Gökbunar, Bekir.

105 Numaralı Mühimme Defteri, Samsun, 1996.

Şakar, Muzaffer Fehmi.

1101/1102 Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri, İstanbul, 2007.

Yücel, Yaşar.

1640 Tarihli Es'ar Defteri, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi,
Ankara, 1982.

Dönem Kaynakları:

Âsafî Dal Mehmet Çelebi.

Şecaatname, haz: Prof. Dr. Abdülkadir Özcan, İstanbul, 2007.

Emir Timur,

Tüzükât-ı Timur, haz. Kutlukhan Şakirov-Adnan Aslan, İstanbul, 2004.

Evliya Çelebi,

Seyahatname, çev: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağı, cilt 4, 5, 6, İstanbul,
2001.

Hüseyin b. Ahmet el-Erzurumî.

Hulasa, Haz. H. İbrahim Delice, İstanbul, 2003.

Kadıze Mehmet.

Kitab-ı Makbûl der-Hâl-i Huyûl, Süleymâniye Yazma Eserler
Kütüphânesi, 34 Sü-Hü 816/3 Hüsrev Paşa Koleksiyonu.

Koçi Bey,

Koçi Bey Risaleleri, haz. Seda Çakmaklıoğlu, İstanbul, 2007

Mehmet Raşid

Tarih-i Raşid, cilt 1, 2, İstanbul, 1282.

Talikizade Suphi Çelebi,

Eğri Fetihnamesi, TSMK, H.1609, 1596 civ.

Zahireddin Muhammed Babür,

Babürnâme, haz.: Reşit Rahmetî Arat, Ankara, 2000.

Araştırma Eserleri:

Afyoncu, Erhan.

“*Sipahi*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 37, İstanbul, 2010.

And, Metin.

Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür, İstanbul, 2004.

Arslan, Mehmet.

Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri, cilt 2, İstanbul, 2009

Barkan, Ömer Lütfi.

“*Timar*”, MEB İslam Ansiklopedisi, cilt 12/1, Eskişehir 1997.

Beldiceanu, Nicoara.

XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timar, Ankara, 1985.

Chase, Kenneth.

Ateşli Silahlar Tarihi, çev: Füsun Tayanç, Tunç Tayanç, İstanbul, 2008.

Çorlu, Tülin.

Osmanlı Tüfek, Tabanca Ve Techizatları, Ankara, 1993.

Eltis, David.

The Military Revolution in Sixteenth Century Europe, London, 1998.

Demirel, Ömer.

Osmanlı Dönemi Sivas Şehri Makaleler, Sivas, 2006.

Emecen, *Feridun*.

“*Askerî Dönüşüm Çağında Evliya Çelebi Ve Ateşli Silahlar*”, Çağının Sıra Dışı Yazarı Evliya Çelebi, Haz: Nuran Tezcan, İstanbul 2009.

Osmanlı Klasik Çağında Savaş, İstanbul, 2010.

Eralp, T. Nejat.

Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar, Ankara, 1993.

Eyice, Semavi.

“*II. Rakoczi Ferenc'den Hatıralar*”, Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığı Altında II. Rakoczi Ferenc ve Macar Mültecileri, İstanbul, 1976.

Grant, Jonathan A.,

“*Rethinking the Ottoman "Decline": Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire, Fifteenth to Eighteenth Centuries*”, Journal of World History - Volume 10, Number 1, Hawai, 1999.

Gökbilgin, M. Tayyib.

“Sipahi”, İslam Ansiklopedisi, cilt 10, Eskişehir, 1997.

von Hammer, Joseph.

Büyük Osmanlı Tarihi, çev. Atâ Bey, cilt 1, 2, 5, 6, İstanbul, 1990.

James, Jeremy.

Byerly Turk, çev. Neşe Olcaytu, İstanbul, 2007.

İnalcık, Halil.

Osmanlı tarihine toplu bir bakış, Osmanlı c.1, Ankara, 1999.

İnalcık, Halil- Renda, Günsel.

Osmanlı Uygarlığı 1, Ankara, 2004.

Kahraman, Atıf,

Osmanlı Devletinde Spor, Ankara, 1995

“*Osmanlı Devletinde Spor*”, Osmanlı, cilt 5, Ankara, 1999.

Kepeci, Kamil.

Tarih Lügati, İstanbul, 1952.

Kinross, Lord.

Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu, çev: Necdet Sander, İstanbul, 2002.

McNeill, William H.

The Pursuit of Power, Chicago, 1984.

Mehmet Süreyya.

Sicil-i Osmânî, Tarih vakfi yayınları, İstanbul, 1996.

Muhammed, Beşir.

The Arts of the Muslim Knight the Furusiyya Art Foundation Collection, Milano, 2008.

Murphey, Rhoads.

Osmanlı'da Ordu ve Savaş, çev. M. Tanju Akad, Homer kitabevi, İstanbul, 2007.

Nicolle, David.

The Janissaries, Oxford, 2004.

Olgun, İbrahim- Drağsan, Cemşit.

Farsça Türkçe sözlük, İstanbul, 2005.

Pakalın, Mehmet Zeki.

Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1983.

Pamuk, Şevket.

100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914, İstanbul, 1999.

“*Osmanlı İmparatorluğunda Para 1326-1914*”, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi II, Ed: Halil İnalçık-Donald Quatert, İstanbul, 2004.

S. Ta,

Süvari Talimnâmesi, İstanbul, 1341.

Şemsettin Sami.

Kamus-ı Türkî, İstanbul, 2007.

Şeyh Galip.

Şeyh Galip Divanı, Haz. Muhsin Kalkışım, Ankara, 1994.

Schweigger, Salomon.

Sultanlar Kentine Yolculuk, İstanbul, 2004.

Shaw, Stanford-Ezel Kural.

Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, İstanbul, 2000.

Sümer, Faruk.

Türlerde Atçılık ve Binicilik I, İstanbul, 1983

Tabakoğlu, Ahmet.

İktisat Tarihi Toplu Makaleler I, İstanbul, 2005.

Tietze, Andre.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, İstanbul-Wien, 2002.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı.

Osmanlı Tarihi, Ankara, 1983.

Yücel, Ünsal.

Türk Okçuluğu, Ankara, 1999

EKLER

TabloI:

Sefere iştirak etmeme yüzünden mahlûl kalan timarlar ve yeni sahipleri⁸¹

Hüccet No.	Hisse sayısı	Sebeb-i Hulul	Serdengeçti	Meblağ
2	3	Sefere gelmeme	Satılmış	6000
5	5	Sefere gelmeme, başka dirlik	Avni	12100
7	1	Sefere gelmeme	Yusuf	3200
		Sefere gelmeme, başka dirliğe		
10	2	gitme	Hüseyin	8000
12	4	Sefere gelmeme, ölüm	Abdüllatif	18500
12	1	Sefere gelmeme	Siyavuş	5500
15	2	Sefere gelmeme	Ali	7050
17	3	Sefere gelmeme		6368
19	2	Sefere gelmeme	Hüseyin	4000
23	4	Sefere gelmeme, ölüm	Osman	9135
25	2	Sefere gelmeme	Recep	11451
30	3	Sefere gelmeme	İsmail	10999
34	2	Sefere gelmeme	Ahmet	8000
35	2	Dört senedir yok, sefere gelmeme	Seyyid Hasan	5000
36	1	Sefere gelmeme	Yusuf	7499
38	1	Sefere gelmeme	Bayram	2000
42	2	Sefere gelmeme	Himmet	8590
45	3	Sefere gelmeme	Ahmet	9061
48	1	Sefere gelmeme	Salih	27000
49	2	Sefere gelmeme	Ahmet	6200
52	2	Sefere gelmeme	Hüseyin	10750
53	2	Sefere gelmeme	Yusuf	7432
54	4	Sefere gelmeme, ölüm	Halil	8111
55	4	Sefere gelmeme	Şekûr	11040
56	3	Sefere gelmeme	İbrahim	8257
57	5	Sefere gelmeme	Süleyman	11295
58	2	Sefere gelmeme	Mehmet	3866
60	2	Sefere gelmeme, kayıp olma	Mehmet	6000
61	1	Sefere gelmeme	Mehmet	20000
62	1	Sefere gelmeme	Ali	12000
63	4	Sefere gelmeme	Hasan	13026
64	1	Sefere gelmeme	Hamza	8000
65	2	Sefere gelmeme	Ali	6600

⁸¹ Kamil Kepeci Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi Defteri, Genel: 472, Özel: 193

66	3	Sefere gelmeme	Hüseyin	6100
67	2	Sefere gelmeme		5500
70	2	Sefere gelmeme, ölüm	Recep	10000
73	2	12 senedir sefere gelmeme	İsmail	15000
75	4	Sefere gelmeme	İbrahim	7926
77	2	Sefere gelmeme	Mehmet	6300
79	3	Sefere gelmeme	Mehmet	8802
82	3	Sefere gelmeme	Hüseyin	9999
84	4	Sefere gelmeme	Kasım	8000
85	3	Sefere gelmeme	İsmail	7303
88	4	Sefere gelmeme	Ali	12300
89	6	Sefere gelmeme	Mustafa	12689
92	4	Sefere gelmeme	Mehmet	11100
93	3	Sefere gelmeme	Arslan	11561
95	2	Sefere gelmeme	Hasan	6200
96	2	Sefere gelmeme	Ali	11499
98	3	Sefere gelmeme	Ahmet	14000
99	2	Sefere gelmeme	Hüseyin	8550
100	2	Sefere gelmeme	Ömer	12999
105	2	4 senedir sefere geleme	Osman	20326
110	2	Sefere gelmeme	Receb	3100
113	3	Sefere gelmeme	Ali	11180
114	3	Sefere gelmeme	Erdoğan	9424
116	3	Sefere gelmeme	Muharrem	7400
117	2	Sefere gelmeme	Ahmet	9112
118	4	Sefere gelmeme	Ömer	11200
119	2	5 senedir sefere gelmeme	Şahin	7500
120	3	Sefere gelmeme	Ahmet	15899
122	2	Sefere gelmeme	Halil	9773
123	3	Sefere gelmeme	Mustafa	15200
124	2	Sefere gelmeme	Mehmet	4000
125	1	Sefere gelmeme	İbrahim	6000
127	2	Ölüm, sefere gelmeme	Hüseyin	7261
130	3	Sefere gelmeme	Mehmet	8222
135	3	Sefere gelmeme	Bayram	6000
136	2	Sefere gelmeme	Ahmed	7549
137	2	Sefere gelmeme	Ali	14149
141	4	Sefere gelmeme	Halil	8000
142	2	Sefere gelmeme	Ali	6000
143	1	Sefere gelmeme	Veli	2300
147	1	Sefere gelmeme	Ali	7000
			Seyyid	
148	3	Sefere gelmeme	Hüseyin	6790
149	2	Sefere gelmeme	Şahin	8497
151	2	Sefere gelmeme	Mehmet	5278
155	2	Sefere gelmeme	Mehmet	6100
157	1	Sefere gelmeme	Yusuf	3000

163	5	10-5 senedir sefere gelmeme		13200
164	3	Sefere gelmeme		6000
167	1	Sefere gitmeme	Hüseyin	5000
169	5	Sefere gelmeme	Ali	33919
170	1	3 senedir sefere gitmeme	Yusuf	3000
171	3	Sefere gelmeme, firar	Ahmet	9300
171	2	Sefere gelmeme	Mehmet	6300
172	2	10-8 senedir sefere gelmeme	Yusuf	6200
174	3	Sefere gelmeme	Oruç	17259
175	2	Ölüm, sefere gitmeme	Halil	10200
180	3	Sefere gelmeme	Osman	10100
181	3	Ölüm, sefere gitmeme	İsmail	7000
185	3	Sefere gelmeme	Musa	17000
187	2	Sefere gelmeme	Verilmemiş	5500
190	2	Sefere gelmeme, Ölüm	Verilmemiş	15900
191	2	Sefere gelmeme	Halil	8010
192	2	Sefere gelmeme	Ahmet	4750
194	3	Sefere gelmeme	Mehmet	11000
195	3	Sefere gelmeme	Mehmet	6201
196	3	Sefere gelmeme	Recep	9000
197	2	Sefere gelmeme	Ahmet	6750
198	3	Sefere gelmeme, rağbet etmeme	Verilmemiş	11000
199	2	Sefere gelmeme	Hasan	6999
202	2	Sefere gelmeme	Mustafa	17137
205	1	Sefere gelmeme	İbrahim	35619
209	3	Sefere gelmeme	Abdullah	7000
210	2	Sefere gelmeme	Satılmış	9000
211	3	Sefere gelmeme	Seyid Mehmet	10044
212	5	Sefere gelmeme, rağbet etmeme	Murat	9374
214	2	Sefere gelmeme	Ali	3350
216	3	Sefere gelmeme	Mehmet	5100
218	3	5 sene sefere gitmeme, ölüm	Ömer	8099
219	3	Sefere gelmeme	Ali	7500
220	3	Sefere gelmeme	İbrahim	6400
221	2	Sefere gelmeme	Hüseyin	4000
222	2	Sefere gelmeme	Ebubekir	7500
223	2	Sefere gelmeme	İbrahim	14100
224	4	Sefere gelmeme	İsmail	12734
226	2	4 senedir sefere gelmeme	Hasan	7900
229	4	Sefere gelmeme	İbrahim	17032
236	2	Sefere gelmeme	Hasan	4400
238	4	Sefere gelmeme	Halil	8000
251	3	Ölüm, sefere gelmeme	Hüseyin	10704
251	2	10-4 sene sefere gelmeme	Cuma	4000
252	4	Sefere gelmeme	Abdullah	12000
256	3	Sefere gelmeme	İbrahim	13783
258	4	Sefere gelmeme	Muslu	9610

260	1	Sefere gelmeme	Ahmet	5000
261	1	Sefere gelmeme	Abdurrahman	6000
262	1	Sefere gelmeme	Mehmet	4000
264	3	Sefere gelmeme	Ali	11382
267	2	Ölüm, sefere gelmeme	Mustafa	6084
268	3	Sefere gelmeme	Abdülkadir	10716
272	1	Sefere gelmeme	Hüseyin	5000
277	4	Sefere gelmeme, ölüm	Mustafa	16499
281	3	Sefere gelmeme	Mustafa	7998
282	2	4 senedir sefere gelmeme	Hamza	9400
282	2	10 senedir sefere gelmeme	Süleyman	5013
284	3	Sefere gelmeme	Hüseyin	11778
285	4	Sefere gelmeme	Şahbaz	12506
286	1	Sefere gelmeme	Ali	6500
288	3	Sefere gelmeme	Hasan	11999
290	3	5 senedir sefere gelmeme	Mustafa	8470
291	3	Sefere gelmeme	Mustafa	11000
295	3	Sefere gelmeme	Mustafa	16297
296	1	5 senedir sefere gelmeme	Hüseyin	6331
299	2	Sefere gelmeme	Haydar	13600
300	3	Sefere gelmeme	Süleyman	9669
301	2	Sefere gelmeme	Osman	17127
302	2	Sefere gelmeme	Mehmet	5150
303	2	Sefere gelmeme	Ahmet	9808
304	1	Sefere gelmeme	İsmail	3200
307	2	Sefere gelmeme	Ahmet	6000
308	3	Sefere gelmeme	Hüseyin	8323
309	1	Sefere gelmeme	Mehmet	5066
310	1	Sefere gelmeme	Ahmet	6050
311	3	Sefere gelmeme	Ramazan	11594
312	1	Sefere gitmeme	Ömer	2000
313	1	10 senedr sefere gelmeme	Muslu	6247
318	1	Sefere gelmeme	Mehmet	9000
321	3	Sefere gelmeme	Recep	17286
323	3	Sefere gelmeme	Abdünnebi	14000
330	2	15 senedir sefere gelmeme	Mehmet	5000
335	3	Sefere gelmeme	Ali	11500
340	1	Sefere gelmeme	Osman	3000
346	2	Sefere gelmeme	Recep	5600
350	1	Sefere gelmeme	Ali	3020
351	2	Sefere gelmeme	İsmail	11900
352	1	Sefere gelmeme	Mehmet	6000
353	1	Sefere gelmeme	Ali	5000
356	1	Sefere gelmeme	Durmuş	16252
360	1	Sefere gelmeme	Süleyman	2917
361	1	Sefere gelmeme	Mustafa	3000
366	2	Sefere gelmeme, ölüm	Mehmet	12000

Tablo II:
Şehadet sebebiyle mahlûl olan timarlar ve yeni sahipleri⁸²

Hüccet				
No.	Hisse sayısı	Sebeb-i Hulul	Serdengeçti	Meblağ
3	3	Şehadet	Hasan	5275
27	2	Terk, şehadet	İsmail	9892
90	2	Şehadet	Mehmet	5500
108	2	Şehadet	Yusuf	8999
140	1	Firar, şehadet	Ali	10600
146	1	Şehadet	Behram	5000
162	2	Şehadet	Hasan	6000
166	4	Şehadet	Halil	15150
177	1	Şehadet	Mehmet	3000
193	2	Şehadet	Mustafa	4000
213	1	Şehadet	Mehmet	17085
233	3	Şehadet	Hüseyin	9999
240	2	Ölüm, firar, şehadet	İsmail	7000
293	1	Şehadet	Ahmet	4788
314	1	Şehadet	Mehmet	8700
315	3	Şehadet	Hasan	13140

⁸² Kamil Kepeci Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi Defteri, Genel: 472, Özel: 193

Tablo III:
Ölüm sebebiyle mahlûl olan timarlar ve yeni sahipleri⁸³

Hüccet	Hisse			
No.	sayısı	Sebeb-i Hulul	Serdengeçti	Meblağ
6	3	Ölüm	Hasan	14000
11	5	Ölüm	Hüseyin	16154
16	2	Ölüm	Ali	31763
18	2	Ölüm	Mustafa	7000
21	3	Ölüm	Veli	12930
24	2	Ölüm	İbrahim	4350
33	2	Ölüm	Süleyman	5199
40	7	Ölüm	Yusuf	15043
44	3	Ölüm	İbrahim	12140
46	1	Ölüm	Ömer	2100
59	2	Ölüm	Arslan	19000
68	2	Ölüm	Mehmet	7999
72	1	Ölüm	Hasan	22985
81	2	Ölüm	Abdüllatif	11600
94	2	Ölüm	Ömer	7000
97	1	Ölüm	Hasan	26418
102	3	Ölüm	Mehmet	8983
103	2	Ölüm	Ramazan	6560
109	4	Ölüm	Hamza	7741
121	5	Ölüm	Recep	12016
126	4	Ölüm		10500
127	2	Ölüm, sefere gelmeme	Hüseyin	7261
131	1	Ölüm	Ahmet	6000
132	2	Ölüm		11928
144	4	Ölüm	Yusuf	15229
156	4	Ölüm	İbrahim	8000

⁸³ Kamil Kepeci Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi Defteri, Genel: 472, Özel: 193

165	3	Ölüm	Himmet	9600
167	1	Ölüm	Veli	8927
172	1	Ölüm	Ali	3000
175	2	Ölüm, sefere gitmeme	Halil	10200
176	3	Ölüm	Hamza	15000
		Ölüm, rağbet etmeme, başka dirliğe		
178	4	gitme	Ahmet	8490
179	3	Ölüm	Silik	6000
181	3	Ölüm, sefere gitmeme	İsmail	7000
190	2	Sefere gelmeme, Ölüm	Verilmemiş	15900
201	2	Ölüm	Osman	7000
203	2	Yerinde bulunmama, ölüm	Himmet	10800
207	1	Ölüm	Ahmet	14400
215	2	Ölüm	Mehmet	5100
217	1	Ölüm	Murat	18400
218	3	5 sene sefere gitmeme, ölüm	Ömer	8099
231	1	Ölüm, firar	Ömer	6000
235	1	Ölüm	Ali	7416
240	2	Ölüm, firar, şehadet	İsmail	7000
251	3	Ölüm, sefere gelmeme	Hüseyin	10704
257	3	Ölüm	Osman	5962
267	2	Ölüm, sefere gelmeme	Mustafa	6084
271	2	Ölüm	Yusuf	4000
276	1	Ölüm	İvaz	5000
277	4	Sefere gelmeme, ölüm	Mustafa	16499
287	2	Ölüm		10589
316	1	Ölüm	Yusuf	14020
327	1	Ölüm	Mehmet	3500
332	1	Ölüm	Veli	20000
334	1	Ölüm	Osman	5825
343	1	Ölüm	Hamza	2600

348	1	Ölüm	Derviş Ali	26500
349	1	Ölüm	Arslan	6500
357	2	Ölüm	Ali	15000
364	1	Ölüm	Hasan	3000
365	1	Ölüm, firar	Mehmet	4248
367	2	Ölüm	Ali	9000

Tablo IV:
Firar sebebiyle mahlûl olan timarlar ve yeni sahipleri⁸⁴

Hüccet No.	Hisse sayısı	Sebeb-i Hulul	Serdengeçti	Meblağ
28	2	Firar	Mehmet	8622
71	3	Firar	Osman	11000
80	1	Firar	İbrahim	10000
83	3	Firar	Himmet	19600
86	1	Firar	Ömer	1423
107	2	Firar	Hüsrev	6500
129	1	Firar	Mustafa	9000
133	1	Firar	Ramazan	1200
137	2	Kanunsuz tasarruf, firar	Ömer	8160
140	1	Firar, şehadet	Ali	10600
150	3	Firar	Şahin	5277
159	2	Firar	Yusuf	4000
171	3	Sefere gelmeme, firar	Ahmet	9300
173	1	Firar	Ramazan	6000
174	2	Firar	Yusuf	4200
182	3	Firar	Ali	8600
186	1	Firar	Mehmet	9193
231	1	Ölüm, firar	Ömer	6000
232	2	Firar	Mehmet	10100
234	4	Firar	Osman	12000
237	4	Firar	Osman	12000
240	2	Ölüm, firar, şehadet	İsmail	7000
253	1	Firar	Mustafa	6000
263	2	Firar	Veli	10000
279	4	Firar	Süleyman	9000
294	5	Firar	Ali	20800

⁸⁴ Kamil Kepeci Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi Defteri, Genel: 472, Özel: 193

298	1	Firar	İsmail	17000
305	3	Firar	Yusuf	6100
324	2	Firar	Selim	5000
326	1	Firar	İbrahim	5091
362	1	Firar	Mehmet	3500
363	1	Firar	Hüseyin	25500
365	1	Ölüm, firar	Mehmet	4248

Tablo V:

Rağbet etmeme sebebiyle mahlûl olan timarlar ve yeni sahipleri⁸⁵

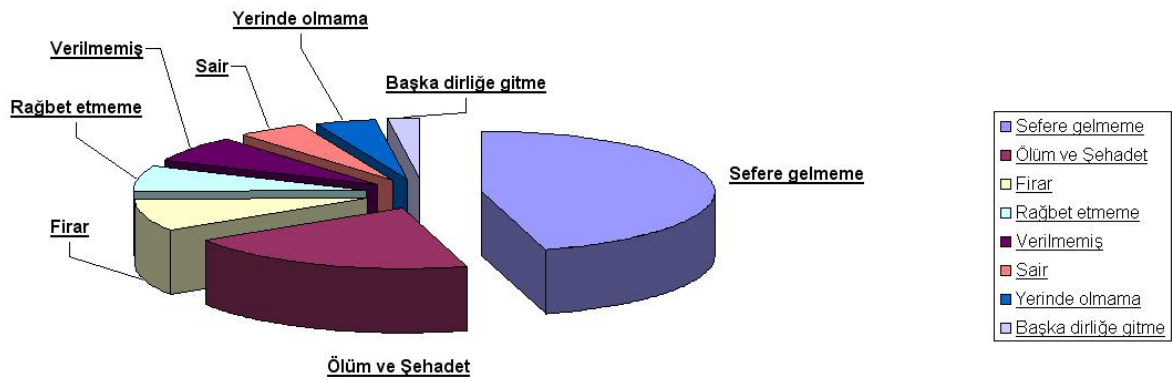
Hüccet No.	Hisse sayısı	Sebeb-i Hulul	Serdengeçti	Meblağ
1	3	Rağbet etmeme	Seyyid Ali	8200
8	2	Rağbet etmeme	Veli	11000
26	2	Rağbet etmeme	Dâvud	12500
39	2	2 senedir timara gelmeme	Ali	8492
50	3	Rağbet etmeme	Mehmet	10710
104	2	Rağbet etmeme	Receb	5000
111	2	Rağbet etmeme	Mehmet	10000
134	3	Rağbet etmeme	Ahmet	5690
161	2	Rağbet etmeme	Mehmet	12300
168	7	Rağbet etmeme	Mehmet	7000
168	4	Rağbet etmeme	Ömer	11100
169	3	Rağbet etmeme	İbrahim	5400
178	4	Ölüm, rağbet etmeme, başka dirliğe gitme	Ahmet	8490
198	3	Sefere gelmeme, rağbet etmeme	Verilmemiş	11000
212	5	Sefere gelmeme, rağbet etmeme	Murat	9374
227	2	Rağbet etmeme	Osman	6100
275	1	Rağbet etmeme	Seyfi	5000
278	5	Rağbet etmeme	Hasan	15599

⁸⁵ Kamil Kepeci Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi Defteri, Genel: 472, Özel: 193

279	1	Rağbet etmeme	Ali	11394
317	2	Rağbet etmeme	Halil	7000
319	1	Rağbet etmeme	Ali	4000
320	2	Rağbet etmeme	Süleyman	6500
325	2	Rağbet etmeme	Hüseyin	6000
329	3	Rağbet etmeme	Mehmet	8400
331	1	Rağbet etmeme	Mehmet	2200
358	2	Rağbet etmeme	Hasan	8000
368	2	Rağbet etmeme		4600

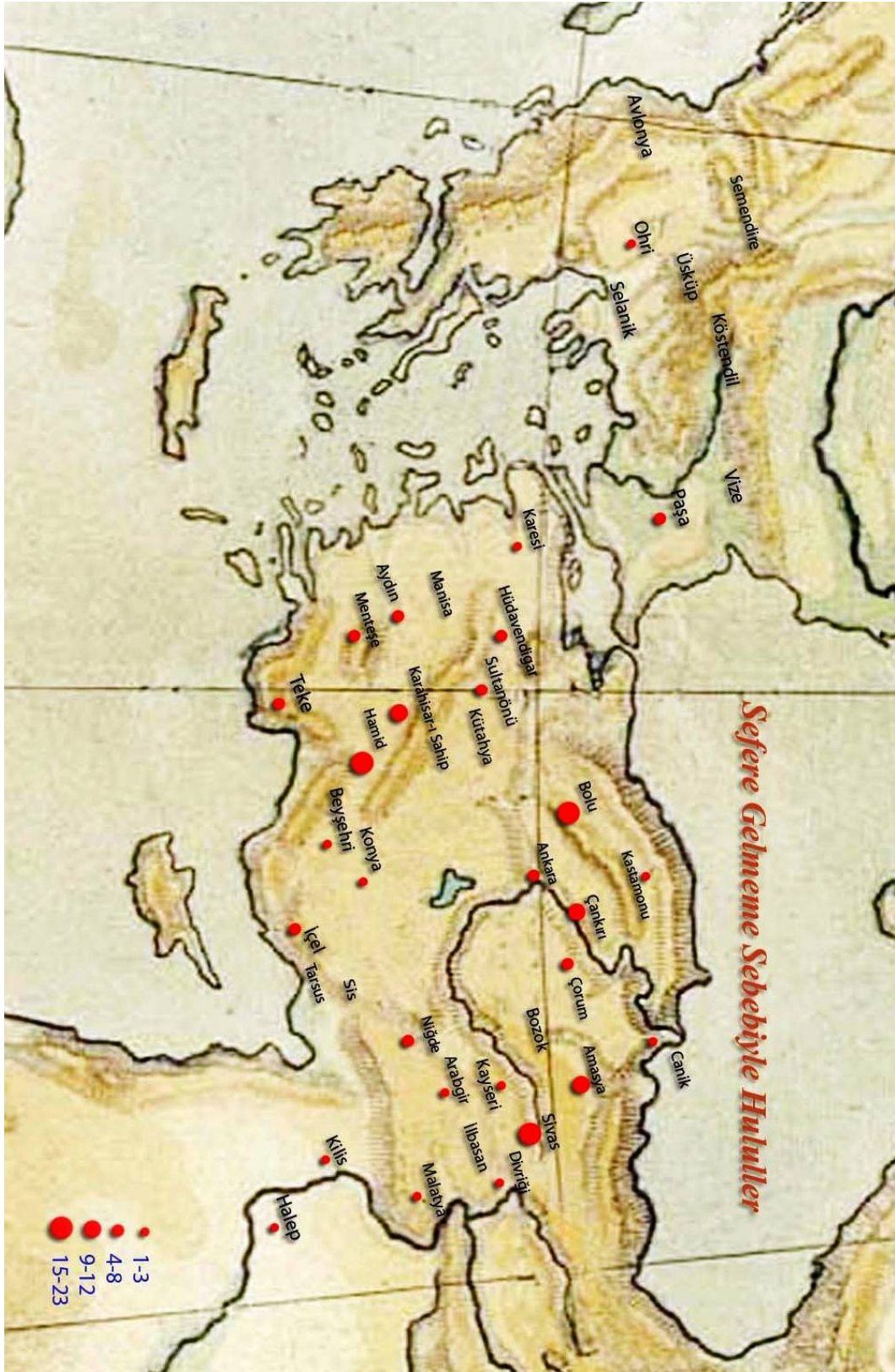
Tablo VI
Hulul Sebepleri ve Oranları⁸⁶

Sebeb	Mikdar	Oran
Sefere gelmeme	173	45,64%
Ölüm	62	16,35%
Firar	32	8,44%
Rağbet etmeme	27	7,12%
Verilmemiş	27	7,12%
Sair	18	4,75%
Yerinde olmama	16	4,22%
Şehadet	16	4,22%
Başka dirliğe gitme	8	2,11%
Yekun	379	100 %

⁸⁶ Kamil Kepeci Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi Defteri, Genel: 472, Özel: 193

Hatita I: Sefere Gelmeme Sebebiyle Hululler

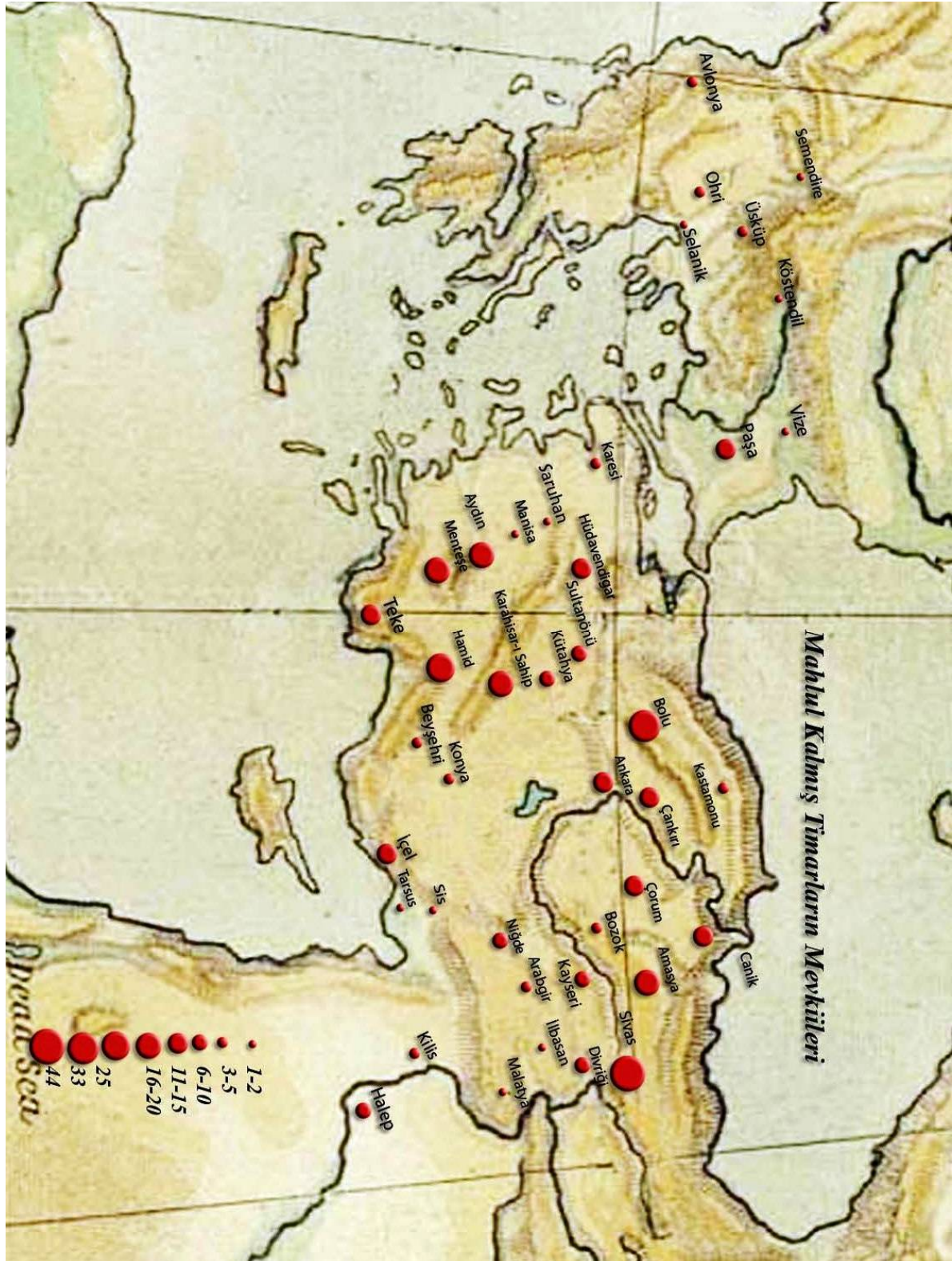

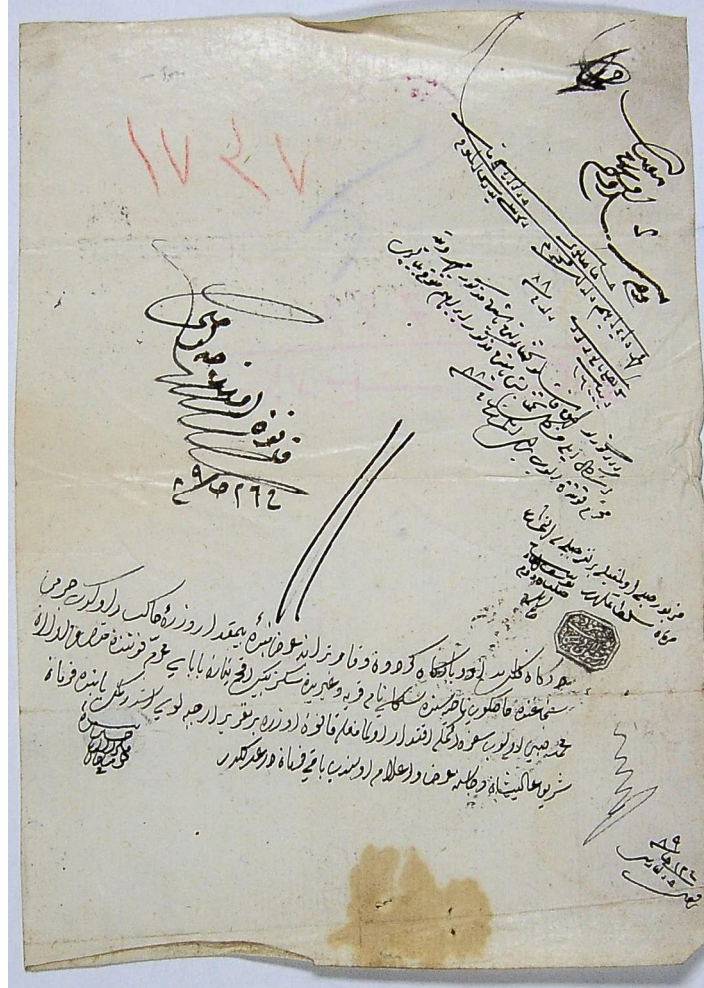

Harita III: Mahlul Kalmış Timarların Mevkileri

BOA, İE. A. 1737/1

Vech-i meşruh üzere mukayyedir

Nahiye Hasköy Der-livâ-i Çirmen

Mehmed ve İbrahim veled-i Muharrem [...]

Sanlu tabi-i mezkûr

Riayet 1600

Berat fi sene 88

Elâ açık kaşlı tahminen altı yaşında mezkûr Mehmed ve yine eşkâl ile müşâkil tahminen beş yaşında mezkûr İbrahim müteveffa babaları Muharrem fevtinde alub berat bitmiştir. Fi sene 88

Mezbur sabî olmağla bir nefer cebelisi alınmışdır ferman sultanımındır

Bende Yusuf

Ağa-yı Cebeliyân-ı Rûm

Hâlen

Kânûn üzere cebelü sah

Fî 26 Cemaziye'l-Evvel sene 89

Dergâh-ı fülk-i medâr ve bârgâh-ı gerdûn-ı vakar türâbına arz-ı bende-i bi-
miktâr ve zerre-i hâk-sâr oldur ki

Çirmen Sancağında Hasköy Nahiyesinde Sanlu nâm karye ve gayrıdan sekiz
bin akçe timara babası Muharrem fevtinde mutasarrıf olan Mehmed sabî olub sefere
eşmeğe iktidâr olmamağla kanûn üzere bir nefer yarar cebelüsü iştirakin babında
fermân-ı şerif-i âlişan ricasında arz ve ilâm olundu bâki fermân der-adlindir

Bende Hüseyin

Miralay-ı Çirmen

Hâlen

BOA, İE. A. 1737/2

Vech-i meşrûh üzere mukayyedir

Nâhiye Hasköy der-livâ-i Çirmen

Ramazan mezkûr Mustafa ma'dûme'l-cism

Akbaş tâbi'-i mezbûr

fî 24 Şevval sene 1086 bâ-tezkere-i

Ahmed Paşa

Raiyyet 3000

berat şod sene 1088

Âsitâne

Bu dahî

Nâhiye Hasköy der-livâ-i Çirmen

Ramazan

mezkûr Mustafa ma'dûme'l-cism

Akbaş tâbi'-i mezbûr

fi 24 Şevval sene 1086

Raiyyet 3000

Mîr-i mîrân

Sahh

Mûcebince tevcih olunmak

25 Muharrem sene 89

Derkenar şod

Fi 20 Muharrem sene 89

Tevcih kaydı

Dergâh-ı fülk-i medâr ve bârgâh-ı gerdûn-ı iktidâr türâbına arz-ı bende-i bi-mikdâr ve zerre-i hâk-sâr oldur ki

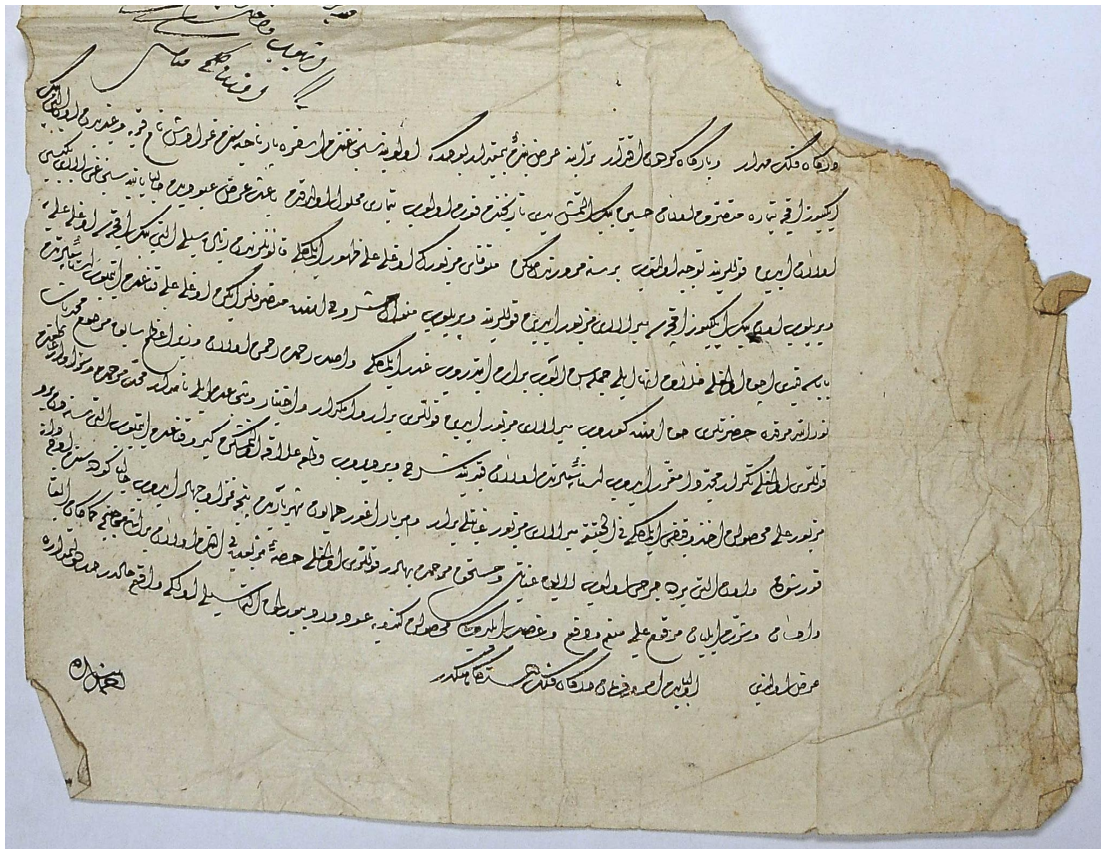
Çirmen Sancağında Hasköy Nahiyesinde Akbaş nâm karye ve gayrıdan üç bin akçe timara mutasarrıf olan Ramazan üç seneden berü ismi mevcûd cismi nâmevcûd olub timarı ol cihetle mahlûl olmağla yine sancak emekdarlarından İbrahim kullarına mehel ve müstehak olmağla sadaka ve ihsan buyurulmak babında evvelki vâkıa haldir der-devletce arz ve ilâm olunub bâki ferman der-adlindir.

Bende Hüseyin

Miralay-ı Çirmen

Hâlen

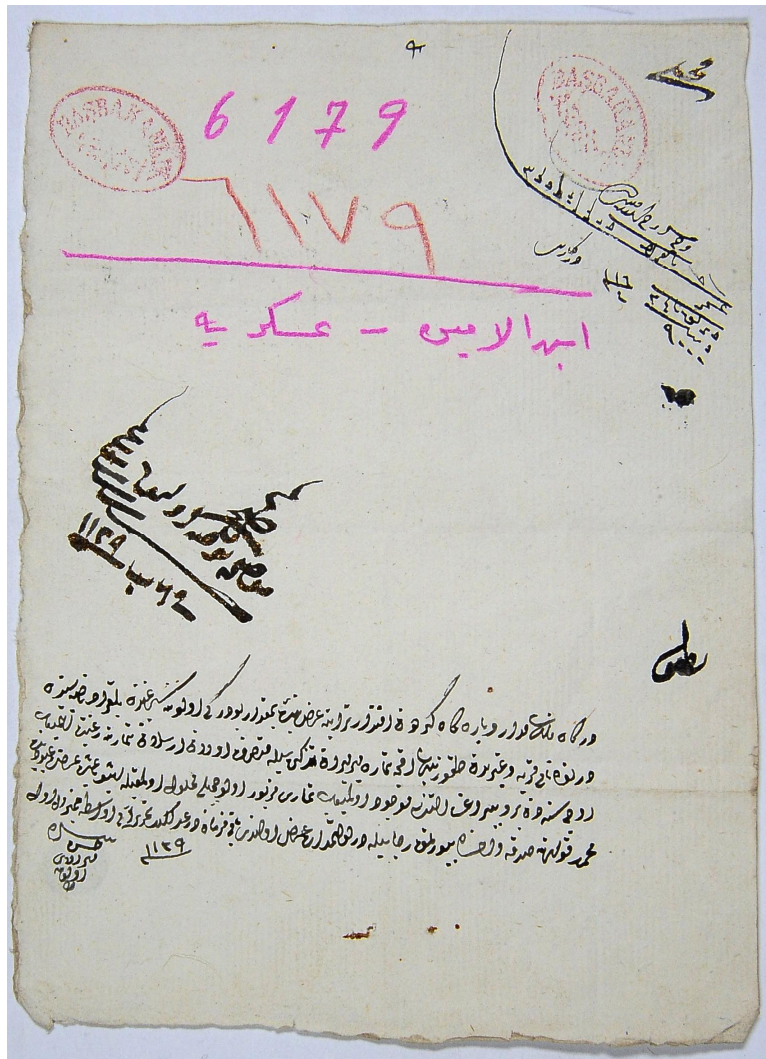
BOA, İE. A. 2180

Dergâh-ı fülk-i medâr ve bârgâh-ı gerdûn-ı iktidâr türâbına arz-ı bende-i bî-mikdâr budur ki

Avlonya sancağında Eskrapar nahyesinde Gradiş nam karye ve gayrıda on altı bin iki yüz akçe timara mutasarrıf olan Hüseyin bin altmış yedi tarihinde fevt olub timarı mahlûl oldukda bais-i arz-ı ubûdiyet haliyâ Yanya sancağı Alaybeyisi olan Aydın kullarına tevcih olunub bir sene mürûrundan sonra müteveffâ-yı mezbûrun oğlu Ali zuhûr eylemekle kânunlarından ziyâdesiyle altı bin akçesi oğlu Ali'ye verilüb on bin iki yüz akçesi Miralay-ı mezbûr Aydın kullarına virülüb minvâl-i meşrûh üzere mutasarrıf iken oğlu Ali kanaat itmeyüb Âsitane-i saadet'de babası kaydı açık olmağla hilaf-ı inhâ ile cümlesin alub berât itdürüb gadr eylemeğe vâsıl-ı rahmet-i rahmân olan vezîr-i âzam-ı sâbık merhum Mehmed Paşa nûrullahi merkadehû hazretleri hak üzre görüb Miralay-ı mezbûr Aydın kulları yarar ve emekdâr ve ihtiyar ve şecaatiyle namdar mehelli-i merhamet ve sezâvâr-ı atıfet kulları

olmağla tekrar müceddeden mukarrer idüb Âsitâne-i saadetde olan kaydına şerh virdürüb kat'-ı alâka olunmamışken girü kanaat itmeyüb altı seneden beri mezbûr Ali mahsûlün ahz u kabz eylememeği fi'l-hakika Miralay-ı mezbûr gâyetle yarar ve her-bâr uğur-ı hümayûn-ı şehriyârîde niçe gazâ ve cihad idüb haliyâ gövdesinde üç dane kurşun ve on altı yerde cerhi olub lâyıq-ı inâyet ve müstehak-ı merhamet bahadır kulları olmağla hisse-i mezbûreyi elinde berâtı mûcebince kemâ-kân ilkâ ve ihsan ve şirret eyleyen merkurum Ali men' ve def' ve hasl eyledüğü mahsûlün kendüye avd u red buyrulmak illesiyle ol ki vaki-i haldir der-devleti medâra arz olundu ol babda emr ü ferman dergâh-ı fülk-i destgâhındır.

Bende Ahmed

BOA, İE. A. 6179/2

Vech-i meşrûh üzere kaydı

Nâhiye-i Belgrad der livâ-i Avlonya

Ömer

Dirlika tâbi'-i m(ezkûr) fî sene (1)116 derkenâr şod

9000

Sahh**Mûcebince tevcih olunmak****Fî 6 Receb sene 1129**

Dergâh-ı fûlk-i medâr ve bârgâh-ı gerdûn-ı iktidâr türâbına arz-ı bende-i bi-mikdâr budur ki

Avlonya Sancağında Belgrad Nâhiyesinde Dirlika nâm karye ve gayrıdan dokuz bin akçe timara mîr-i mîrân tezkiresiyle mutasarrıf olan Arslan timarına râğbet itmeyüb üç seneden beru bayrağı altında mevcûd olmayub timar-ı mezbûr ol vechile mahlûl olmağıle işbu bâis-i arz-ı ubûdiyet Mehmed Kullarına sadaka ve ihsân buyrulmak ricâsıyla der-i devlet-medâr arz olundu bâkî fermân der-adlindir. Tahrîren fî evâsıt-ı cemâziyelevvel sene 1129

Bende Hasan

Mîr-i mîrân-ı Avlonya

Hâlen